

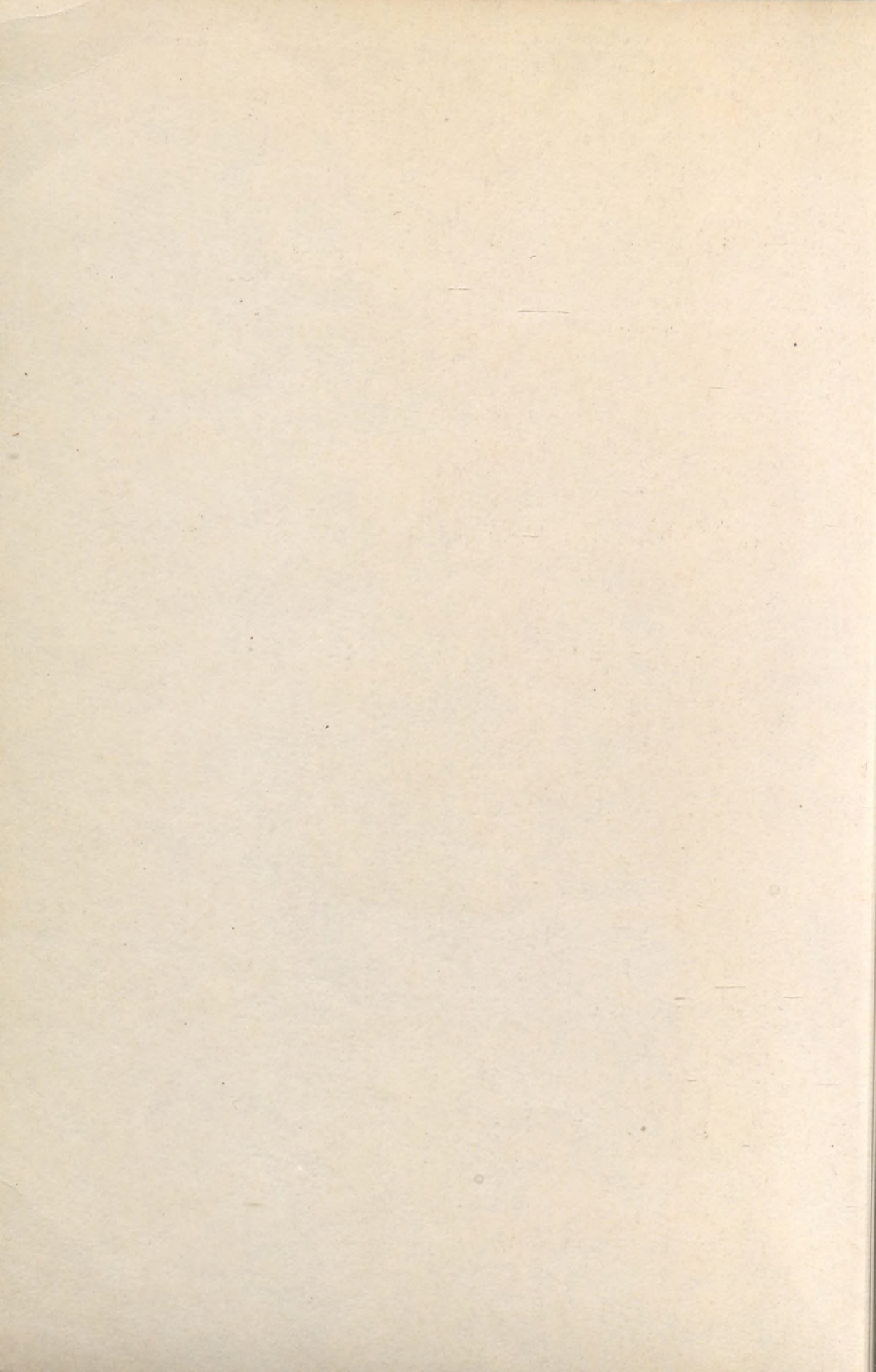
18 008

KÖZOKTATÁSI KUTATÁSOK

ÉRTÉK – ISKOLA – CSALÁD

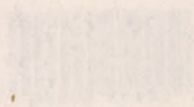
AKADÉMIAI KIADÓ

ÉRTÉK – ISKOLA – CSALÁD

Szerkesztette: Dr. G. L. L. L.

ÉRTÉK – ISKOLA – CSALÁD

Kiadó: K. K. K.

1991

8188

Szerkesztette: Boros László

ÉRTÉK – ISKOLA – CSALÁD

MTAK

0 000000 25900 2

Akadémiai Kiadó, Budapest

1993

Megjelenik az Akadémiai Kiadó és a Közoktatási Kutatások Titkárságának gondozásában

Sorozatszerkesztők: Gellériné Lázár Márta és Rét Rózsa

A tanulmányok *Az iskola értékorientációs törekvései és az ifjúság értékvilága közötti viszony* című - MM-251 kódszámú kutatás eredményeit foglalják össze.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Bírálták: Buda Béla
Bihari Mihály

Szerkesztette: Boros László

A kötet szerzői: **Boros László** egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogszociológiai Tanszék; **Fazakas Csongor**, munkatárs, Központi Statisztikai Hivatal; **Gábor Kálmán**, egyetemi adjunktus, József Attila Tudományegyetem Szociológiai Tanszék, Szeged; **Laki László**, munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet

© Boros László

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
A kézirat előkészítése a Közoktatási Kutatások Titkárságán készült
Nyomták az Alfaprint Nyomdában
Felelős kiadó: Akadémiai Kiadó
Felelős szerkesztő: Bojtár Anna
Terjedelem: 14 A/5 ív
ISSN szám 0238 6577
ISBN szám 963-5 6459 9

Tartalom

Boros László: A tervek, a célok és a történelem	7
Fogalomértelmező és kiegészítő megjegyzések a tanulmányokhoz	12
Boros László: Társadalmi reprodukció, család, iskola	17
Társadalmi háttér	17
Az értékorientációs folyamatok megjelenése a családban és az iskolában	37
A felhalmozó család	42
A vállalkozó család	46
A felhalmozásra és tudásra orientáló család	48
A halmozottan hátrányos helyzetű család	49
Az iskolai értékorientáció társadalmi háttere	50
Az iskolai értékorientáció és a családtípusok vetélkedése	53
Laki László: A diákéletmód vizsgálata	56
A diákéletmód vizsgálata a családi háttér tükrében	56
Az iskolai életút és a továbbtanulási törekvések	83
Fazakas Csongor: Diákok az időmérlegen	100
Középiskolások időbeosztása	100
A nemek közötti különbségek	103
A diákcsoporthoz időmérlege	106
Gábor Kálmán: Ifjúsági értékorientációs folyamatok	127
Társadalmi orientációs minták és ifjúság centrizmus	131
Irodalom	151
1. sz. melléklet	155
2. sz. melléklet	158
3. sz. melléklet	164

A tervek, a célok és a történelem

Utólagos bevezető tanulmány

Az iskolai folyamatok oly szélesben érintkeznek a társadalommal és a különböző külső tényezők annyira befolyásolják a pedagógiai teljesítményeket, hogy egyértelműnek tűnik a „kívülálló” szempontok érvényesítése az oktatás egésze jelenségekörének kutatása során. Mégis, bármennyire meglepő, amikor legutóbb megnyíltak a lehetőségek jelentősebb volumenű közoktatási kutatásokra, akkor teljesen egyedinek bizonyult az a pályázat, melyet a kollégáimmal fennállt korábbi együttműködésünk és akkori előzetes megállapodásunk alapján benyújtottam. Célunk egy sajátos jelenségekör feltérképezése volt: vizsgálni szerettük volna az iskola értékorientációs törekvéseit, mint olyan összefüggésrendszert, amelynek nem (csupán) a részletei fontosak és érdekesek, hanem még inkább az egész, a szociológiai (esetleg történelmi) értelemben vett összehatás, a társadalmi folyamatokra gyakorolt befolyás. Hiszen nem kétséges, hogy amennyiben egy befolyásolási rendszer létrehoz valamely nagyobb létszámú, adott esetben tömegméretű csoportra irányuló hatásmechanizmust, akkor annak a szándékai, a működése és az eredményei társadalomalakító erővel bírnak. A kérdés másik oldalát tekintve már a vizsgálat kezdetekor rendelkezünk ismeretekkel arról, hogy milyen értékszerkezetek domináltak a nyolcvanas évek ifjúsági csoportjaiban, és ezen belül sokat tudtunk a legfontosabb befolyásoló tényezőkről is. Utóbbiak között természetesen nagy jelentőségű, meghatározó mozzanatként és erőként tartottuk számon magát az iskolát is, illetve amit ez az intézmény megjelenített: az oktatási rendszert. Ezt az elméleti pozíciót azonban nem kis mértékben árnyalta a nyolcvanas évek Magyarországnak tényleges gyakorlata. Ugyanis az alapvetően különböző részterületeken pártázó ifjúságszociológiai kutatások egyik karakteresen összecsengő tapasztalata éppen az volt, hogy abban az évtizedben a tételezettnél kisebb hangsúllyal formálta az iskola az értékrendet, azaz csökkent orientációs ereje.

Vizsgálati hipotézisünk hangsúlyos elemként kezelte az iskolai és a családi befolyás viszonyának értékelését, feltételezve, hogy a nyolcvanas évek második felében nőtt a család orientációs hatása. Írtuk mindezt már akkor is annak a tudatában, hogy ifjúságszociológiai kutatási tapasztalataink sok összefüggésben a családi hátterek labilitását mutatták. Ugyanis a mi megközelítésünk értékorientációs folyamatokra hangoltsága szempontjából mégiscsak találtunk számos olyan mozzanatot, amelyek bizonyos tekintetben (főleg egyes típusoknál) a családi hatások erősödésére utaltak.

De ezt megelőzően összegeznünk kellett mindazt, amire az új vizsgálati folyamatot építhettük. Magunk is részesei voltunk korábban több olyan vizsgálatnak, amelyek megelőlegezték ennek a kutatásnak néhány fontos mozzanatát. Ilyen volt az az 1983-as felvétel, amely „Az ifjúság érték- és érzésvilága és politikai

szocializációja” címmel futott le kérdőíves módszerrel egy országos reprezentatív mintán (ebben a mostani teamből Boros László vett részt), továbbá az a vizsgálati sor, amely az ifjúság politikai szocializációjának kutatásán belül (a nyolcvanas évek első felében) az iskolára vonatkozott (kifejezetten iskolai vizsgálat volt a fenti témát kutató 1981/82-es tanévben lebonyolított mélyinterjú felvétel, ebben is Boros László vett részt). Közvetlen előzménynek tekinthető az alacsony iskolázottság újratermelődésének folyamatát monografikusan feldolgozó vizsgálat, amit Laki László végzett, és az ifjúsági értékorientációs vizsgálat sorozat, amit a nyolcvanas évek közepéig tartóan folytatott le Gábor Kálmán a JATE Szociológia Tanszékén. Utóbbi kutatási terepei a középiskolák (és kisebb részben a felsőoktatási intézmények) voltak. Elővizsgálat jelleget tételezhetünk a pedagógusi munka szabályozottságáról végzett mélyinterjú és dokumentumelemző munkának is (az Oktatáskutató Intézet felkérésére készítette Boros László 1982-ben). Az itt említett tevékenységek többsége vagy a Társadalomtudományi Intézetben zajlott le, vagy ott koordinálták az országos ifjúságkutatási programok keretei között.

Ezeket a felvételeket lebonyolították természetesen eredetileg a kitűzött célok-nak megfelelően elemezték. Nekünk értelemszerűen saját kutatási célkitűzéseink elérését segítő újrafeldolgozáshoz, másodelemző munkához kellett a korábbi anyagok. Egyrészt összehasonlító jelleggel, másrészt háttéradatként közvetlenül is használhattuk a régebbi eredményeket. Sőt, megcsináltunk néhány olyan összevetést is, melyek során a mi műhelyünkben készült, a nyolcvanas évek elejéről származó adatok és ugyanabban a periódusban lefuttatott, némileg érintkező tematikájú vizsgálatok számszerű eredményei között végeztünk összehasonlítást (pl. a Hankiss Elemér vezette értékvizsgálat egyes adatai, a mi 83-as alapsoraink, és később Gábor Kálmán folytatott le egy komparatív analízist).

Természetesen bármely kutatásnak támaszkodnia kell az előzményekre. De minden tudományos munkának a lényege az új, saját vizsgálatok lebonyolítása. A mi esetünkben ez a kettő már induláskor összekapcsolódott. A kifejezetten értékorientációs vizsgálati célú felvételek többsége a Gábor Kálmán által elvégzett korábbi munkák kutatási eszközeinek a továbbfejlesztett változataira épült. Ennek érdekében először összevetettük több oldalról a korábbi vizsgálatok tapasztalatait, közös megegyezésre jutottunk számos kategória használatában, a kérdezési technikák és a feldolgozási módszerek megújításában. Erre az elméleti-módszertani alapra építettük az empirikus felvételek sorozatát gimnáziumokban, szakközépiskolákban, szakmunkásképzőkben, valamint korábban megkérdezett nagyobb csoportokból a felsőoktatásba bekerültek részmintáinak vizsgálata során. Az így elvégzett felvételek közepette alakult ki az együttműködés azzal a német kutatói teammel, amely az akkori NSZK-ban végzett értékorientációs vizsgálatokat ifjúsági mintákon. Gábor Kálmán a már befejezett, illetve a még folyamatban lévő munkáiból rendelkezett annyi adattal és tapasztalattal, hogy azonnal be tudott kapcsolódni egy összehasonlító vizsgálatba.

A gyakorlati megvalósítást tekintve ettől teljes mértékben különválva, az elméleti háttérrel illetően azonban közös alapon szerveződött egy másik új empirikus vizsgálat, amely a diákéletmód ismételt körüljárását tűzte napirendjére. A hetvenes évek elején a Gazsó Ferenc – Pataki Ferenc – Várhegyi György összetételű kutatócsoport által e témában lefolytatott felvétel és az általuk készített elemzés

alapeszméit tiszteletben tartva a mi részünkről Laki László vezetésével kezdődött el a teljesen megújított technikájú munka. A tevékenység másik szála a Központi Statisztikai Hivatalba vezet. Az ottani kutatók közül Fazakas Csongor volt az, aki a velünk való kooperációban folyamatosan résztvett, de az intézményből a módszertani munkába mások is bekapcsolódtak.

A kutatás elméleti megalapozásának több fázisában is aktívan közreműködött a mi értékorientációs csoportunk. Éppen a kérdőív értékorientációs blokkja volt az egyik szakmai újdonság, ennek kidolgozásában hasznosult a mi részvételünk és értelemszerűen ezt támogattuk pénzügyileg is a közoktatási kutatásokra kapott összegből. A mintavételnél így jelentősen érvényesülhettek a mi szempontjaink, számunkra nagyon kedvező volt az a sajátos reprezentáció, melyet a megkérdezett középiskolások képviseltek.

Elsősorban ebből a két forrásból jutottunk hozzá közvetlenül és folyamatosan teljesen új információkhoz. Ám a tágabb környezetre is igyekeztünk nagy figyelmet fordítani. Ebben segítségünkre volt az az adottságunk, hogy résztvevői, sőt, gyakran kezdeményezői lehettünk az ifjúságkutatás főirány és a Társadalomtudományi Intézet egyéb feltételeinek, elméleti vizsgálatainak is. Ily módon folyamatosan kaptunk témáinkhoz háttéradatokat más bázisokból, illetve együttesen hasznosíthattuk őket azokkal az eredményekkel, amelyek az értékorientációs kutatással karöltve Laki László és Boros László párhuzamosan végzett generációs újratermelődési vizsgálataiból származtak.

A több lábra állásra igencsak szükség is volt, főleg 1989-től, hiszen kutatásaink menetébe mélyen belenyúlt a történelem. Éppen abból adódóan, hogy a mi témánk erősen kifelé tekintő jellegű volt, a nagy horderejű társadalmi változások gyökeresen átalakították a környezetet, és az intézmények működésének vizsgálatahoz folyamatosan és rugalmasan változó kutatási taktikát kellett kidolgozni. Finomodtak, néha meg is változtak egyes céljaink. Mfg az induláskor feltételeztük, hogy a lemerevedett, konzervatív szervezetek jelentik az intézményi értékorientációs pozíciók alakulásának alaptényezőjét (szemben a privát struktúrák lényegi rugalmasságával, alkalmazkodókészségével), a térségen végigsöprő társadalmi-politikai viharban feladatunkká vált a folyamatosság és a radikális változás arányainak állandó figyelemmel kísérése, konkrét hatásuk és a kiváltott reakciók egyidejű vizsgálata. Tehát a viszonylag stabil állapotok analízise helyett kiszámíthatatlanul mozgásba hozott viszonyok feltérképezésére kellett átállnunk.

Arra természetesen nem volt módunk (sem anyagi, sem módszertani értelemben), hogy a történelmi kihívás hatására gyökeresen új és más vizsgálatokat kezdjünk. Csak azt tehettük, hogy lefolytattuk a megszabott (menetközben némileg hosszabbodott) időkeretben a vizsgálatokat, és eközben a szükséges rugalmassággal igazodtunk az esetleg megváltozott konkrét helyi körülményekhez. 1990-ben fejeztük be az empirikus felvételeket. Mivel a feldolgozást 1988-89-ben is folyamatosan végeztük, így a megszületett elemzések jelentős részét már akkor papírra vetettük. Ezért nem minden mondatunk tükrözi teljesen a mai társadalmi-politikai viszonyokat. Úgy gondoltuk azonban, hogy tisztességesebb dolog ezeket a tényeket egy bevezető tanulmányban rögzíteni, semmint az egyes anyagokba belenyúlni részkorrekciók érdekében. Úgy véljük, helyesebb, ha felhívjuk a tisztelt olvasók figyelmét: túlnyomórészt 1990-ből származó elemzéseket olvashatnak ebben a

könyvben. Ahol ez számít, ott kérjük, előre vegyék tekintetbe, hogy az akkori állapotokról akkori szemmel megírt kritikával találkozhatnak (ez talán néha hitelesebb is, mint valami visszatekintő hevület...).

Ehelyütt felesleges külön taglalni a mindnyájunk által jól ismert változások tartalmát, amelyek lezajlottak (és ma is folyamatosan zajlanak) életünk legtöbb dimenziójában, így a kutatás által leginkább érintett területeken is. Az átalakulás békés jellege következtében ugyanakkor a háttér, a magyar társadalom csak lassan alakul át, a mindennapi életvilág alapjaiban hasonló maradt az átmenet kezdetekor létezőhöz. Mindezt sajátosan tükrözik a kötet tanulmányai is, hiszen a bennük foglaltak többsége néha döbbenetes, néha örvendetes folyamatosságot mutat, és bizony akad számos olyan jellegzetesség, amelynek értékelése ma még aktuálisabb, mint akkor, jöllehet néha szívesen eltekintenénk jelenlétüktől. A mostani helyzetelemzések többsége azt mutatja, hogy az általunk leírt alapfolyamatok lényegi elemei megmaradtak az itt elemzett szerkezetben. Ez a megállapítás így talán merésznek tűnik, hiszen éppen az értékvilág viharos átalakulását nézhettük végig kulcsfontosságú intézmények működésében. Ám éppen az lehet (a tanulmányok mondandóján túli) egyik összegző megállapításunk, hogy most sem esett erőszak a történetfilozófiai alapösszefüggésen: más a politikai és a kommunikációs szférák nyilvánosság előtti működése és más a társadalom mélyszerkezeteiben, így a beállítódási rendszerekben zajló folyamatok természete.

Valóban gyökeresen megváltozott ugyan a politikai intézményrendszer karaktere, szerkezete, működése és a mozgató személyi bázis összetétele, továbbá megkezdődött a tulajdoni és jövedelmi struktúra, ezáltal a családi pozíciók átrendeződése is, miként új rezsim van az oktatási rendszer felett és számos új funkciót tulajdonítanak az iskolának (miközben nem kevés régít tagadnak), mégis a mindennapok életvilágának működési szerkezete lényegében azonos maradt. Nem egyedi eseteiben, hanem összmozgásában folyamatos a reprodukció. Miután a polgári demokrácia (a politikusi ambícióktól függetlenül) összességében védelmezni igyekszik a beavatkozási és rombolási brutalitástól a társadalmat, ezen belül az oktatási intézményeket is, lehetőséget kapnak a tényleges szereplők (szülők, gyermekek, fiatalok, pedagógusok, vezetők, irányítók), hogy megőrizzék működő mechanizmusaik használható elemeit.

Milyen konzekvenciái vannak ezeknek a külső tényezőknek kötetünk tartalmára vonatkozóan? Mindenekelőtt az a legfontosabb, hogy elemzéseinkbe lényegileg nem vontuk be az empirikus felvételek óta lezajlott változásokat. Biztos, hogy egy-egy mai vizsgálat — immáron más diákcsoportok között — az itt közöltektől elütő konkrét beállítódásokról tudósítana bennünket. Azért vállaljuk mégis, jelenleg is ezeket a gondolatmeneteket, mert

- a) mindegyik eszmefuttatás (a szociológiai karakterekből adódóan) eszenciális jellegű;
- b) ebből következően a tanulmányok nem vesztek el egy-egy időpillanat és helyszín sajátosságaiban;
- c) a legtöbb részvizsgálat elsődleges feldolgozásának eredményeit csak háttérinformációként használtuk;

- d) mindez együtt lehetőséget adott arra, hogy egyértelművé tegyük az átmenet és átalakulás speciális jellegét, szükségszerűen lassú ütemét;
- e) ezért nem váltak a „régi” megállapítások időszerűtlenné.

Ez utóbbi, igencsak merésznek tűnő gondolat igazságtartalmát természetesen majd ítélik meg az olvasók. Miként azt az eljárásunkat is, hogy az eredeti tanulmány-szövegeken úgyszólván semmi változást nem vezettünk át, az alapváltozatokat szisztematikusan nem javítottuk.

Fogalomértelmező és kiegészítő megjegyzések a tanulmányokhoz

Az előzőekből következő feladatunk a kötet anyagainak áttekintése és a szükséges fogalomértelmezés elvégzése. A könyv szerkezeti sorrendjében következnek az egyes tanulmányokat érintő információk.

Boros László: *Társadalmi reprodukció, család, iskola*
(Az ifjúsági értékorientációs folyamatok háttérösszefüggései)

Ez a tanulmány jellegében elűt a többtől, bevezető politológiai-szociológiai panoráma szándékával készült. Célja, hogy megadja azokat az értelmezési kereteket, amelyekben az empirikus adatokat feldolgozó tanulmányok is mozognak. De ez a gondolatmenet sem nélkülözi a tapasztalati kutatási alapokat. Sőt, éppenséggel az a sajátossága, hogy nem egyetlen felvétel vagy vizsgálati sor eredményeit összegzi, hanem számos, a nyolcvanas évtized során lefolytatott rész kutatásból meríti eszenciális tapasztalatait. Helyenkénti esszéjellegű fogalmazási stílusa ellenére nem publicisztikai jellegű magányvélemények összessége, hanem több kutatócsoport évtizedes tapasztalatainak és vitáinak összefoglalása azokon a részterületeken, amelyeket érint. Ezeket a vizsgálatokat különböző kutatói teamek időről időre szintetizálták az ifjúságkutatási főirány és a Társadalomtudományi Intézet számára. Az ilyen eredmények felhasználása adhat alapot efféle kitekintő gondolatmenetekhez.

A magyar társadalom korábban már említett mélyszerkezeti stabilitását igazolja az is, hogy az ennek a tanulmánynak az alapját képező gondolatmenet 1989-ben született meg. Természetesen egyes megfogalmazásait meg kellett újítani, de a társadalmi reprodukció minden akkori lényeges törvényszerűsége (véleményünk szerint) ma is működik. Éppen ez igazolja a gondolati alapvetés eszenciális jellegének helytálló voltát, és ez indokolja a résztémákat érintő tényadatok vagy hasonlóképpen a statisztikai átlagszámok mellőzését.

A tanulmányból két fogalom értelmezése szorul bővebb kibontásra. Az egyik az *értékorientáció*, az egész vizsgálat kulcsszava. Nem könnyű értelmezni. Részben azért, mert egy magyar és egy idegen szó összetétele, részben pedig mert mindkét tagja önmagában is vitatott társadalomtudományi kategória. Ebben a tanulmányban (első szűkítésként) egy kifejezetten *szociológiai* értelmezésről van szó. Tehát ezúttal nem állt szándékunkban belekeveredni a történetfilozófia axiológiai vitáinak értékelemzési problémáiba, miként a szociálpszichológiának az orientáció és a befolyásolás körüli fogalmi dilemmáiba sem.

Értelmezésünkben mind az orientációs szándék, mind a befogadó jellegű orientálódás része az értékorientációs folyamatnak. Azt pedig, hogy fogalmunk szempontjából mi tekinthető értéknek, nem mi akarjuk eldönteni. Éppen azért szociológiai jellegű az értelmezésünk, mert azt tekintjük értékorientációs szándékú tevékenységnek, amit az orientálni szándékozó is annak tekint, így érték is az lesz, amit ő annak tételez. Hasonló a helyzet a befogadói oldalon is: számunkra itt és most az vált hatékony értékorientációs tevékenységgé, amit a célzott csoport vagy egyén (tudatosan vagy legalábbis a cselekvési rendszerben tükröződően) akként fogadott el, tehát a közvetíteni szándékozott értékeket akceptálta, illetve a mintákat követte. Ettől a ponttól viszont már a parttalan válás veszélyét kell elhárítanunk, azaz az eddigiek alapján nem következtethetünk az értékorientáció és a szocializáció azonosságára. Elsősorban azzal szűkebb az értékorientáció, hogy tudatos,

céltételező fajtája a befolyásolásnak, és semmiképpen nem értjük bele a szocializációs folyamat hihetetlenül széles sávon ható másodlagos és spontán szféráit. Tehát a kibocsátói oldalon leszűkítettük az értelmezést arra a helyzetre, amelyben valaki értékként tételez (tradicionálisan vagy egy új aktivitás eredményeként) meghatározott dolgokat, és különböző státuszaiban (esetünkben főleg családi és iskolai pozíciókban) megpróbálja azokat értékként átadni másoknak (esetünkben főleg fiataloknak). A befogadói oldalon pedig ennek a szándéknak a teljes vagy részleges akceptálásáról, illetve elvetéséről lehet beszélni. Természetesen, miután itt kölcsönhatás jellegű, folyamatos aktivitásról van szó mindkét oldalon, korántsem gondolkodunk csak egyoldalú kommunikációs szerkezetekben. Tehát a családban nem csupán a szülő lehet kibocsátó és a gyerek státuszát betöltő pedig befogadó, hanem bonyolult és állandó oda- és visszahatásokról beszélhetünk.

A másik, e tanulmányt érintő fogalomértelmezési feladatunkat a *családtípusok* kategóriájának tartalmi megközelítésében láttuk. A mai magyar társadalomszerkezet rendkívül bonyolult (a jelen időt akár másfél évtizednyi léptékkel is mérhetjük). Ráadásul a sajátos magyar társadalmi mozgások következtében a strukturális csoportok házasodási szokásaiban hihetetlenül kibogozhatatlan keveredésben működnek tudott (kifelé is mutatott) és latens tradíciók, teljesen pragmatikus napi szempontok, véletlenek és érzelmi motivációk. Ezért néhány alsó és felső peremhelyzetet leszámítva a kialakuló családok mindegyike a szociális szerkezet egyfajta bonyolult reprezentációja, skatulyázhatatlan egyediségben működő sejtje, amely a népesség reprodukciója során tovább differenciálja a meglévő társadalomszerkezeti képet. Azaz csaknem minden család egy önálló típus. Mégis, a szociológiai értelmezhetőség érdekében meg kell próbálkozni bizonyos tipizációkkal. Ezt sokan megtették már a magyar társadalomtudományban is. Sikerre az utóbbi évtizedben az számíthatott, aki nem általában, hanem valamely sajátos nézőpont vagy speciális tényező mentén végzett el csak az adott alap szempontjából értelmes és érvényes szortírozást.

Ezt tudomásul véve igyekeztünk mi is saját gondolatrendezési alapjainkon maradva típusokat alkotni. Nyilvánvaló, hogy esetünkben az értékorientáció köré kellett szerveződni a felosztási kísérleteknek. Ennek eredményeként született meg az a négy családtípus, amelyeket a tanulmányban leírtunk és hatásukat összevetjük az iskoláival. Előre kell bocsátanunk, hogy egyrészt ezeket is csak értékorientációs típusként lehet kezelni (tehát értelemszerűen nem jövedelem vagy életmód szerintiéknek), másrészt mi is pontosan tudtuk, hogy a mindennapi életben egyes jellemzők összekeverednek még ebből a nézőpontból is, tehát a gyakorlatban szinte alig vannak tiszta típusok. Mégis, egy feltételezett iskolai szituációban a gyakorlati feladatok megoldása során nagyon sokszor nem mindegy, hogy milyen alaptípus háttérereje dominál a gyerek mögötti szférában.

Az anyagok alapváltozatainak elkészülte óta lezajlott társadalmi folyamatok tovább színezték minden csoport helyzetét. A mi típusaink is megváltozott keretek között próbálnak meg létezni. A „felhalmozó” családok egy része átment „vállalkozóba”, némelyeknél növekszik a tudás és a tanulás szerepe, míg, sajnos, egy bizonyos százalékuk közelít a halmozottan hátrányos pozíciókhoz (esetleg már el is érte azt). Egyéb forrásból is nőtt a vállalkozó családoknak a száma, ezen belül gyarapodott a munkanélküli helyzetből kísérletezőknek az aránya. Utóbbiak sajátosságaira ez a tanulmány nem tér ki, ez a résztema külön fejezete lesz majd a jövőbeli családi értékorientációs vizsgálatoknak (1991-től már folynak igen fontos megalapozó empirikus felvételek ebben a jelenségkörben is).

A tanulmány megírása kapcsán mindig nagy vitát váltott ki a harmadik családtípus, különösképpen pedig az elnevezése („tanulásra-tudásra orientáló”). Ezt a definitív jellegű

megjelölést nagyon nehéz szívvvel változtatnám meg, leginkább azért, mert úgy vélem, nem is indokolt. Kifejezetten a szülői kibocsátás értékorientációs szándékai szerint ugyanis valóban a tudásnak és a hozzá vezető tanulásnak az elméleti és gyakorlati értéként való elfogadtatása a cél, amely szülő és gyerek, valamint család és iskola viszonyát a minket érdeklő összefüggések tekintetében lényegileg meghatározza. Ez a típus összarányában stagnál, de a gyarapodási oldalon megszorodtak bizonyos nem városi szempontok, míg egyes városi rétegeknél most zajlik le az eltávolodás, főleg a vállalkozóvá válás mentén, de sajnos néha a leszakadás következtében is.

A tanulmány megírásának időszakában a négy típus lehetséges arányait a családok között az alábbiak szerint becsültük a meglevő kutatási adatok alapján: felhalmozó 40 %, vállalkozó 8 %, tanulásra-tudásra orientáló 25 %, halmozottan hátrányos helyzetű 27 %. Az akkori szituációt nagyon szerényen befolyásolta még a munkanélküliség, és lényegesen korlátozottabb volt a vállalkozók lehetősége. Mára a fenti arányok (a korábban jelzett mozgástendenciák tükrében) az alábbiak szerint változtak meg véleményünk szerint: felhalmozó 30 %, vállalkozó 15 %, tanulásra-tudásra orientáló 25 %, halmozottan hátrányos helyzetű 30 %. Leginkább az első és az utolsó becslés szorul további magyarázatra. Tudjuk, hogy a felhalmozásban a tanulmány által kulcsfontosságúnak minősített házépítés volumene és üteme nagymértékben visszaesett, továbbá azzal is tisztában vagyunk, hogy a tulajdoni és a munkahelyi változások kényszerű vagy éppen igényelt folyamatai leginkább ezt a családtypust érintették, mégis az összkép azt mutatja, hogy a többségnél egyelőre működik a korábbi értékorientációs alapséma. Csak mintegy 10 %-uk minősült át más csoportba. A halmozottan hátrányos helyzetűeknél nem tükröződik a mindössze 3 %-os növekedésben az elszegényedésnek az elmúlt két évben tapasztalható felgyorsult üteme. Azért nem, mert értékorientációs szempontból a kilátástalan, depressziós stílus eluralkodása nem olyan gyors ütemű a szülő-gyerek relációban, mint az objektív helyzet romlása. Ha a jelentős életszínvonal-csökkenés állandósul, akkor az már idővel kikezdheti például a tanulás érték voltának tételezését, de csak hosszabb távú folyamatként. Ez a tény is azt mutatja, hogy az értékorientációs tipológiát bizonyos mértékig el kell (és lehet) különíteni a szigorúan materiális szempontokra épülő szociális helyzetértékeléstől.

Laki László: *A diákeletmód vizsgálata*

(A középiskolások életmódja a családi háttér tükrében)

A bevezetőben említett, megújítottan megismételt diákeletmód-vizsgálatnak az értékorientációs folyamatok alakulása, valamint az iskola és a család viszonya szempontjából nagyon fontos része volt a családi hátterek feltárására irányuló kísérlet. A középiskolában még vitathatatlanul az értékrend alakulásának egyik meghatározó tényezője az otthoni szituáció. Különösen igaz ez a megállapítás erre a mintára. Ugyanis a megkérdezettek köre annyiban a kiválasztott iskolákon belül sem volt reprezentatív, hogy eleve (adatfelvételi okokból) a kollégiumban lakók kimaradtak a kérdésből. Nem volt előzetesen sem kétséges számunkra, hogy a lakóhely, a szülők foglalkozása, a családi stabilitás, a családi gazdálkodás és az iskolatípus sokirányú kölcsönhatása nagyon bonyolult értékrend-formálási erővel bír.

Az elemzés – témájának és célkitűzéseinek megfelelően – egy zárt logika szerint halad. A minta háromezer fős volt, és végül is 1993 értékelhető kérdőívvel dolgozott a szerző. Ebből 1344-en jártak gimnáziumban, 1112-en középiskolai szakmai képzésű szakkö-

zépiskolába, míg 537-en szakmunkásképzést folytató szakközépiskolába. Ez az elemzés egy empirikus felvétel tisztított és táblákba rendezett adatainak a már jelzett szempontok szerinti elsődleges feldolgozása. Fogalmait a szöveg és a táblák együttesen hiánytalanul magyarázzák. Az értékelés ebben a formájában tényszerű információt kíván nyújtani és nem elméleti alapvetéseket tesz. Nem vállalkozik összehasonlító funkciókra sem, hiszen adattömege így is terjedelmes analízis megalkotásához vezetett.

Fazakas Csongor: *Diákok az időmérlegen*
(Középiskolások időbeosztása)

Ez a tanulmány ugyanannak a diákéletmód-vizsgálatnak az eredményeiből dolgoz fel egy másik területet, amelynek családi háttéradataiból Laki László anyaga készült. Ebből következően a minta is ugyanaz, a kutatás általános összefüggéseiről is szóltunk már. A középiskolások időmérlegében természetesen központi szerepet kapott a tanulás, illetve azok a tevékenységformák, amelyek az iskolába járással függnek össze. A szerző a szociológiai elemzéshez a társadalomstatisztika metodológiájával közelít, ennek megfelelően az általánosabb érvényű tanulságokon túlmenően számos részletező összevetést találunk a gondolatmenetben. Ez a munka primer elemzésként készült, akárcsak Laki Lászlóé, így nem kerül sor benne sem közvetlen összehasonlításokra korábbi vagy máshol készült anyagokkal. Funkcióját tekintve egyértelmű, hogy közelebb juthatunk általa az iskola és a tanulók viszonyának idődimenzióihoz, és emellett az előző tanulmányban megismert családi háttér is új oldalról kerül megvilágításra.

Gábor Kálmán: *Ifjúsági értékorientációs folyamatok*

(Az ifjúsági kultúra és politikai kultúra a nyolcvanas években, ifjúságcentrizmus, társadalmi orientációs minták, ifjúsági csoportok)

A tanulmány bevezetőjében pontosan jelzi kutatási alapjait és egyértelműen meg is adja az alapot képező nemzetközi vizsgálat háttéroidalmát. A szerző által az évtized során lefolytatott sok kisebb felvétel feldolgozásaihoz képest ezúttal egy kifejezetten kitekintő jellegű anyagot vehetünk kézbe. Elhangzottak kritikai észrevételek a tanulmány és a kutatás „magyarosított” fogalomkészletéről. Vitathatatlan, hogy több kategória megfelelő hazai kifejezés híján került be a szövegbe, de a szerző végül is mindent értelmez és definiál. Fontos a mű elkészültének és az alapot adó felvételnek az időpontja. Erről is pontos információkat kaphatunk. Jelentőségre (a korábban tárgyaltaknak megfelelően) mindez akkor tesz szert, amikor direkt politikai tematikához ér el az elemzés. A felvétel befejezésére néhány hónappal a parlamenti választások előtt került sor, ezért szerepelnek a ma ellentétes oldalon politizáló pártok egységesen „ellenzéki” vagy „alternatív” jelzőkkel.

Végezetül a kutatócsoport minden tagja nevében köszönetet szeretnék mondani mindazoknak, akik valamilyen módon hozzájárultak ahhoz, hogy munkánkat elvégezhettük. Így az egykori Társadalomtudományi Intézetnek, az akkori ifjúságkutató főiránynak, a könyv avatott lektorainak és mindenekelőtt a Közoktatási Kutatások Titkárságának.

Budapest, 1992 május

A szerzők publikációi a kötet témakörében

Könyvek

- Hazai Szocializációs folyamatok. Bp., Társadalomtudományi Intézet (TTI), 1988.
Ifjúság – társadalom – ideológia. Bp., TTI– MTA, 1986.
A magyar ifjúság a nyolcvanas években. Bp., Kossuth K., –TTI, 1984.
Laki László: Az alacsony iskolázottság újratermelődésének társadalmi körülményei Magyarországon. Bp., TTI, 1988.
A politikai szocializáció elméleti kérdései. Bp., TTI, 1987.
A tizenévesek politikaképe. Bp., TTI, 1987.
Változatok az adaptációra. Bp., TTI, 1987.

Tanulmányok

- Boros László:** Légvárak lovagai vagy jövőnk értéktermelői. A spontán ifjúsági csoportok értékszerveződési folyamatai. Ifjúsági Szemle, 1986/5.
Boros László: Kiművelt emberfők kontra kimódolt ideológiák. Ifjúsági Szemle, 1986/6.
Boros László: A szakmunkássá válás folyamata mint a szocializáció egyik konkrét útja. (Némely sajátosság és főbb zavarok.) Szakképzési Szemle, 1986/4.
Boros László: Az ifjúság értékvilágának dilemmái. Ifjúsági Szemle, 1988/5.
Boros László: Az értékorientáció tényezői és típusai. Ifjúsági Szemle, 1988. évi különszáma.
Boros László Gábor–Kálmán: A közösségi szerveződés feltételei és esélyei a szakmunkásképzésben. Szakképzési Szemle, 1988/2.
Boros László: Struktúraváltás és ifjúsági foglalkoztatás. Társadalmi Szemle, 1988/2.
Laki László: Alkotás, újítás – kontra társadalmi hasznosság. Társadalmi Szemle, 1988/2.
Laki László: Az ifjúsági léthelyzet gazdasági-társadalmi összefüggései. Ifjúsági Szemle 1988. évi különszáma.

BOROS LÁSZLÓ

Társadalmi reprodukció, család, iskola

Az ifjúsági értékorientációs folyamatok háttér-összefüggései

Az *értékorientáció* folyamat, amely célok, aspirációk, értékek kialakítására, befolyásolására irányul. Az emberi életet végigkísérik az értékorientációs hatások. Gyermek- és ifjúkorban ezek túlnyomó többsége a családból és az iskolából érkezik. Ezekből a tényekből egyértelműen az következik, hogy ez a folyamat a szocializáció jelentős eleme. Így egyáltalán nem közömbös, hogy miként alakul Magyarországon a családi és iskolai értékorientációs törekvések viszonya. Természetesen ezúttal a társadalmon belüli fontosabb *tendenciák* érdekelnek bennünket, azaz viszonylag általánosabb összefüggéseket tárgyalunk. Tudjuk, hogy minden egyes család és minden iskola más, mégis szükséges bizonyos modelleket megalkotnunk a hosszabb távú folyamatok értelmezéséhez.

A témához tartozó konkrét viszonyok elemzése előtt azonban át kell tekintelnünk a legfontosabb *befolyásoló tényezőket*. A családi és iskolai értékorientációs folyamatok tartalma és hatékonysága elsősorban ezeknek az intézményeknek a *társadalmi kondícióitól* függ. A külső meghatározó tényezők közül pedig az *ifjúság helyzetét* alakító elemeket kell kiemelnünk.

Társadalmi háttér

Az újratermelési folyamat

Az ifjúsági értékorientációs folyamatok társadalmi háttérösszefüggései elsősorban a *léthelyzetek sokféleségét* jelentik. Közöttük is kulcsfontosságú a társadalmi újratermelési folyamatban elfoglalt pozíció, ez határozza meg az alapvető életfeltételeket, ez tagol be a társadalmi szerkezetbe. Az ifjúsági életszakaszban ráadásul kétszeresen (két oldalról) is társadalomszerkezeti összefüggésben befolyásolja a külső környezet az életet. Ezen egyrészt a *szülők* strukturális pozícióit, másrészt a fiatalok *pályaválasztását* és beilleszkedését kell értenünk.

Az ily módon alakult társadalmi helyzet egyik fontos tényezőjévé vált, hogy minden történelmi erőfeszítés ellenére a fiatalok megélésének minőségét alapvetően meghatározza a *származás*. Nem feudális értelemben, hanem a mai újratermelési sajátosságoknak megfelelően. Az utóbbi évtizedekben dinamikusan változtak a fő hangsúlyok az ifjúság gazdasági helyzetében. A származás szerinti differenciálódás eleinte mindenekelőtt a *pályakezdsben* jelentkezett, aztán ehhez csatlakoztak fokozatosan a *jövedelmi* viszonyok, a nyolcvanas évek elejére elsődlegessé váltak a *második gazdaságban* elfoglalt pozíciók, míg az évtized végére a születési háttér szempontjából a *foglalkoztatottság* került a középpontba. Természetesen mind a négy tényező változatlanul fontos, de mára a munkalehetőségek

csökkenése, illetve egyre nyíltabban a *munkanélküliség* a legnagyobb gond. E tekintetben sem mindegy, hogy hová született valaki. Két értelemben sem: milyen *családba* és milyen *településre*.

Mind több elemzés lát napvilágot szerte a világon, amely a korábbiaknál hangsúlyosabbá teszi a modern társadalomban a *családi* újratermelési folyamatokat. Magyarországon ez az elem történetileg még nagyobb szerepet játszott a gazdaság reprodukciójában. Nálunk a polgári átalakulás sem változtatott azon a tényen, hogy nem csupán a népesség, hanem a nemzeti vagyon tetemes százaléka is családi keretekben termelődött újra. A közgazdasági elemzések és politikai programok látószögéből kiszorult szféra léte mély és alapvető regionális jellegzetesség maradt azután is, hogy Kelet-Közép-Európában évtizedekre a szocialista út vált világtörténelmi realitássá. A kérdés úgy merült fel, hogy miként viszonyul az ehhez kapcsolódó politikai-gazdasági vezérlési metodológia a családi reprodukcióhoz? Nos, lényegében követte a megelőző időszakok szemléletét, és a később első gazdaságnak elkeresztelt dimenzió vált a döntések közvetlen tárgyává. Mivel e tekintetben az erősen centralizált, redistributív, nagy terjedelmű államosításra és azon kívül is teljes állami rendelkezésre épülő, központi tervezésben gondolkodó modell valósult meg, a közvetlen családi újratermelés számos anyagi és intézményi támasza megszűnt vagy meggyengült. Egyes tulajdoni pozíciók elvesztése vagy feladása (föld, kisebb termelési eszközök, járművek, állatok), a tömeges női munkavállalással a második műszak kikényszerítése, érdekképviselési, egyházi, lakóterületi, hivatásrendi intézményi szerveződések felszámolása mind a családi újratermelés direkt kapaszkodóinak az elvesztését jelentette. Cserébe vitathatatlanul magával hozott ez a változás bizonyos állami szolgáltatásokat, meghatározott egyenjogúsítási lehetőségeket, felemelkedési utakat, amelyek szintén mélyen érintették az újratermelési folyamatot. Leginkább azonban a jelenség állami *kezelése* változott meg. Korábban a társadalomirányítás az erőforrások juttatásánál figyelmen kívül hagyta a családi újratermelést, de meghagyta közvetlen támaszait, és ezekkel számolt is. Az utóbbi négy évtizedben viszont nemcsak kizárta a családi újratermelést az összreprodukcióból, de meg is fosztotta támaszaitól, és nagyon bonyolult képletet alakított ki a korábban ellátott funkciók tekintetében. Az *alapvető* változás, amely a megtermelt javak feletti rendelkezésben bekövetkezett, a *centralizált újraelosztás* lett. Ennek következtében költségvetési úton ráépítették az államosított első gazdaságra a lakáspolitikát, a szociálpolitikai jellegű juttatásokat, továbbá azokat az oktatási-nevelési-egészségügyi funkciókat is, amelyeket elméletileg az állami mechanizmus „magára vállalt”. Ám ezzel a megoldással két baj is volt. Az első, hogy területileg nagyon egyenlőtlenül részesülhettek belőlük valóban ingyenesen (és főleg megfelelő színvonalon) az állampolgárok.

A második probléma általánosabb: ugyanis az ingyenesség tételezéséből származó érdekeltségi hiányok és intézményi problémák a diszfunkciók halmozódását idézték elő. Ez utóbbi ténylegesen hiányhelyzethez vezetett, növelte a társadalmi egyenlőtlenségeket. Az elvileg felvállalt feladatok közül egyre többet visszahárított a családi újratermelésre, amelyet viszont korábban megfosztott támaszaitól. Egy, a tervezésben sehol nem kalkulált teher nehezedett a területi vagy szociális hátrányban lévő családokra.

A hatvanas évek végétől egy egészen más irányban is bonyolódni kezdett a helyzet. A háztáji gazdaság mellé belépett a folyamatba a második gazdaság egyre több és több eleme, számos belőlük már kifejezetten a családi újratermelés keretei között. Így keletkeztek intézményes támaszok, de ez a térnyerés csak a *munkaidő-ráfordítás növelése* árán vezethetett ténylegesen bővített reprodukcióhoz, más eszköz nem lévén a családok kezében. Így tehát a második gazdaság bővülése, a fizikai munka megsokszorozásából származó természetes javak (ház, jármű, állatok, termények) mennyiségének növelése nagy árat követelt és követel ma is a társadalom többségétől. Elsősorban ez volt az a folyamat, amely látványosan visszaállította a családi háttér jelentőségét a fiatalok társadalmi integrációjában.

A másik, a fiatalok számára kulcsfontosságú foglalkoztatási alapidimenzió a *területi hátrány* megléte vagy hiánya. Az elmaradott területekről, főleg az elmaradott falvakból a fiatalok kitörési lehetőségei minimálisak. Hatásában egymást vonzva összekapcsolódik a megélhetési nehézségeket jelentő település, a halmozottan hátrányos helyzetű család és gyakran az etnikai hátrány is. Már az általános iskola elvégztetése is óriási gond ezeken a vidékeken, a szakképzettség megszerzésének bármely formája pedig kiugrásnak számít. Lehet tehát ma is nagyon „rossz helyről” származni Magyarországon, és ez az ifjúkori státust is túlnyomórészt meghatározza. Ráadásul egy település periferiális helyzete nemritkán esetleges, olyan abszurdumnak tűnő dolgokból adódik, mint például, hogy a község távolabb esik a megyeszékhelytől, a megyehatárnál helyezkedik el, így abban a megyében perifériának számít.

Ma sokkal kevésbé mondhatják el magukról a fiatalok, hogy jó helyre születtek. Rendkívül sokrétűen tagolt társadalmunkban ugyanis csaknem minden jelentősebb csoport helyzete nehezebb lett az utóbbi időben. Ez a közülük kikerülő fiatalok gazdasági integrációjában is tükröződik. Az elmúlt évtizedben a *pályakezdő starthelyzet* összességében mintegy 8%-ot romlott. Ez azt jelenti, hogy mindazok a bevételek és beruházások, amelyek ebben az életszakaszban jellemzőek és szükségesek, ma ennyivel rosszabbul aránylanak egymáshoz, mint egy évtizede. A *jövedelmi helyzet* perspektíváinak beszűkülése (a megélhetési költségek mindenkinél jelentkező emelkedésén túlmenően) a lakáshoz jutás horrorbilis összegeiből, valamint a gyereknevelés folyamatosan növekvő ráfordításaiból következik elsősorban. Az ifjúság élet- és pályakezdő pozícióinak romlása vitathatatlanul befolyással van népességünk csökkenő reprodukciójára, még akkor is, ha tudjuk, hogy a lényegi tendenciák mélyebb összefüggésekbe ágyazódnak.

A fiatalok élethelyzetének gazdasági vonatkozásai közül kiemelkedő szerepet kap ma a *második gazdasághoz* való viszony. Ezt most csupán a *foglalkoztatottsággal* összefüggésben említjük. Gyors tendenciaváltozásról kell ezen a területen beszámolnunk. Még hozzá olyan tartalommal, hogy az egyik negatív folyamatot felváltotta a másik. Míg a nyolcvanas évek első felében az elhelyezkedési tendenciákat túlnyomórészt a munkaerő iránti kereslet jellemezte, addig mára mára a *munkanélküliség* került előtérbe. Viszont azt is látnunk kell, hogy a korábbi évek keresleti piaca sem a kívánatos állapotot tükrözte. Egyrészt azért, mert a kereslet régiók és főleg településtípusok szerint nagyon aránytalanul oszlott meg, másrészt, mert ez a kereslet mennyiségileg és minőségileg egyaránt leértékelte a szak tudást, és a szakképzetlenséget preferálta. Nivellálta, sőt, néha a képzettség hátrá-

nyára mozgatta el a jövedelmi viszonyokat. Az újratermelési folyamatok helytelen kormányzati kezelése következtében aránytalanul megnövekedett és felértékelődött a második gazdaságnak több olyan szférája, ahol a szakképzett fiatalok, létfenntartásuk érdekében, teljesen nívótlan munkára kényszerültek. Ugyanakkor egyes megyékben már ekkor sem tudtak munkát adni nagyon sok iskolából kikerült gyerekeknek. Ezeken a vidékeken — a hátrányos helyzetből fakadóan nagyszámú képzetlen lakosság miatt — éppen fordított volt a kereslet szerkezete, mint például Budapesten. Nem volt állás a szakképzetlen munkaerő számára, viszont hiány volt főleg a felsőfokú végzettségűekből. Budapesten ezzel szemben évtizedes léptékkal 20%-os túlkereslet nyilvánult meg a szakképzetlen munkaerő iránt. Ugyanakkor a kereslet-kiálat helyi viszonyaitól függetlenül a központi újraelosztás torzult szemlélete következtében mindenütt leértékelték a szakképzettség úgyszólván valamennyi típusát. Mára a korábbi helyzetben gyökerező másik negatív tendencia bontakozott ki. Ez a hatalmas létszámú, felelőtlenül kitermelt *szakképzetlen* fiatal egzisztenciáját sodorta veszélybe. Jóllehet jelenleg egyáltalán nem beszélhetünk a szó pozitív értelmében termelési szerkezetváltásról, mégis a legveszteségesebb vállalati részek leépítésével és az adminisztratív létszámcsoökkentésekkel egy negatív (felszámoló) átalakítás indult el. Ahhoz, hogy munkanélküliséget termeljen ez is elég, hiszen egyrészt radikálisan csökkenti a szakképzetlen munkaerő és az adminisztratív dolgozó iránti új *keresletet*, másrészt a leépített részekről el is küldi őket, függetlenül az érintettek munkájának tényleges minőségétől.

Mindez összekapcsolódik az 1973 és 1978 közötti *demográfiai* emelkedésből származók munkába állási hullámával. A területi és családi hátrányok által is sújtott szakképzetlen lányok és fiúk elemi egzisztenciája vált így az ifjúsági élethelyzet első számú veszélyzónájává. Többek között azért is, mert jelenleg még rengeteg szemléleti torzulás és történelmi görcs él a munkanélküliség kezelésével kapcsolatban.

Milyen kérdésekről van itt szó? Egyrészt annak eldöntéséről, hogy ki a munkanélküli, és milyen feltételek mellett milyen juttatások járnak neki. Ez nagyon fontos, a fiatalokat érintő elméleti problémákat vet fel. Közülük is kiemelkedik az állampolgári jogon járó „munkanélküli” státus mint vitatéma. Jelenleg úgy tűnik, kisebbségi álláspont nálunk az a túlnyomórészt társadalomkutatók által vallott nézet, hogy csak az állampolgári státushoz kapcsolódó munkanélküliség jelenthet hosszú távú és garanciális megoldást. Pedig éppen a pályakezdésre törekvő fiatalok számára ez kulcsfontosságú lenne. Itt amúgy is kritikus helyzet alakulhat ki, ha sokan nem jutnak el a képzésből a munkába, mert így komoly mennyiségű tehetséget veszíthet a magyar társadalom. Aki nem próbálhatja ki pályakezdőként képességeit, arról nem is tudjuk meg, hogy mihez lett volna tehetsége. De még kritikusabbá válhat a helyzet, ha a „munkanélküli” státus nem állampolgári jogon teremthető meg. Jól ismerjük a jelenség eddigi történetéből, hogy a jogot és juttatásokat biztosító és a szociális biztonságot ettől függetlenül garantáló, szociálisan legérzékenyebb, fejlett országokban is pszichikailag mennyire romboló munkanélkülivé válni. Gondoljuk el ezt az effektust még a jogi-anyagi háttér hiányával is súlyosbítva, egészen fiatal, többnyire tinédzserkorban! Kutatói szemmel ez megengedhetetlennek tűnik, tudva azt, hogy lehetségessé tesz bizonyos szűk csoportok számára egyfajta „fizetett munkakerülést”, amit egyébként kulturált mun-

kaügyi szervezetrendszerrel jelentősen csökkenteni lehet. Nem kétséges az sem, hogy a munkanélküli léthelyzet viszonylag gyakoribb megjelenése beállítódásként magával hoz bizonyos mértékű „akaratlagos” munkanélküliséget is. Az Egyesült Államokban ma a második, de még inkább a harmadik generációs munkanélkülieknél — ahol egész szubkultúrák működnek több évtizede erre a státusra épülve — egyharmad közeli azoknak a fiataloknak a száma (főleg a lerobbant nagyvárosi körzetekben), akik nem is akarnak dolgozni. Ám náluk ez már mély szocializációs hiány következménye.

A probléma *foglalkoztatáspolitikai* vetülete mindenekelőtt egy *szolgáltatás-fejlesztési* átfogó koncepció iránti igényt jelent. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy nem a nagy létszámú tartós munkanélküliségre való berendezkedés a megoldás, hanem a magyar gazdaságban — a fejlett országokhoz viszonyítva — ma még töredék méretű szolgáltató ágazat fejlesztése.

A szolgáltatás bizonyos területein kulcskérdés a *vállalkozás*. E tekintetben a mai magyar lehetőségek még mindig korlátozottak. Felszabadítva a korlátok alól bizonyos tulajdonjogi és garanciális feltételeket, nem utolsósorban pedig szabaddal biztosítva a hiteleket, még komoly cselekvési tartalékok lennének mozgósíthatók társadalmunkban. Ennek foglalkoztatási oldala sem volna kedvezőtlen semmilyen szempontból.

Képzés és kultúra

Ifjúságunk léthelyzeteinek vizsgálatában a második szféra a társadalom szellemi kultúrájának termelése és fogyasztása. Korunkban ez legalább annyira fontos, mint az anyagi javak közvetlen előállítása, hiszen két egymást feltételező dologról van szó. Ha szoros összefüggést feltételezünk a fiatal generációk helyzete és a belátható jövő között (márpedig ez a viszony fennáll), akkor különösen fontosnak kell tekintenünk a jelenlegi képzési folyamatokat. A ma oktatási-nevelési produktuma meghatározó tényező lesz közeljövőnk társadalmi struktúrája számára.

Emellett nem feledkezhetünk el arról sem, hogy az ifjúkor sajátos életszakasza igen nagy felületen tapad az *iskolához*. Ha valaki éppen tanuló, akkor azért, ha pedig nem az, akkor azért, mert a megszerzett vagy a hiányzó képzettség is az oktatás függvénye. Így az ifjúságkutatás minden területén széles sávban kell érintkezni ezzel az intézményrendszerrel és hatásaival. A megalapozott elemzésekkel elhárítottunk egy gyakori veszélyt is. Ez pedig nem más, mint hogy a fiatalok életét jellemző negatívumok okaként sokan és sokszor az iskolát jelölik meg. Ennél már csak az rosszabb, ha közvetlenül a pedagógusokra, még ostobább esetben helyezettükért magukra a fiatalokra hárítják a felelősséget. Ugyanennek a kérdésnek van egy másik oldala is. Csábító lehetőség a kiütkeresés során az oktatásban látni a megmentő láncszemet. Világos, hogy mivel az ifjúsági problémák alapvető társadalmi folyamatok vetületei, nem lehet részfeladatokat ellátó intézményekre alapozni a megoldást. Látnunk kell az iskola fontosságát és valóságos szerepét. Tény, hogy nagy társadalmi várakozás, széles körű lakossági, főleg szülői kontroll jellemzi az oktatási intézményekhez való viszonyt. Ugyanakkor a kutatások egyértelműen azt mutatják, hogy az iskola a nyolcvanas évek végére egy gyengén

preferált, presztízsétől megfosztott és leértékelődött intézménnyé vált, amely „több sebből vérzik”. Két alaptényező tekintetében is megroppant az iskola helyzete: egyrészt az anyagi, azaz az eszközfeltételek oldaláról, másrészt a személyi-pedagógusi lehetőségeket illetően. A mintegy két évtizede reálértékben csökkenő oktatási ráfordítások az összes értelmiségi pálya közül elsőként a pedagóguspályát indították el a devalváció útján. Ez nagymértékben visszahatott a szakma iránt érdeklődők tudásszintjére, az orientáció minőségére. Éppúgy, ahogy az oktatás egészének gondjai közvetlenül befolyásolják az ifjúsági léhelyzetek alakulását mind mennyiségi, mind minőségi összefüggésben.

Az oktatáson keresztül realizálódik az a negatív folyamat, amelynek eredményeként végül is minden évjárat közel 30%-a szakképzetlenül lép ki a munkaerőpiacra. Hasonlóképpen az iskolaügy kezelésének is a következménye a nemzetközi összehasonlításban igen alacsony felsőfokú végzettségi arány. Az előbbi hatása közvetlenül jelentkezik a munkanélküliségben, az utóbbi pedig leszűkíti az ország esélyét a felzárkózás megkezdésére. És ami az oktatás területén az ifjúkorban elmarad vagy megszakad, az később csak nagyon nagy áldozatokkal vagy egyáltalán nem pótolható. Ma már elfogadhatatlan érv a felsőoktatás kiterjesztéséért vagy a szakképzés korszerűsítéséért fellépőkkel szemben az a vélemény, hogy változatlanul teljesen elmaradt a foglalkoztatási szerkezet és nem igényli ezeket a szakembereket. Valóban, ez a struktúra nem igényli, de ha az ország nem akar reménytelenül leszakadni, akkor *korszerűsíteni* kell. Ahhoz pedig majd éppen arra a szakembergárdára lenne szükség, akiket most nem akarnak beiskolázni vagy akiket korszerűtlenül képeznek ki.

A *tendenciákat* illetően egyértelműek a feladatok az oktatási mechanizmus fejlesztésében. *Mennyiségileg*: a felsőfokú képzést kell kiterjeszteni, az általános iskolában pedig radikálisan csökkenteni kell azok számát is, akik kimaradnak, és azokat is, akik csaknem analfabétaként kapnak bizonyítványt. A nagyobb mértékű és hatékonyabb iskolázás a munkanélküliség veszélye esetén — nagy felszívó hatásával — fontos parkolópálya is. De átképezni és továbbképezni is csak azt lehet (például egy foglalkoztatáspolitikai koncepció keretei között), aki már tud valamit! Mindez azt is jelenti, hogy *minőségileg* a fejlesztésnek célba kell vennie a konvertálható, átváltható alapszakismeret átadását mint az oktatási folyamat vég-eredményét. Ezt követeli meg a gyorsan változó világ minden szakmában, de különösen ott, ahol rohamosan nő a technikai-technológiai változások üteme. Természetesen ezek a szükséges változtatások *általános* indokai. Az sem kétséges, hogy egy ilyen átalakítás nagyobb ráfordításokat igényel, ráadásul a költségvetésből. Ezek nagyságrendje azonban töredéknyi azokhoz az összegekhez képest, amelyeket éppen a modernizációs lemaradás miatt válságba kerülő ágazatokban, a nyolcvanas évek bármelyikében, a nagyvállalati veszteségek nyomán keletkezett résekbe dugdostak. Azokból már évekkel ezelőtt megoldható lett volna mindaz, amit még most is csupán jámbor óhajként fogalmazunk meg. A mennyiségi és minőségi követelmények mögött meghúzódik a fenyegető pénzhiány. Elvi koncepció elfogadtatásához azonban szemléletbeli változásokra is szükség van a társadalomirányításban. Ilyesminek persze az oktatási rendszeren *belül* is le kell zajlania. *Módszertani* követelményként az alakításhoz szükség van az iskola demokratizálására, a kísérletek számának növelésére, a sokféleség kibontakoztatására, sőt a vállalko-

zó iskola létrehozására is. Fel kell számolni a különböző távolságokból (minisztérium, önkormányzat) „dróton rángatott” iskolai modellt, amely nem csupán az oktatás tartalmi kérdéseiben rossz hatékonyságú, de nagyon költséges is. A „mit oktassunk?” kérdésének az eldöntése szülessen meg a valóságos működés szintjén, nem is beszélve a „hogyan tanítsunk?”-ről. Az, hogy adott osztályteremben egy konkrét órán mikor mi hangzik el, legyen a pedagógus személyes felelőssége, de ehhez adassék meg neki az erről való döntés joga is. Mindennek természetesen a legáltalánosabb előfeltétele, hogy a felsőoktatás törekedjen arra, ne magológépeket, hanem szuverén értelmiséget képezzen.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy nagyon sok területen kell az oktatást körülvevő torz szemléleti folyamatokkal szembefordulnunk. Irányításban, végrehajtásban, állampolgári (szülői) viszonyulásban egyaránt sok új összefüggéssel kell megbarátkoznunk. Kormányzati szinten az e tekintetben ma uralkodó fiskális gondolkodásnak is lépést, sőt léptéket kell váltania a költségvetési politikában. Ha a szemhatár kitágul az adott év december 31-éről legalább egy évtizednyi perspektívára, akkor lehetetlen, hogy világossá ne váljon az oktatási célok elodázhatatlansága.

Ám a szellemi újratermelésnek, az ifjúság kulturális léthelyzetének nem csupán iskolai oldala van. A *közművelődés* is olyan társadalmi szféra, amelynek állapota fontos befolyásoló tényezője a fiatal nemzedék társadalmi integrációjának. Ez is kiterjedt és hatalmas ifjúsági tömegekkel érintkező intézményrendszer. A kérdéskörnek természetesen nemcsak institutionális oldala van, hanem eszmei is. Sőt, a közművelődés számos terepétől az üzlet sem idegen, oda a hatékony vállalkozók a piac szellemét is behozzák. E tevékenységi terület általános megnevezése mögött egy eredendően nagyon bonyolult világ búvik meg, amely a folyamatok ellentmondásossága következtében mára meglehetősen zavaros, szinte kibogozhatatlannak tűnő helyzetbe került nálunk, s ebből adódóan igencsak furcsa képet mutat a fiatalok számára is. A kialakult állapotok következményei nem a legszerencsésebbek. Bizonyos mértékig „a magyar közművelődési modell”, és főleg annak fiatalokkal érintkező része két szék közül a pad alá esett. Ma már nem áll mögötte a stabil központi támogatás, igaz, a függetlensége is nagyobb. Viszont még messzemenően nem alakult ki az ésszerű és az adományozónak is érdekében álló modern mecenatura rendszere.

Több szálon értékelhetjük a kialakult szituációt és az ifjúság különböző csoportjaira gyakorolt hatásait. Az egyik vonulat az intézményhálózat helyzetét vizsgáló gondolatmenet. Kiinduló történelmi összefüggésünk az, hogy a második világháború után a demokratizálási törekvések egyik célja a művelődésből korábban kizárt tömegek, különösen a munkás- és parasztfiatalok kulturálódási lehetőségének biztosítása és állandó növelése volt. A kialakult szisztéma eleinte az ifjúság számára két utat is biztosított: egyrészt erőteljesen támogatta az öntevékeny törekvéseket, főleg az amatőr művészeti mozgalmakat, másrészt egyre nagyobb mértékben finanszírozta azokat az intézményi beruházásokat, amelyek az ifjabb korosztályok művelődését szolgálhatták. A későbbiekben viszont mindkettő áldozatul esett a túlcentralizált politikai irányításnak. Az egyiket elsorvasztotta, a másikat bürokratizálta. Mindez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a hatvanas évek végén az egyéni fogyasztás preferálása került előtérbe. Ennek az árát részben a többlet-

munka révén, részben pedig (szükségszerűen) a művelődési igények visszaszorulásával fizették meg az állampolgárok, köztük a pályakezdő fiatalok is. A differenciált működési célokat figyelmen kívül hagyó, ám valódi piacot teremteni nem tudó „nyereségelvű” (vagy „bevételcentrikus”?) irányítási szemlélet következtében a tartalmas művelődést kínáló intézményi szféra elszegényedett. Két módon igyekezett ebből kitörni: „professzionizálni” próbálta működését, vagy pedig meghajolt a nagyon alacsony színvonalú „tömegigények” előtt. Ez tematikailag és társadalmilag egészen mást jelent a fiataloknál és mást az idősebb generációk esetében. Az utóbbiaknál egy igencsak szűken értelmezett nosztalgiahullámra ült rá a legtöbb intézmény. A fiatalok fizetőképés keresletének kiaknázásánál már összetettebb a kép. A régebben a falakon kívül rekesztett „szakadt” rock mai képviselőinek a koncertjeiről a videofilmtermés legdurvábbjainak a vetítéséig terjed az alacsony szintű igénykielégítés.

A minőség védelmét leginkább a kifejezetten ifjúsági profilú művelődési házak, illetve a fiatalokra is specializálódott társaik tudják ellátni ma is. Ám ez azzal jár, hogy érdemben csak azokkal a gyerekekkel foglalkoznak, akik vállalják: maximális erőbedobással, a profivá válás szándékával vesznek részt az érintett tevékenységben (tánc, képzőművészet, zene, előadóművészet, tudomány). Ez rétegzí a fiatalokat, mivel ilyesmire csak stabil családi háttérűek képesek, vagy akiket esetleg egy-egy megszállott pedagógus ösztönöz valamilyen iskolán túli pozitív akvitításra. A támasz nélküliek, a lemaradók, a „szakadtak” kizáródnak a kulturális javak és juttatások ezen köréből, ugyanakkor részt vállallnak a finanszírozásból: fizetik a populáris zenei koncertek jegyárait. Számukra tehát ennek a minőségőrzésnek kétszeresen is nagy ára van.

A minőséget őrzik a *könyvtárak* is, de egyre inkább az lesz a kérdés: kinek? Hiszen a fiatalok és gyerekek egyre szűkülő elitje fogyasztja csak az frott betűkbe formált információt, főleg ha az csupán könyvből szerezhető be. Ma szinte minden ellene hat az olvasásnak ebben az életkorban. Csak néhányat emelünk ki ezek közül. Hiányzik az otthoni minta, hiszen a megnőtt munkaidő-ráfordítás mellett a szülők nem olvasnak, főleg éppen abban az életszakaszban nem, amikor a gyerekek ezt eltanulhatnak tőlük. Csökken az iskola értékorientációs befolyása, nincs ereje elfogadtatni a gyerekekkel az olvasás szükségességét. Az amúgy is lecsökkenő szabadidőre a középgenerációnál nagy erővel telepszik rá a *televízió*, amely nálunk hagyományosan is nagyobb időterjedelembe nézett, mint az európai országok többségében. A fáradt ember munkáin túljutva már a passzív időtöltést választja. Még a városi bezártságból kitörést remélők szabadba vágyása (kiskert, horgászat stb.) is csak a televíziónézésre fordított időt csökkenti, de nem növeli az olvasás arányát. Ráadásul a legfontosabb nevelési periódusban a gyerekekre jutó kevés szülői foglalkozás is a tévé elé „lőki” őket. (Ma az általános iskolás generáció zömében a felnőtteknek szóló televíziós műsorokon nő fel!) Így, mivel a gyerekek ebben a kulcsfontosságú életszakaszban nem szoknak hozzá az olvasáshoz, ifjúkorban már hiányoznak az alapok. Egyébként is az élet- és pályakezdés, főleg pedig a családalapítás időráfordítási terhei eleve mindenféle kulturális fogyasztást háttérbe szorítanak, legalábbis a fiatal házaspár mintegy háromnegyedénél. De az új technikai eszköztár szórakoztató elektronikai részének sajátos magyarországi sorsa is az olvasás és az igényes művelődés ellen hat. Ezek az eszköz-

zők — főleg a személyi számítógép és a video — nagyon pozitív szerepet is játszhatnak a nevelésben, a kultúra terjesztésében. A kezdeti periódusban magyarországi elterjedésük eleve korlátozott volt a katasztrófálisan magas árak és a vámpolitikai tévedések miatt. Eleinte túlnyomóan olyan társadalmi csoportokhoz jutottak el efféle szerkezetek, filmek, szalagok, lemezek, akiknek az igény szintje a legalpárabb termékekre terjedt ki. Az ezekből áradó primitív és gátlástalan agresszivitás nagy befolyással volt sok gyerekre, sőt, fiatalra. A technikai megvalósítás módszerei pedig garantálták a gondolkodásmentes fogyasztást. Ez a gyerekek és fiatalok nagy létszámú csoportjainál végleg megpecsételte az olvasás sorsát.

Ily módon a kultúra fogyasztásában meglehetősen tragikus és nagyon rossz arányokat tükröző szakadás állt be az ifjú nemzedék szocializációjában. Létrejött egyfajta, a szellemi fogyasztást illetően elitnek tekinthető csoport (a kisebbség), mely gyermekkorától olvas, művelődési házba jár, hatékonyan tanul, majd családalapító fiatalként is ápolja az intenzív kulturális fogyasztás hagyományait. A többségnél ez elmaradt vagy elenyészett, esetleg nagyon sekélyes színvonalú sávban élt tovább.

Ilyen helyzetben óriásira nőtt a *tömegkommunikáció* felelőssége, hiszen ennek fogyasztása igen széles körű a többséget alkotó fiatalok jó részénél is. Ráadásul ez a tevékenység nem is tudatosan gyakorolt, hanem egyfajta tehetetlenség által vezérelt aktivitást jelent. Nem kétséges, hogy funkciója (általában) a sokat dolgozó emberek szabadidejében szórakozást nyújtani. Éppen ezért *tudatosan* kell felépíteni programtematikáját a tekintetben is, hogy a fiatalok, sőt, a gyerekek számára alternatívát jelenthessen azzal a „szellemi rágógumival” szemben, amely a részben illegális videokazetták forgalmában, sőt, a forgalmazott filmek egy részében is megtestesül. Nem teheti meg azt, amit a filmforgalmazás lényegében már végrehajtott: a küzdelem feladását. De a mozi nem szabadulhat az üzleti szorításból, az igényes film ott a stúdiómozik elitcsoportjainak fogyasztásába szorult vissza. A televízió viszont arra mindig képes lehet, hogy távoltartsa műsorából azt, ami rombol. A rádió pedig megőrizheti mai színvonalas sokoldalúságát, tudván, hogy ebben a tekintetben mindig könnyebb helyzetben van és lesz a tévéhez képest. Mindkét cél eléréséhez jelentősen csökkenteni kell ezeknek az intézményeknek a kézi vezérlésű, napi igényeket kiszolgáló irányítását, amire ma ismét számos törekvés irányul.

A fiatalok által is kedvelt „színes” heti- és havilapok orientáló ereje sem lebecsülendő ebben a folyamatban. Egy-egy közkedvelt témával, fotóval még viszonylag a legkönnyebb olvasásra „kényszeríteni” a tinédzsereket, főleg serdülőkorban. Nem önmagában a világlapok stílusának az utánzása jelenti ezen a téren a legnagyobb negatívumot, hanem az, hogy ilyesmi csak külsőségekben, a sekélyes formai elemek területén jellemző, nem pedig az elmélyült információszerzésben.

Azt természetesen tudjuk, hogy az itt felsoroltak csak részelemek egy összefolyamatban. Mégis elengedhetetlen lenne, hogy tudatos társadalmi törekvések mérsekeljék a kultúra elsorvadásának ütemét, sőt, meg is fordítsák ezt a tendenciát. Döntő áttörés természetesen a társadalmi újratermelési folyamat radikális reformjától várható csak, amely javíthatná a családi és iskolai értékorientációs pozíciókat. De ma még többnyire a szemléleti szintű felismerések is hiányoznak. Számátalan területen rövidlátás akadályozza a képzéssel és a kultúrával összefüggő fej-

lesztést. A szélesebb közvélemény pedig materializálódott életelvei miatt, szűk cselekvési csatornába szorítva részben kényszerűen, részben képzetlenségéből adódó természetességgel fogadja el a kultúramentes létet. Pozitív tendencia esélye azokon a helyeken villan fel, ahol a lokális öntevékeny szerveződés keretei között idősebbek és fiatalabbak egyre többször próbálnak közösen szembeszállni a retrográd kulturális folyamatokkal.

Politikai beilleszkedés

A modern társadalom vezérlő dimenziója a politikai rendszer. Hogyan függnek össze a gazdasági, kulturális és politikai folyamatok az ifjúság életében? A korai életszakaszban a konkrét egyének és csoportok számára másképp jelennek meg ezek a tényezők, mint később. Többnyire minden kérdésben az *önálló egzisztenciává* válás szándéka motiválja ekkor a döntéseket, eleinte érzelmi alapon, később pedig egyre határozottabban *gazdasági* jelleggel. Ezért alaptényezőként kell tudomásul vennünk, hogy a politikai összefüggések a fiatalok többsége számára többnyire *másodlagosak* maradnak. Ez a társadalmi reprodukció természetéből adódó törvényszerűség. Egyrészt tehát fölösleges álmodozás lenne a mindig politizáló, állandóan aktív ifjúság képét ideálisnak elfogadni. Másrészt viszont nagyon drága árat fizet hosszú távon az a társadalom, amely nem oldja meg a fiatal generációk politikai beilleszkedésének nehéz problémáját a helyzethez igazodó, ésszerű szinten. Nem elsősorban direkt politikai folyamatokra van tehát szükség, hanem olyan szervesen alakuló intézményi struktúrára, amely a konszolidált beilleszkedettség érzését kelti a fiatalban, ezáltal közvetve legitimé téve számára a működő mechanizmust. A fejlett országok többségében egyrészt állami, másrészt pártokhoz és más társadalmi szervekhez, egyházakhoz, egyesületekhez és mozgalmakhoz kötődő, a fiatalok ügyes-bajos gondjaival hétköznapi szinten és lakóterületi összefüggésben is törődő ifjúsági intézmények százai látják el az integráló feladatokat.

Nálunk teljesen más a helyzet. Mert egy dolog az, hogy a fiatalok hétköznapijait a tanulás, a munka, a házipfés, a szerelem, a sport, a továbbképzés, a szórakozás teszi ki és nem a szervezetalakítás vagy a politikai ideológiák alkotása, és egy másik dolog az, hogy a mi gyermekeink nem rendelkeznek elemi ismeretekkel sem politikai mechanizmusainkról. Azt mondhatjuk, hogy a kultúrához hasonlóan ezen a területen is szakadás jött létre az ifjú nemzedékben. E tekintetben előrelépést jelentenek a vállalkozói szférában dolgozó fiatalok érdekvédelmi erőfeszítései, de illúzió lenne azokat bázisként kezelni egy rövid távú megoldás útján. Az újratermelési folyamat tulajdoni, döntéshozatali, jövedelmi, foglalkoztatási, vállalkozói és egyéb fontos oldalainak radikális átalakulása adhat csak alapot a politikai szűrkeség oldásához. Az ifjúság társadalmi helyzetének bonyolultsága csak ilyen bázisfolyamatokra épülve jelenhetne meg egy sokszínűbb politikai kultúrában. Amellyel persze vállalni kellene a megalapozottan egymásnak feszülő nézetek összeütközéseit, a hatalom gyakorlásában kényelmetlenül ható aktivizálási formákat is. A hamu alatt izzó parázs veszélye nemcsak rejtettségében van, hanem abban is, hogy bárki vagy bármi, tehát „egy kósza szél” is könnyen fellobbanthatja belőle a tüzet, mely hozzá nem értő kezekről éppúgy bajt hozhat, mint a rossz

szándékúaktól. Különösen a fiatalok „politikamentessége”, gondolkodási üressége jár azzal a veszéllyel, hogy ők a náluk többnyire eleve adott egzisztenciális problémák „megoldására” hamis instrukciókból kaphatnak ösztönzést. A politikai kultúra teljes hiánya az ő oldalukon, és meglehetősen nagy hiánya a velük kapcsolatba kerülő hatóságoknál régebben is sok konfliktus forrása volt. A nehezedő gazdasági és kulturális helyzet, az éppen náluk leginkább lecsapódó foglalkoztatási és képzési problémák politikai veszélyzónává teszik a peremhelyzetben levő fiatalok világát. Az így kialakult szituáció megoldása nem várható tőlük maguktól, és természetesen nem történhet kárukra sem, viszont megvalósíthatatlan a gondjaik megoldását célzó elképzelések nélkül.

Egészségügy, sport

A munka, a tanulás, a közéletiség, a családalapítás szférái mellett egy társadalom ifjúságának az állapotát még leginkább az úgynevezett „bioszociális reprodukció” mutatja. Azaz az egészségügyi helyzet és a tőle elválaszthatatlan testnevelési-sportolási viszonyok. Most e helyütt ismét csak a fentebb leírtakkal szoros kapcsolatban levő általánosabb megfigyelésekből villantsunk fel néhányat.

Köztudott, hogy társadalmunk az egészségügyi újratermelési folyamatok terén komoly zavarokkal, egyes részkérdéseket illetően válsággal küzd. Ebben szerepet játszanak azok a szelektíven megoszló túlterhelési elemek, amelyek a három nagyobb életkori periódust sújtják. Nem kétséges, hogy a nyugdíjas pozíció romlása, a pályakezdés megnehezülése és a középgenerációra emiatt visszaháruló pluszterhek egyenként meghozzák a nemzedékre jellemző negatív következményeket. Az iskola funkcióteljesítési képességének erős csökkenése miatt a testnevelési feladatok megoldásában, de még inkább a testmozgás örömszerző forrásként való elfogadtatásában már régóta hatalmas a visszaesés, helyenként a stagnálás. Ezzel párhuzamosan a hagyományos lakóhelyi, sőt munkahelyi (szakmai) közösségek szétzilálódásával, valamint a természetes, illetve spontán módon használt sportolási helyek (udvarok, grundok, apró tavak, patakok) megszűnésével vagy elszennyeződésével az iskolán kívüli mozgás terei és hátterei is felszámolódtak. A sportegyesületek pedig – a közművelődés megfelelő intézményeihez hasonlóan – csak a professzionalizálódni akaró gyerekekkel foglalkoznak már kezdettől fogva. Ily módon az egészséges ifjúság felneveléséhez szükséges feltételrendszer egész láncolata vált rossz teljesítőképességűvé. Tehát ezeken a területeken is az újratermelési folyamat lényegi zavarai tükröződnek vissza egy ifjúsági léthelyzetben. A kibontakozott értékorientációs tendenciák is hozzájárulnak, hogy az életmód, az életvitel és a szokások világa is számtalan negatívumot hagyományoz a felnövekvő generációra. A rossz példa mindent elsöprő ereje és a szűklátókörű nemtörődömség egyformán oka az elriasztó serdülő- és ifjúkori dohányzási, alkoholfogyasztási, sőt kábítószer-élvezési adatoknak. De ezekben a negatív magatartásokban is benne van az eltorzult időszerkezet, a korszerűtlen munkavégzési körülmények, az alacsony iskolázottság, egyáltalán a „felnőtt” társadalom rossz hatékonyságú és csaknem általános kizsigereltsége. Ez az állapot minden átmenet nélkül válik alaphelyzetté az önálló élet- és pályakezdés nagy kalandjába belevágó, különböző foglalkozású fiatalok számára. A hiányos rekreáció és a frusztráció

magas foka már önmagában is sokat magyaráz a megbetegedési, halálozási vagy éppen az élveszületési adatokból. Ha ehhez hozzászámítjuk az ifjúsági csoportokkal érintkező intézmények nehézségeit és az egészségügy működési gondjait, akkor már nem is kell csodálkoznunk az adatokon. Még kevésbé lehet az érintett személyek felelősségére apellálni, ráolvasással, imamalommal egészséges életmódot követelni tőlük.

Modernizáció, átmenet, adaptáció és az ifjúsági értékorientációs folyamatok

Manapság sem a tudományos műhelyekben, sem a politikai döntésmechanizmus különböző szintjein nem könnyű perspektívát kínálni társadalmunk különböző csoportjainak. Konkrét, hihető távlatokat ugyanis csak a konkrét helyzetből kiindulva lehet megfogalmazni. Ma pedig kevés az ilyen kapaszkodó, a pozitív jövőre orientált fejlődési tényező. A spontán mozgások nem kínálnak tehát perspektívát, a helyzet *magától* nem ígéri a minőségileg jobb jövőt. Így a gondolkodás különböző területein a *tudatos koncepciók* megfogalmazása vált igénnyé. Ehhez természetesen először szembe kell néznünk a létező viszonyokkal, aztán pedig a nemzetközi tendenciákkal. Az ily módon rögzült képből kiindulva ma Magyarországon helyzetét a legfrissebb *modernizációs kihívások egész hálójára* jellemzi. Ahogy már jeleztük, nem csupán a közvetlen technikai-technológiai elmaradás jelent modernizációs problémákat, hanem a legkülönbözőbb intézménytípusok megnyitásának hiánya is. A kérdés az, hogy van-e még esélyünk legalább azokra a korrekciókra, amelyekkel belátható időn belül megtorpanjunk a leszakadás ütemét. A helyzetelemzések negatív hangulati beállítottságán is átsüt, hogy a tudományos értékelések többsége lát még lehetőséget a reális időtávon belüli eredményre. A kulcsszó tudományban és politikában is az *átmenet*. Legutóbbi reformfolyamatunknak is történelme volt már; rohanó világunkban húsz év nem kis idő. De korábbi történelmünk is számos reformfolyamatot tud felmutatni, váltakozó hatékonysággal. Az egyik legfőbb jellemző mindig az volt, hogy a *reformgondolatok* időben erősen szétváltak azoktól a tényleges változásoktól, a *reformfolyamatoktól*, amelyek rájuk voltak visszavezethetők. Állandóan benne feszültek így a reformokban az időközben megváltozott történelmi helyzetek kompromisszumai. Ezért aztán *következetes*, még inkább radikális átalakulásokról szinte soha nem beszélhetünk. Annál többször visszarendeződésről, az elméletben elért eredmények gyakorlati elenyészéséről. Sajnos a mai helyzettől sem idegen ez az ellentmondásosság. Megint számos reformgondolat van — még két évtized után is — talonban, ma is sok a megtorpanás, a visszavétel, és tagadhatatlan, hogy sok kompromisszumot a gyökeresen megváltozott körülmények kényszerítettek ki.

De mindezek ellenére vitathatatlan, hogy még a rövid távú modernizációs perspektívában is kulcstényezőként kell az ifjúsággal számolni. A kihívásokkal való küzdelem központi eleme ugyanis az *adaptáció*. Természetesen mindennek előtt a társadalmi mechanizmus egészének, valamint az alapvető alrendszereknek (politika, gazdaság, kultúra) az adaptációs képességéről van szó. De ha egy kevésbé rugalmas formációban még a teljesen jövőre orientált fiatal generációk szocializációja is nélkülözi a minden új dologra fogékonnyá válás mozzanatait, akkor az esélyek objektíve óriásit csökkennek. Vagy pedig végszükségben már a legki-

sebb előrelépéshez is aránytalanul nagy áldozatokat kell hozni talán soha ki nem heverhető vérvesszeséggel.

Ilyen összefüggésben úgy merül fel a feladat, hogy egy *sokarcú, tagolt ifjúságot* kell a társadalmi átlagnál sokkal adaptívabbá tenni jövőnk feladataival kapcsolatosan. Ez a technikai-technológiai fejlődés tekintetében konkrét és adott tartalmú tevékenységet jelent, hiszen ilyen vonatkozásban remélt jövőnk a fejlett országokban már a jelen. Viszonylagos fejletlenségünk kis előnye, hogy nem kell mindent kitalálnunk. A hátrány pedig az, hogy a másolás sem célravezető, mindent a mi viszonyainkhoz és tradícióinkhoz kell illeszteni. Ezért is fontos, hogy ifjúságunk helyzetét a valóságnak megfelelően értékeljük. Akkor lehet a gazdasági, politikai, kulturális hierarchiát működőképpé tenni, ha megújításukat nem egy, a konkrétól elvonatkoztatott új nemzedékkel képzelik el és tervezik meg az érintettek, hanem ha felkészülnek a tényleges tagoltságra, a családi hátterek, a területi különbségek, a képzettségi adottságok bonyolult rendszerére. Mindez azonban elemezhető. A beállítódásokra, a szemléleti típusokra is lehet következtetéseket levonni, ha szakszerűek az információk. A társadalom egészének modernizációja természetesen nem alapulhat csak az adaptációs folyamat tudományos bázisán, a politikai koncepcióktól kezdve az értékorientációs elképzelésekig a gondolati teljesítmények legszélesebb skálájára van szükség. De ha valahol „kihagyják” a tudományt, vagy akár csak a társadalomtudományokat, akkor biztos, hogy nincs esély a sikerre. Ugyanez a helyzet a másik oldallal, a családi újratermelődési folyamatokban gyökerező értékorientációs tendenciákkal is. A társadalmi adaptáció alapfeltétele a politikai rendszer innovációja. Ennek az alakulása ma közvetlenül politikai hatalmi kérdés, amiről a döntési rendszer centrumának erőviszonyai határoznak. A megújulásnak, a nagyobb alkalmazkodási képességnek viszont előfeltétele, hogy végrehajtása szuverén szerveződések és nem kevésbé szuverén állampolgárok kezébe kerüljön. A szakképzetlen vagy rosszul képzett, a tévelygés vagy értékvesztés állapotában hagyott, a stabil hátterektől vagy kapaszkodóktól megfosztott és ezért önálló döntések helyett szűk csatornába terelt ifjúság nem csupán rossz bázis a komolyabb modernizációs folyamatokhoz, de még a fennálló helyzet adaptációjával is gondjai vannak.

A sokarcúság bonyolult léthelyzeteiben tallózó tanulmányaink láttelelei mindenképpen azzal a szándékkal születtek, hogy segítséget nyújtsanak a megújulás nehéz munkájában. Konstruktivitásra törekedtek akkor is, amikor kritikai attitűddel nyúltak egy-egy problémához. Bizonyítják, hogy az ifjúság sorsa szorosan kapcsolódik a társadalom jövőjéhez, de az előreutató döntéseket ma kell meghozni, természetesen a múlt tapasztalataival felvértezve. Bizonyítják azt is, hogy a problémák nem az egyes generációk gondjai, még ha egy-egy jelenség konkrét életkori csoportoknál csapódik is le. Mindig a *teljes társadalmi reprodukció* működéséről, esetenként annak zavarairól van szó. Így az ifjúság helyzetén is az egész társadalomirányítási folyamat megújulása javíthat, ezzel biztosítva egy pozitívabb jövő zálogát is.

A társadalmi újratermelési folyamat általános összefüggéseinek, valamint a család és az iskola értékorientációs jellemzőinek megismerése során nem kerülhetjük ki a kérdéskör *nemzedéki* sajátosságainak értékelését. A kiinduláshoz olyan fogalmat használunk, amely feltétlenül bizonyos magyarázatra szorul. Ez pedig a *generációs periféria* fogalma.

A generáció kategóriáját széles körben alkalmazza mind a köznyelv, mind pedig a tudományos terminológia. Ám ez a gyakori előfordulás tartalmi sokszínűséget is takar. Ráadásul az egymástól eltérő értelmezések is jogosan állják meg a helyüket meghatározott helyzetekben. A tudományos szóhasználatban sincs elfogadott konszenzus. Ez Magyarországon annyiban indokolt is, amennyiben az utóbbi két évszázad történelmében mindig nagy horderejű társadalmi változások (nemritkán kataklizmák) végezték el a politikai, gazdasági, kulturális és egyéb hierarchiákban azokat a vezetőváltási és szakembercserélő folyamatokat, amelyek kevésbé viharos sorsú társadalmakban szervesen zajlottak le a folyamatosság jegyében.

Ugyanis a generáció egyfajta szűkebb (főleg tudományos-művészeti területeken elterjedt) értelmezése a „történelmi teljesítmény” szempontjából definiál. A történelmi mozgások az adott időszakban valóban kiszámíthatatlanul képesek egy-egy kisebb korcsoporthoz tartozó szűkebb elite olyan feladatokat terhelni, amelyek vállalásával (a konkrét eredménytől függetlenül) beírják nevüket a nemzet vagy akár a világ emlékezetébe. Vannak, akik ezt a sorsszerűen az érintettekre terhelt vállalat tekintik a generációfogalom kritériumának.

Az ilyen értelmű megközelítések egyben kizárják a fogalomkör magyarított kategóriájának, a nemzedéknek a szinonimaszerű használatát is, az idegen változatnak minőséget adva ezáltal. De a tudományos szóhasználat sem veti el a köznyelviesség megközelítést, amely elsősorban a társadalom egészének nagyobb életkori metszeteit jellemzi mind a generáció, mind a nemzedék kifejezésekkel. Nem ideológiai, hanem tematikus és gyakorlatias okai vannak, hogy a mi mostani szóhasználatunkban ez utóbbi megfontolás lesz a jellemző.

Mint eddigi elemzéseink is mutatták, a társadalom reprodukciós folyamatait mindenekelőtt az alapstruktúra mozgásaiból lehet jellemezni és értelmezni. Ugyanakkor a folyamatok történelmi periodizációja, annak speciális magyar változata már önmagában hangsúlyosabbá teszi a generációs metszetben való vizsgálódást. Az igazi kérdés nem is ez, hanem a kereteknek, a releváns kutatási tereknek a megválasztása. E tekintetben általános elemzésünk elfogadása esetén nem lehet vitás, hogy a *családi újratermelési folyamatokban* kell keresnünk a megoldást.

A nemzedéki peremhelyzetek bizonyos tekintetben szükségszerű velejárói egyes életfázisoknak. Az emberi élet korai és késői szakasza (az irodalom által oly sokféleképpen megelevenített, megénekelte kibontakozás hajnala és az elmúlás alkonya) természeti lény mivoltunkból adódóan más minőséget jelent, mint az objektíve legnagyobb teljesítményt igénylő középső periódus. A *szocializációs folyamat* e tekintetben úgy is értelmezhető, hogy a születéstől a felnőtté válásig tartó időszakban a teljes értékű társadalmi beilleszkedés, az önálló, szuverén teljesít-

mény létrehozásához szükséges képességek megteremtése a cél, a középső szakaszban a minél magasabb szintű újratermelődésre, míg a végén az elért kvalitások lehető legjobb megőrzésére törekszünk. Ebből a nézőpontból az egész életfolyamat a *versenyképesség* körül forog, aminek megszerzésére, megőrzésére illetve növelésére irányulnak erőfeszítéseink.

Az egyén versenyképessége ugyanakkor nem választható el a társadalom működésének hatékonyságától. A rendszer egészének eredményessége meghatározó a generációs csoportok törekvéseinek perspektíváira is. A működőképes, ám versenyképtelen modellekben viszont a szükségszerűen nem csúcsteljesítményt adó nemzedéki pozíciók általában perifériává süllyednek, ami ellen csak a kivételezett strukturális helyzet adhat védelmet. Ez utóbbi folyamat logikájának megfordítására kapta a reményt a modern kor embere a *szociális társadalom eszményéből*. A ma nálunk is terjedő nemzetközi szakkifejezéssel szociális hálónak nevezett átfogó mechanizmus számos gondoskodási eleme kifejezetten azért jött létre, hogy növelje a gyermek- és ifjúkor, az önálló élet- és pályakezdés, valamint az idős kor által természetileg érintett állampolgárok egyéni és kollektív versenyképességét. Több fázison, számos egymást kiegészítő folyamaton ment át a szociális gondolat gyakorlati megvalósulása, míg az általánosságnak és az állampolgári jogon járó elemi védettségnek azt a mértékét és minőségét elérte, amely ma több fejlett országot is jellemez.

A helyzet magyar specifikumai a nemzeti fejlődés egyediségének és a modell általános válságának olyan kavalkádját mutatják, amelynek részletes kibontása ezúttal nem feladatunk, de társadalmi újratermelési folyamataink és generációs perifériáink összefüggéseinek legfontosabbjait érintenünk kell.

Szociális biztonság és különalku-rendszer a háttérben

A második világháború után a hazai társadalomfejlődés a gyermekek és a fiatalok helyzetére, és az iskolai és családi értékorientációs folyamatokra döntő befolyással levő modellt hozott létre. Ennek az államilag vezérelt, centralizált mechanizmusnak egyik legsajátosabb jellemzője volt a *szociális biztonság* felelősségének átfogó felvállalása. Különösen a meghirdetett rendszer konstrukciójának elvi koncepciója, ideológiai háttere számított történelmileg újdonságnak. Alapelve megkülönböztette minden korábbi vállalástól ezen a területen. Eszerint ugyanis a szociális biztonság sehol nem kaphat olyan kivételezett garanciákat, mint a tervezett és újraelosztó gazdaságirányítás mellett, mivel ebben az esetben az *állami erőforrások teljes rendszere a háttér*. Ez a bázis viszont lényegében azonosnak tűnt a társadalmi erőforrások egészével. Más kérdés, hogy éppen most próbáljuk bebizonyítani: a két dolog korántsem fedi egymást. De ettől eltekintve is fölöttébb impozáns benyomást kelthetett ez a koncepció mindazokban, akik a társadalmi változásoktól várták a szociálisan bármilyen módon megnyomorítottak sorsának jobbra fordulását.

Különösen a létbiztonság ígérete hatott rendkívül vonzóan, hiszen a század negyvenes éveinek második felében még élénken élt az emlékezetben a harmincas évek gazdasági válságának hatása, az egzisztenciák millióinak csapásszerű megszűnésével, nem is beszélve a frissen átért háború szörnyűségeiről. E tekintetben

is az erőforrások centralizáltsága jelentette az első számú érvet, miszerint *megszűnik* a korábban önmagukra utalt kiségzisztenciák *kockázata*, mert a szisztéma nem üzleti jellegű, nem haszonelvű. Alapkaraktere *elosztási* típusú, amely nélküli a piacra termelés „anarchikus” jellegét, az abban rejlő kiszolgáltatottságot. Sőt, meg is vonja a lehetőséget az egyéntől, hogy önsanyargató vagy önpusztító döntéseket hozzon a potenciálisan szociális helyzetének javítására szolgáló pénzalap felhasználásával kapcsolatosan, miután nem is adja a kezébe azt. Az elosztás tehát nem csupán a mennyiségi igazságosságot, de az elköltési lehetőség minőségéről való gondoskodást is garantálja.

Meg kell mondanunk, hogy ez az elvi koncepció, ez az ideológia a korábbi történelmi folyamatokat figyelembe véve komoly *kihívás* volt személetesileg és gyakorlatilag is az egész világnak. Így volt ezzel a fejlett országok többsége is, főleg azok, ahol a polgári demokratikus politikai rendszer centrumának szociáldemokrata vonulata kormányzati tényezővé tudott erősödni. A legnagyobb kihívás természetesen magukat a közvetlenül érintett szocialista országokat, azok irányítási-vezetési gyakorlatát érte saját eszmerendszerük által. Főleg ha azt is figyelembe vesszük, hogy többségükben még az üzleti vagy mozgalmi alapú társadalombiztosításnak is rendkívül korlátozott hagyományai voltak. Embertömegeik még előtte álltak a valódi tulajdonossá és állampolgárrá válás elemi folyamatainak is. Ez utóbbi összefüggés azért rendkívül fontos, mert a nincstelen és politikailag névtelen sorban lévők előbb tulajdonossá és állampolgárrá akarnak válni (méghez a mindenáron, hatalmas áldozatok és kockázatok révén is), a szociális érzékenység innen induló hosszú fejlődés eredménye.

Ma már tudjuk, hogy a kihívás terhe alatt melyik érintett fél roppant össze, és melyik küzdött meg vele. A fejlett országok a vegyes (állami és üzleti) jellegű szociális biztonsági rendszerek számtalan formaváltoztatát kidolgozva és variálva megteremtették a szociális háló gyakorlati megvalósításához vezető utakat. Van ahol sűrűbb, van ahol ritkább szövettű lett a „termék”, a szocialistától a neokon-zervatívig húzódnak az elvrendszerek skáláján az ideológiák, de a kitűzött célok többségét az érintett országok nagy része elérte. Ennek egyik nagy próbája volt a hetvenes évek gazdasági válsága, amely nem kevés szociális feszültséget halmozott fel a fejlett világban. A kiépített biztonsági rendszer azonban lényegileg képes volt levezényelni a folyamatokat anélkül, hogy még az időközben elérkezett fellendülés előtt összeomlott volna. Azóta már a technikai-technológiai robbanás kiváltotta új feladatok többségét is sikerrel oldották meg.

A kelet-európai modell viszont áldozatává vált a rendszer egészének általában, és ezen belül saját koncepciójának is. Ez utóbbiból nem a célok, hanem a módszerek bizonyultak alkalmatlannak. A centralizált, kontroll nélküli döntésmechanizmus és az elosztási jelleg együttesen az erőforrások folyamatos restriktációjához, a maradék feléléséhez, aránytalanságokhoz, diszkriminációkhoz, privilégiumok létrejöttéhez vezettek. Az általános hiánygazdaságon belül egy külön forrás-hiány keletkezett ezen a területen. Viszont eközben a nyomott bérek legfőbb indoka változatlanul az állami erőforrásrendszer szociális gondoskodásra szánt része maradt. A felhasználás kétségkívűl nem nélkülte a pazarló elemeket, de ebben is csak az egész rendszer működésének általános sajátosságait tükrözte. A szociális mechanizmusban foglalkoztatottak érdekeltségének a hiánya összekapcsolódott

a juttatások adomány jellegével, amely a paternalizmus természetéből adódott. De a legnagyobb hiányossága – a pénzügyi források szegénysége mellett – az maradt, hogy néhány dolgot leszámítva nem vált általánossá, diszkriminációkat és privilégiumokat hordozott magában. Az egyes társadalmi csoportokat sújtó logikáján túlmenően nem tudott túllépni azon a kulcsponton, amely fő szabállyá az állampolgári jogon járó védelmet tette volna. Alapvetően a *munkaviszonyhoz kötődő rendszer* maradt. Ennek igen nagy a jelentősége a generációs perifériák szempontjából is.

De mielőtt erre rátérnénk, a modell általános gondjain túlmenően érintenünk kell azokat a magyar sajátosságokat, amelyek kifejezetten nálunk bontakoztak ki, jórészt elvetélt reformkísérleteinkhez kapcsolódva. Miután világpolitikai folyamatok, a nemzetközi és hazai politikai erőviszonyok kedvezőtlen alakulása, valamint a szakszerűség és a következetesség hiánya miatt világossá vált, hogy a gazdaságirányítás és a termelési struktúra átfogó reformjára belátható időn belül nincs esély, számos egyedi megoldással teletűzdelt pótlékteremtő mechanizmus indult be Magyarországon. Az egyeduralkodó döntési centrum minden belső árnyalata reformpártinak hirdetvén magát végig úgy tett, mintha meglelnének a valódi reform feltételei. A pótlékok rendszerének kiépítése a kondíciók hiányának elleplezésére és ezáltal egyfajta politikai stabilitás fenntartására irányult. Ez utóbbinak a biztosításához valamilyen legitimációra is szüksége volt az irányító szisztémának. Mivel a helyzet sem objektíve, sem szubjektíve nem adott módot a politikai jellegről legitimációra, így annak csak másik válfaja, a fogyasztási teljesítményen alapuló legitimáció kerülhetett szóba. Ez is csak két összefüggésben. Egyrészt az ötvenes éveknek és a hatvanas évek elejének annyira alacsony volt a fogyasztási színvonala, hogy azt a hatvanas évek második felében a meglevő erőforrásokból felül lehetett múlni, érdemi reform nélkül is. Másrészt a környező kelet-európai országokban még elvetélt reformkísérletek sem támadták a fogyasztási struktúrát (kivéve a „prágai tavaszt”), emiatt azokat se volt nehéz felülmúlni. A regionális elhelyezkedésünkből adódóan mindig „két irányba figyelő” magyar állampolgár számára hazai és szocialista viszonylatban lehetett megteremteni a a fogyasztáson alapuló legitimáció feltételeit. A fejlett országok tekintetében ez soha nem történhetett meg, de viharos történelmünkön felnevelődött akkori felnőtt nemzedékeink józansága ezt a féloldalságot tudomásul vette.

Ez a megoldás azonban nemcsak átmenetileg volt képes működtetni a reform-Magyarország képzetét keltő mechanizmust. A további kompenzáció és látszatörzés két szálon futott. Azután is fenn kellett tartani az egyéni fogyasztás preferálását, miután annak hagyományos és hazai forrásai kimerültek. Ezért nem maradt más hátra, mint külső forrásokhoz nyúlni. Ma már tudjuk, és nemzetközi példák is igazolják, hogy nem a kölcsönfelvétel ténye volt a helytelen lépés. Az ugyanebben az időben – a hetvenes évek első felében, majd végén – szintén hitelekért fordult, ám azokat utána struktúraváltásra felhasznált egyes korábbi harmadik világbeli országok ma prosperálnak és messze lehagytak bennünket a fejlődés útjében. A mi gondunk az volt, hogy a kölcsönöket egyrészt az ipar korszerűtlen szektorainak fenntartására (és nem felszámolására), másrészt a KGST-ben költöttük el, maradékból pedig mód nyílt a fogyasztás további preferálására, a legitimációs alap látszatának további őrzése érdekében. Az adósságcsapda azonban ha-

mar bezárult felettünk. Ekkor már csak a belső erőforrások új típusú, rafinált bővítése következhetett. Ennek lett terméke a már elemzett második gazdaság: az állampolgár szempontjából a paternalista hatalom „megengedte”, hogy azt a fogyasztási szintet, amivel eddig a rendszer a reform látszatát őrizte, most a korábbi napi 8-10 óra helyett 12-14 órás munkával reprodukálhatja az aktív munkavállalók háromnegyede, a nyugdíjasok közel fele. A folyamat lezárásaként lépett be a korlátozott és irányított, továbbá azonnal megsápolts kisvállalkozás engedélyezése, amely a felszínen szintén „fogyasztóibbá” tehetette a modell magyar változatát.

A látszatörzés másik fő szála már közvetlenebbül érintkezik a szociális problémákkal is, de szorosan kapcsolódik a fogyasztási preferáció taktikájához. Valójában kapcsolatteremtésről van szó a látszatlegitimáció és a politikai döntésmechanizmus tényleges működése között. Ezt egy *különalku-rendszer* révén oldották meg, amely egészen a nyolcvanas évek közepéig lényegében koherensen működött, és bár mostanra szétesett, maradványai virulnak, sőt, az újraélesztéshez készülődnek. A számtalan különalku-rendszer közül, mely nálunk működik, ez az, amely a kialakult fogyasztási rendszerre épült, és így közvetlenül szolgálta a legitimációt.

Lényege abban foglalható össze, hogy miután a megtermelt javak társadalmi felhasználásában óriási szerepe van az újraelosztó mechanizmusnak, a fogyasztás kapcsán köréje szerveződhetett meg az alkupozíciók sajátos hierarchiája. Ennek minden lépcsőfokára, a teljes belső tagoltság elemzésére nincs módunk. A leginkább elnagyolt értelmezés négy kulcspozícióját emelnénk ki. Elsőként említénénk azokat, akik védettségüket azáltal szerzik meg, hogy részesei a redistributív folyamatokat vezérlő döntéseknek. Így, bár főleg egymás között sok kompromisszumra kényszerülnek, alapvetően képesek érdekeik oly mértékű érvényesítésére, hogy a válságperiódusban is talpon maradjanak. Ez utóbbihoz szükségünk van arra a csoportra, amelynek tagjai a második pozíciót betöltők körét alkotják. Ők lesznek a döntési mechanizmus kedvezményezettjei. Nem részesei a döntéseknek, de strukturális státuszaik miatt a tágon értelmezett javakból való részesedésük eléri, sőt, időnként meg is haladja az európai standardokat. Anyagi és szellemi javadalmazásuk fejében — ez az alku tárgya — lemondtak a pozícióikban rejlő független ellenőrzési potenciál felhasználásáról. Ami struktúraelemzési szempontból nagyon fontos, az a csoport reprezentációs jellege. Tehát ez az alkupozíció nem fogja át a szóba jöhető munkamegosztási státuszok egészét, csupán *egy-egy szűkebb kört emel ki* minden kategóriából. *Nem feltétlenül az elitet*, hanem akiről tudja, hogy *betartja az alkut*. Arról már könnyedén gondoskodik a centralizált hatalmi szerkezet, hogy az érintettek az elit-státuszt formailag megkapják. Nem arról van tehát szó, hogy általában a tudományos, művészeti elitet vagy a végrehajtó bürokrácia és a gazdasági menedzserek felső rétegét kiemelten preferálja a döntési helyzetben levő csoport. Sokkal inkább arról, hogy nem elsősorban szakmai érdemek, hanem alkuképesség szempontjából kiválasztott embereknek adja meg a komfortot.

Ez a két szűk keresztmetszetű felső különalku-csoport személyi és foglalkozási kereteit illetően hosszabb ideig meglehetősen zárt volt. A válság elmélyülésével mindkét tekintetben rugalmasabbá kellett tenni a rendszert. A döntés gerontokratikus jellegén lazított a nyolcvanas évek első felében az akkor 50-55 évesek

szűk körének felső hatalmi pozícióba juttatása, majd az évtized derekán a negyvenesek néhány kontraszelektált reprezentánsának a beemelése is. A társadalom egészében ettől nem csökkentek a szerves generációváltás több évtizedes elmaradásából származó átfogó feszültségek. Már csak azért sem, mert a különalku döntési oldalán lévők hierarchikus helyzetére az volt a jellemző, hogy a saját szintjétől *lefelé* mindenki teljes, kontrollálhatatlan kompetenciával bírt. Ily módon a központtól minél messzebb „uralkodott” saját „birodalmán” valaki, annál kisebb volt számára annak a veszélye, hogy a csoportkeretek kényszerű tágítása az ő szférájába is eljut. Ez a rendszertipikus összefüggés volt az egyik sírásója a szóba jöhető országok minden reformjának, gláznosztyának, peresztrojkájának és mindenféle egyéb centrumból vezérelt kibontakozási, megújulási kísérletének.

Az alkupozíciós keretek kényszerű lazításának másik sávja a kedvezményezett körének a vállalkozói szféra és a menedzserréteg irányába történő kismértékű bővítését jelentette. Idővel ez a tágítás a koncepció működésének csapdájává vált, mivel az alsóbb csoportokhoz viszonyított relatív preferálás csak rövid ideig szült elégedettséget, aztán már a gúzsba kötöttség elleni lázadozásba csapott át. Egyre több repedés keletkezett a szisztémán, végül már ezeken a leszűkített szinteken is.

A konstrukció következő – és méreteiben legjelentősebb – dimenziója a *középrétegesített tömegekkel való alkuhelyzet* megteremtésére szolgáló szféra lett. Itt fonódott össze praktikusán a fogyasztási legitimációra törekvés azzal a „helyzet-behozási” stratégiával, amelynek célja minél szélesebb kört átfogó csoportok számára a „legyen mit veszteniük” állapot megteremtése volt. A fogyasztási szint megőrzésének egyes fázisaiban mind több olyan elem épült be a nem kivételezett helyzetű, ám elfogadható megélhetési lehetőségekkel rendelkező családok újratermelési folyamataiba, amelyek révén saját életfeltételeik, esetleges felhalmozási vagy vállalkozási törekvéseik foglyaivá váltak. Ez persze azért is fordulhatott elő, mert a csapdából való kikerüléshez valóságos támaszt nyújtani képes, nem hatalmi pozícióban levő politikai erőhöz nem fordulhattak érdekérvényesítési szándékaikkal. Maguk pedig a többlépcsős igénybevétel által kizsákmányolt, alattvalói állapotukban a saját erejű fellépésre képtelen helyzetet tudtak csak felmutatni. A különalku mechanizmusának egészében ez a státusz már kényszerjellegét is mutat, jóllehet a fogyasztás preferálásának folyamata hosszú ideig elfedte az efféle sajátosságokat. Az ily módon nagy létszámú tömegbe beleyőmőszőlődött *a strukturális pozíciók túlnyomó többsége*. Semmiképpen sem beszélhetünk tehát a fejlett társadalmak középosztályaihoz hasonló integrációról. Ez egy olyan középréteg, amelyben hihetetlenül összekuszálódnak a csoportképző elemek. A nivelláció az életminőség összképében jelenik meg. Ha a részmozzanatok mentén felbontjuk az egész jelenséget, akkor hihetetlen differenciákkal találjuk magunkat szembe az éves összjövedelem, a felhalmozott anyagi vagy kulturális tőke, az egészséges élet feltételei, a területi különbségek tekintetében. Éppen a különalku-pozíció már jelzett lényege köti egybe mindnyájukat bizonyos alapfolyamatok tekintetében. Tehát a mezőgazdasági második gazdaságos pozícióval rendelkező ipari segédmunkástól a többdiplomás beosztott humánértelmiségiig a legkülönbözőbb emberek csoportjai tartozhatnak ide.

Mindebből az következik, hogy a döntési centrumnak mindvégig a harmadik alkulhelyzetben levőkkel kellett a legnagyobb kockázattal járó csatát megvívnia, és a válság elmélyülése is ennél a nagy rétegnél váltotta ki azt az elégedetlenséget, amely végül is a különalku-rendszer lényegi összeomlásához vezetett. Maga a szétesés folyamata és főleg politikai következményei mutatták meg azt, hogy *Magyarországon nem közmegegyezés volt három évtizeden keresztül*, hanem annak látszata mögött az eddig elemzett speciális érdekkompromisszum. Ebből viszont újabb összefüggések következnek. Az egyik az, hogy mindvégig volt a három elemzett alapvető különalku-csoport mellett egy negyedik, igencsak tekintélyes réteg, amelynek az volt a státusza, hogy teljesen kimaradt az egészből. A másik, hogy amíg ez a szisztéma működőként tudta elfogadtatni magát, addig a középréteg tömegtámogatása nemcsak fenntartotta és folyamatosan megújította a konstrukciót, de el is fedte a leszakadtak, a halmozottan depriváltak, azaz a kimaradók pusztaságát is, legalábbis az úgynevezett első nyilvánosság számára. Az állandóan meglevő, ám lappangó válsághelyzet éppen akkor robban felszínre az elfeledő látszatok mögül, amikor megnyílik a „visszafelé irányuló utca”, azaz a restriktív és az infláció együttes hatása következtében egyre nagyobb csoportok szakadnak le a középrétegek alsó periferiáiról a létminimum alá. Ezáltal most már olyanokkal is gyarapodott az alkurendszerből kimaradók köre, akik egyszer már benne voltak, és akiknek a sorsa megrémítette a közvetlenül „felettük” levőket. A szociális biztonság pedig újra téma lett Magyarországon.

Kiderült, hogy nincs a társadalom valóságos viszonyaira reflektáló szociálpolitikai koncepció. Egyrészt tehát a döntési mechanizmus mindenható centruma nem ismeri a struktúra valóságos belső tagoltságát, másrészt pedig a centralizált erőforrásokra alapozott létbiztonság-elmélet háttérbe szorította egy reális szociálpolitikai elképzelés igényét. Amikorra ténylegesen kezelhető, nyilvános problémává vált a forráshiányos állapot irracionális háttére egyik oldalról és a deprivált, megnyomorodó csoportok tényleges helyzete és nagyságrendje a másiktól, addigra a szociális rendszer kulcsfontosságúnak szánt törekvései sorra megbuktak. Különösen azokon a területeken alakult ki kritikus helyzet, amelyek eleve úgy győmszőlődtek be a szisztémába, hogy nem is oda valók voltak (pl. lakás), vagy amelyeknél nem gondolták végig a megoldások sokféleségét és nem adtak utat autonóm törekvéseknek (pl. nyugdíj).

A szociálpolitikai csődhelyzet súlyossága akkor érzékelhető igazán, ha a már jelzett leszakadási tendenciákkal együtt szemléljük. Ma már igen sokak számára a pusztaság középrétegben maradáshoz is új típusú szociális segítségre lenne szükség, nem is beszélve azokról, akik vagy mindig a létminimum alatt éltek, vagy most jutottak oda. Ebben a gondolkodási sávban nyer különös jelentőséget az, hogy nálunk a tisztán állampolgári jogon járó gondoskodási formák terepe rendkívül szűk. Főleg akkor, ha nem feledkezünk meg a munkanélküliség rohamos növekedéséről, valamint azokról a szűklátókörű koncepciókról, amelyekkel egyelőre a jelenség hazai érintettjeinek kormányzati szintű „segítését” akarják megoldani.

Itt térhetünk vissza kiindulópontunkhoz, ahol a generációs periferiák értelmezését hozzákötöttük a szociális biztonság problémaköréhez. A szociálpolitikai kulcsterületek válságfolyamatai helyezték ugyanis egészen más mennyiségi és minőségi dimenziókba az életkorhoz kötött peremhelyzetek kérdését. Amint koráb-

ban láthattuk, az értelmezés alapjaihoz lényegi újratermelési viszonyokon keresztül juthatunk csak el. De szociológiai szinten, a közvetlen összefüggéseket tekintve azt kell megállapítanunk, hogy a szociális gondoskodás durva hiányai sokkal erősebben érintették az idős és az ifjú generációkat, mint a középnemzedéket. Más oldalról ez azt jelenti, hogy a csőd nagymértékben hozzájárult a perifériaképződéshez. Eleinte csak az idősök hamarabb markánssá vált problémája szűrt szemet az akkor még korlátozottabb nyilvánosságnak is, aztán a legutóbbi időszakban már egyre inkább meghallgatásra talál az ifjúságkutatók idestova több, mint egy évtizede végzett vészjelzésadása is, mindenekelőtt az önálló élet- és pályakezdés rohamosan romló feltételei ügyében.

Két fontos dologra kell kitérnünk a folyamat egészét illetően. Az egyikre még bevezető gondolatainkban utaltunk, jelezvén, hogy a hagyományos centrum-periféria viszonyhoz képest a mi generációs pozícióinknak vannak specifikumaik. Mindenekelőtt az, hogy a két markáns nemzedéki peremhelyzethez képest az életkori szerkezet nem produkál igazi centrumot. Csak *virtuálisan* beszélhetünk centrális helyzetről a középgenerációknál, akiket valóban kevésbé sújtanak a szociális hiányok és a feltételteremtési kényszerek, de csak önnön helyzetükkel összefüggésben. Persze szigorúan társadalmi átlagban mind az idősök, mind az önállósulni akaró fiatalok gondjai egyre inkább visszahárulnak a középnemzedékek képviselőire. A többoldalú nyomás összeroppantó hatása is benne van ezen évjáratok tragikus hazai halálozási adataiban. A másik lényegi összefüggés a hátrányhalmozódás és a perifériák viszonyában merül fel. Nálunk a depriváció ma mindenekelőtt nagyon markáns területi és strukturális tényezők halmozódását jelenti. Tehát ha valaki e két tényező tekintetében védett, már csak másodlagos szinteken érintheti meg őt valamiféle nemzedéki hátrány. Másik oldalról viszont amennyiben több alapvető hátrány (az említetteken kívül még főleg az etnikai és a kulturális) is sújtja az adott csoportot, akkor ott a korosztályi pozíciók még közegeken belül is rosszabbak lesznek. Erre különösen szemléletes példát nyújt a jelenlegi munkanélküliségi helyzet, amely eleve erősen ifjúsági probléma nálunk, de ahol területileg a legrosszabbak a lehetőségek, ott a fiatalokat még külön is sújtják az elhelyezkedés nehézségei, és a nyugdíjasok sem juthatnak pótlólagos jövedelmekhez. A következőkben mindenekelőtt azt kellene megvizsgálnunk, hogy ez a felvázolt szituáció milyen konkrét formaváltozatokat eredményez a családi újratermelési folyamatban.

Az értékorientációs folyamatok megjelenése a családban és az iskolában

A családról általában

A család helyzetének általános alakulásáról mindazon túl, amit már felvázoltunk, el kell mondanunk, hogy kibontakoztak bizonyos válságtendenciák. Főleg a házasság intézményének stabilitásában, a gyerekek otthoni nevelésében és az idősök státuszának rendezettségében jelentek meg problematikus elemek. Ezek jól ismert folyamatok. Sokkal bonyolultabb viszont megítélésük és értékelésük a társa-

dalom különböző csoportjaiban, és nem kevésbé összetett a mai problémák okainak elemzése sem.

Hosszú ideig uralkodott az a magyarázat és megítélés, amely pusztán *erkölcsi* tényezőkre vezette vissza a többnyire válásba torkolló családszétesési folyamatokat. Ma már szociológiailag egyértelműen bizonyított, hogy túlnyomórészt a hosszú távú *külső társadalmi befolyásnak* a családi mikrovilágra gyakorolt hatása *idézte elő ezt a labilizálódási, megroppanási tendenciát*. Összességében témánk szempontjából az a legfontosabb, hogy a mai családok többségében *meggyengült az otthoni nevelési folyamat értékorientációs ereje*. Legalábbis abból a hagyományos szerkezetből kiindulva, amely az élet minden mozzanatára kiterjedően biztosította a családi tradíciók szemléletformáló erejét és az életvitelre gyakorolt befolyását a felnőttkor előtti szakaszban.

A tulajdonnélküliség tényszerűen alapvetően alakította át a gazdasági összefüggéseket a magyar családoknál. Ezek hátterét a korábbiakban láthattuk. A mezőgazdasági termelést semmilyen formában nem folytató családok, amelyekben a kisipari, szolgáltatói, kiskereskedői tevékenységnek sem volt terepe, ugyanakkor (bárhol laktak is) városias jellegű életformában éltek, gazdasági funkcióikat valóban kénytelenek voltak visszaszorítani a jövedelemelosztás és a fogyasztás területére. Ez az új típusú második gazdaság utóbbi másfél évtizedre jellemző formájának a kialakulásáig fenn is maradt. Azóta ebben a kategóriában is komoly differenciálódás játszódott le, attól függően, hogy kinek milyen mértékben és milyen jelleggel sikerült pótlólagos jövedelemszerző tevékenységhez jutnia. Számos területen ismét kibővült a családi kereteken belül folyó termelés. Nem is beszélve azokról a csoportokról, amelyek számára a mezőgazdasági termelésnek mindvégig jelentősége volt. A magyar agrárátalakulásban óriási szerepe volt a háztáji, a házkörűli és a kisegítő gazdaságoknak, mind az ország termelési volumene, mind pedig az érintett családok megélhetése szempontjából. A családtagok első gazdaságbeli munkamegosztási státuszától függetlenül a családi termelési szerkezet egészében ismét megerősödött az az érdekközösség és egymásrautaltság, amely latensen mindvégig jelen volt. A nem kevés labilizáló elem mellett ez a folyamat stabilizáló tényezőként is figyelembe vehető. Ami biztos: az *értékorientációs* folyamatokban igen nagy súlyt kapott a nyolcvanas évekre.

A családon belüli értékszerveződés valójában egyfajta *értékkrend kialakításának kísérlete* az érintett közösség minden tagjánál. Ilyen tekintetben ez a folyamat szerves része a szocializációs rendszer egészének, méghozzá oly módon, hogy senki számára nem különül el, sőt, többnyire nem is tudatosul az értékialakítás vagy formálás tevékenységének ténye. Óriási szerepet kap a példamutatás és a *mintakövetés*. Ebből adódik, hogy a család és a külvilág kapcsolatának alakulása, a „kemény burok” minősége akkor is megmásíthatatlanul nagy hatással van az ilyen jellegű belső viszonyokra, ha a közösség centrális tagjai (többnyire a házastársak, a szülők) függetleníteni szeretnék értékorientációs szerepfelfogásukat a külső körülményektől. Nem vitás, a tradíciók hatását bizonyos kereteken belül lehet fokozni, lehet törekedni a valóságos viszonyokkal konfrontálódó szubkultúra kialakítására. Mégis túlnyomórészt az értékátadás tartalma és a tényleges léthelyzet komoly kapcsolatot mutat.

Mindez nemcsak a család esetében igaz. A szocializációs intézmények egész rendszere folyamatosan változó feltételek között működik, kapcsolataik alakulása – bonyolult módon – mindig megjelenik az összes társadalmi csoportnál. E tekintetben rendkívül érdekes trendeket ragadhattunk meg a fiatalokat érintő értékorientációs mechanizmus működésének vizsgálata során is. Látszólag egyszerűnek tűnik manapság az egész, hiszen a felszínen vitathatatlanul az állandóan emlegetett értékválság és értékvesztés tükröződéseivel találkozhatunk. Felvetődhetne tehát, hogy nem is kellene semmi mást tennünk, mint leírni az intézmények krízis-folyamatait meg a gyerekek és fiatalok értékhiányait, értékszavarait – és máris előttünk állna a jövő Magyarországnak értékszerkezete, a csőd, a nemzeti tragédia. A valóság persze, szerencsére, sokkal összetettebb. A kondíciók kétségtelen romlásának számos összetevőjéről írtunk az eddigiekben is, maga a generációs perifériaképződés sem kifejezetten öröndetes. Egy dolog azonban az „áldozat-nemzedék” kitermelődésének a veszélye, és ezen belül egészen más minőség az értékformálás folyamata.

Természetesen nem elegendő általánosságban rágódni problémánkon. A gyermek- és ifjúkor szocializációs hatásmechanizmusai konkrét intézmények gyűjtőpontjába helyezik a formálandó egyén gondolkodási és magatartási rendszerét. Kiindulópontként feltétlenül helytálló a lukácsi alapigazság, miszerint az ember mindig teljes személyiséggel fordul a valóság felé. Ilyen értelemben a fiatalok tudata is oszthatatlan, szabdalhatatlan egész, hiszen nem másról, mint a társadalmi-természeti környezethez való aktív viszonyról van szó. Azonban mivel az értékrendszer is, meg az ifjúság is strukturált, a kettő metszéspontjaiban az oszthatatlan egészen belül mindig *konkrét és speciális* összefüggések is megragadhatókká válnak. Ezek között kiemelt szerepet tulajdoníthatunk a családi újratermelési folyamat értékorientációs szerepének, a különböző léhelyzetek modellszerűen tipizálható hatásainak. Ilyenkor természetesen az értékformáló „erőviszonyokat” is rendre számba kell venni. Ezen azt értjük, hogy miután több intézmény gyűjtőpontjába kerül a szocializációs folyamat mindenkor alanya, esetünkben a fiatal, *egy-egy értékrendi elem tényleges sorsát a különböző hatások vetélkedésének eredménye* határozza meg. Ráadásul mindez nem (vagy csupán igen ritkán és részben) tükröződik a közvetlen tapasztalással érzékelhető felszíni folyamatokban. Hosszú idő alatt, állandó változásoknak kitéve fonódik egybe az a szövevény, amely a sokféle hatás eredményének tekinthető.

A versengő befolyások viszonyrendszeréből a társadalmi újratermelési folyamat hatékonysága és racionalitása szempontjából is kiemelkedik az *oktatási mechanizmus* sajátosságait a maga konkrétságában megtestesítő *iskola* és a *családok* kapcsolata. Mindkét oldal helyzetének általánosabb jellemzése és tagoltságuk tükröztetése szükséges ahhoz, hogy végül a kulcsfontosságú összefüggések feltáruljanak előttünk.

Először az oktatásról mint a társadalmi újratermelési folyamat egyik értékteljesítő forrásáról és egyben a generációs perifériák konzerválásának terepéről kell szólnunk. Gondjairól, bajairól immáron nemcsak a szakirodalomból, de a tömegtájékoztatásból is bárki sokat megtudhat. Most az a kérdés, hogy a jól ismert konfliktusos helyzet hogyan befolyásolja az intézményrendszer értékalkotó képességét. Ugyanis a csökkent teljesítményű, ellentmondásos reprodukciójú vagy ép-

pen rossz iskola is képes lehet komoly értékorientációs erőt kifejteni. De most éppen ennek az erőnek a nagymértvű megfogyatkozása az, ami meglekenti az oktatási rendszer különböző szintű intézményeivel kapcsolatba kerülő laikusokat is. A helyzet kétségkívül sajátságos. Feltehetnénk oly módon is a kérdést: vajon baj-e, hogy ez a szakmailag visszaeső iskola kisebb értékformáló befolyással rendelkezik, mint korábban? Erre azonban csak igennel lehet válaszolni, mivel a jelenség kettős természetű. Romló oktatási, nevelési és közösségformáló produkciójának maradéktalan kieroftetéséhez és az érintettek (gyerekek, fiatalok, szülők) beleszerftéséhez még van kapacitása a mechanizmusnak. A rossz drill, a formaságok irracionális rendszere továbbra is keresztülvihetőnek bizonyul, sőt, nemritkán kifejezetten virul, egyes iskolákban pedig már szinte teljesen a szakmai produkció helyébe lépett. A nagy mértékű és fájdalmas visszaesés az értékorientációs mezőnek éppen az általános szemléletformáló részét érinti. Nagyon összefogottan fogalmazva, a tudásnak mint megküzdött magasabbszintű eredménynek és a tanulásnak mint a hozzá vezető praktikus útnak a legfontosabb értékkeinti elfogadtatása vall napról napra egyre inkább kudarcot a pedagógiai törekvések porondján.

A folyamatok illeten alakulása belső és külső okokra egyaránt visszavezetethető. A belső okok egyik vonulata az anyagi-személyi feltételrendszer megrendülésével jellemezhető leginkább. Immár több évtizedes restriktio elkerülhetetlen következményéről van szó. Halmozódtak a beruházási és működési ráfordítások reálértékének csökkenéséből, a pálya devalvációjából adódó negatív következmények. A másik belső probléma (ha az oktatási mechanizmust egy egész rendszernek tekintem) az irányítási folyamat egyszerre irracionális és antidemokratikus jellege minden lehetséges szinten és relációban. Két oldalról dróton rángatott báboként vergődtek mindvégig a konkrét intézmények — az egyes iskolák — az elmúlt történelmi periódusban. Mind a minisztériumi, mind a különböző szintű tanácsai irányító szervezeti egységek olyan kompetenciákkal rendelkeztek a formális döntési jogokat illeten, hogy az már önmagában bármely iskola működését lehetetlenfthette, ésszerűtlenné tehetette. Emellett irracionális mértékű hatalmának zavartalan garantálására intenzív kontraszelektiót végzett az intézményvezetői posztok betöltésénél. Márpedig az iskola példátlanul speciális szervezetszociológiai képződmény a munkaviszonyban foglalkoztatottak hierarchikus rendszerét illeten. Az egyszemélyi felelős vezető (többnyire az igazgató) jelenti az egyik szintet és a tantestület a másikat. A túlcenzalizált szisztéma most leírt formaváltoztatásban ez mindig megadta a teljhatalom lehetőségét a kontraszelektáltan odakerült vezetőnek és rajta keresztül az irányító apparátusoknak.

Pedig a fordítottjának a lehetősége is mindig fennállt. Ahogy az egyszerű szerkezet nagy teret nyitott a centralizált és megfellebbezhetetlen irányításnak, ugyanúgy borzasztóan könnyen rövidre zárhatták volna a demokratikus döntéshozatali rendszert is az iskoláért felelős intézmények és emberek. Hiszen a munkamegosztási pozíciókat illeten egy homogén közösséget és ugyanolyan képzettségű vezetőt — a legegyszerűbb közvetlen demokrácia kapcsolhatta volna össze őket, elsősorban tartalmi kérdésekben. Ezen a ponton jutunk el ugyanis az egész válságfolyamat krízispontjához, az oktatás szakmai problémáihoz. Ősidők óta nyilvánvaló, hogy az adott iskolában oktatandó tananyag tartalmát, terjedelmét és az átadás módszereit valóban kompetensen kizárólag az ott tanító tantestület tag-

jai, illetve az egyes területeken érdekelt pedagógusok tudják meghatározni. Mivel azonban a szisztéma egésze ezzel ellentétes logikával működött, a tartalmi kérdések az irányítási (személyi) problémákkal egyetemben a központosításnak estek áldozatul. Méghozzá egyrészt egyfajta irracionális elvontság szintjén – ezek voltak az áltudományos „koncepciók”, a mindig minden iskolára kötelező alapelvek, gondolatok és azok menetrendszerűen érkező „reformkorrekciói”. Másrészt – a gyakorlat szintjén – a legdurvább napi „belenyúlásokkal”, a kézi vezérlés gyilkos operativitásával találkozhattunk a helyi hatalom részéről.

Hosszú, kemény munkahelyi szocializáció eredményeként jutott odáig az oktatási mechanizmus, hogy több lett az igénytelenségbe taszított, a könnyebb ellenállás irányába mozduló pedagógus, mint a hivatását ténylegesen vállaló. Az elmúlt évtized kutatásai során már többnyire olyan tantestületekbe juthattunk el, ahol a még küzdő kisebbség tisztán elkülöníthető volt a külső folyamatok foglyaként érdektelen többségtől. Ez a helyzet az önállótlan, a saját koncepció gondolatától is rémüldöző pedagógusok túlsúlyba kerüléséhez vezetett. Ezért lettek legalábbis ellentmondásosak a politikailag és szakmailag egyaránt ügyetlenül „bevezetett” igazgatóválasztások az első periódusban (túl a tárca elemi működési gondjain).

Akut szerkezeti, egzisztenciális és (ezekből kinövő) szakmai hátrányok halmozódtak fel mára ebben az intézménytípusban. Ennyi visszahúzó tényező már önmagában is elegendő lett volna az értékorientációs erő csökkentésére. De az iskola társadalmi környezete („a külvilág”) még egyéb frontokat is nyitott. Az újratermelési folyamat alaplogikájának korábban leírt átalakulása, a különalku-rendszer kiépülése, majd legfrissebben annak összeomlása oda vezetett, hogy az önkiszákmányoló életmód és a gátlástalan harácsolás együttes túlsúlyba kerülése, az új típusú irracionális azokat az értékeket is nap mint nap megcáfolta, amelyeket az iskola még közvetíteni akart. Legalábbis azon az érintkezési felületen (azaz a felszínen), ahol a gyerekek és a fiatalok jelenleg kommunikálnak az oktatási intézményekkel. Míg az iskola működésére elsősorban a szétmállás a jellemző és csak a szubjektív folyamatokban hat (másodlagosan) a környezet durvasága, addig a családok kegyetlen szükségszerűséggel velejéig átjárja minden fontosabb reprodukciós változás. Ez természetesen egyáltalán *nem azt jelenti, hogy minden családban ugyanaz történt* akár régebben, akár legújabban. A differenciált élethelyzeteket befolyásoló bonyolult folyamatok tovább strukturálták az érintett egységeket. Ez az általános törvényszerűség érvényesült a családoknál is. Hétköznapi szóval élve az elmúlt másfél-két évtizedben az alapvető változások „széthúzták” a családtípusok rendszerének belső szerkezetét.

Ennek egyik metszetét tükrözi az a tipizálás (egy a sok közül), amely a családoknak a felnövekvő nemzedékekre gyakorolt *értékorientációs hatását* veszi alapul. Méghozzá azzal a logikával, hogy az értékrend családon belüli formálása, a családtagok gondolkodásának befolyásolása is szoros kapcsolatban van az újratermelési folyamat konkrét megjelenési formáival, azaz *léthelyzet-függő* jelenség. Ezért a típusok akkor is meglehetősen objektív módon elkülöníthetők, ha az erősen szubjektív értékvilágban mozgunk, így nem sok, szociográfikusan megragadható apró résztfípust nevesítünk, hanem négy olyan nagyobb csoportot különítünk el, amelyek a folyamatokat szinte modellszerűen átfogó kategóriákkal jelölik meg.

A felhalmozó család

Felhalmozni az újkori és a modern történelemben leginkább tőkét volt szokás, mert azt volt érdemes, hatékony és nyereséges is. Kivételt a nagy történelmi kataklizmákat követő válságperiódusok jelentettek, amikor gyakran általános hiányhelyzet keletkezett az elemi létfenntartás eszközeiből, hasonlóképpen a bizalmi viszonyokból is. Ilyenkor összeomlott a pénzforgalom, naturáliák cserélődtek ki a (többnyire fekete) piacon egymással. Ma egyik variációról sem beszélhetünk Magyarországon. Tőkefelhalmozás nincs, mert egyrészt nincs tőke, másrészt mert nincs értelme a nemzeti valutában koncentrálni a nyereséget, hiszen inflálódik a pénz és minimális a hatékony befektetési lehetőség. Emiatt sajátos módon szét is válik a felhalmozás és a vállalkozás, pedig azok elég erősen össze szoktak tartozni.

Szétválik, mert mindkettő egészen speciális, mai magyar formaváltozatában van jelen, kényszerpályák szorításában, a közelmúlt időszak termékeként. Itt a *felhalmozás forrása* az egy nagycsaládra (azaz többgenerációs családra) számított hihetetlen mennyiségű *fizikai munka*. Pontosabban az a tevékenységszerkezet, amely *több lábra állítja* a bevételi forrásokat és a szükséges javak megszerzésének folyamatát. Nagy történelmi tapasztalat munkál ebben a struktúrában: a monokulturás családi gazdaság teljesen kiszolgáltatott a kiszámíthatatlan politikai-gazdasági változásoknak. Ezért kell több forrást találni az életfeltételek biztosításához. A családtagoknak szét kell szóródniuk az elérhető területeken. Ezzel ötvöződik a külső kényszer: bizonyos települési formákban annak lesz lakása, aki azt saját erőből megépíti, aki „tíz körömmel kaparja” a tetőt a feje fölé. Ilyen hely minden falusias jellegű településforma, a felhalmozó család természetes lakókörnyezete. Azért a bonyolult megfogalmazás, mert a mai Magyarországon relativizálódott a falu és a város kritériumrendszere, továbbá a falvakban sem mindenki felhalmozó, és a városokban is rengeteg a falusias jellegű létfeltétel-rendszer (pl. Budapest egyes peremkerületeiben, a lakótelepesítéstől megkímélt vidéki városi perifériáikon, nem is beszélve az afféle agglomerációs „csoda-képződményekről”, mint amilyen Érd). Annál tipikusabb persze a modell, minél közelebb van a családi együttélés helye a mezőgazdasági jellegű munkavégzéshez. A legjellemzőbb famíliák társadalmi strukturális betagozódása nagyjából azt a szerkezetet követi, hogy a tágabb értelemben vett család különböző generációi

- a) egyrészt részt vesznek az iparban, kereskedelembe, szolgáltatásban, többnyire szakképzetlen munkaerőként, főleg a városokban, ily módon jó részüket ingázónak is tekinthetjük ;
- b) a családtagok egy csoportja tagja/dolgozója a helyben működő valamelyik mezőgazdasági nagyüzemnek, széles skálán mozgó beosztásokban és foglalkozásokban;
- c) részben ezzel összefüggésben, részben ettől függetlenül főálláson túli, „második gazdaságos” mezőgazdasági tevékenységet is folytatnak (háztáji, kiskert, házkörüli gazdaság, napszám, summásmunka), mindenki ereje, ideje, tehetsége szerint;

- d) sokan igyekeznek közülük valamivel saját szükségleteik és szerződéses kötelezettségeik felett termelni, és azokat a mezőgazdasági termékeket östermelőként a városi piacra bevinni;
- e) a felnövekvő generációk fiaiból nagy létszámú utánpótlást biztosítanak a szakmunkásképzésnek, főleg az alacsonyabb kvalifikációt jelentő szakmáknak (ennek megfelelően főleg a szakmunkásképző intézeteknek), de kisebb mértékben a szakmunkás képzési célú szakközépiskoláknak is;
- f) kisebb létszámmal, de érzékelhetően utánpótlást nyújtanak lányokból az alacsonyan kvalifikált (nyolc általánost vagy gyors- és gépfőiskolát végzett) adminisztrátorokat foglalkoztató mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és szolgáltató cégeknek, részben helyben, részben a vonzásközpontban;
- g) de sok lány marad közülük a mezőgazdaságban és „otthon” is, azaz a háztáji—házköri gazdaságban és a háztartásban, ami együtt szintén óriási munkaráfordítást követel meg, főleg a gyerekek ellátását is beleszámítva;
- h) ugyanakkor összlétszámukhoz képest (számításaink szerint a *családok mintegy negyven százaléka ebbe a kategóriába tartozott a nyolcvanas évek második felében*) nagyon csekély mértékben jutnak el gyerekeik a felsőoktatásba (mintegy hét százalék!) és ily módon a magasan kvalifikált területekre, ami ebben a gazdálkodási logikában a „megtérülési idő” hossza és az értelmiségi pályák devalvációja miatt „érthető” is;
- i) ami pedig praktikusán egybetartja az egyébként több önálló részből álló nagyobb családot, az a *házépítés*.

Ez utóbbira érdemes több szót vesztegetnünk. Nem csupán a *kohéziós erő* miatt, hanem azért is, mert a mi (mai magyar) szóhasználatunk szerinti felhalmozás központi terméke is a saját erőből épült ház. Még pontosabban házak sorozata. A folyamat természetrajzához ugyanis hozzátartozik, hogy egy ilyen család tagja (amennyiben nem lép ki valamilyen irányba teljesen az egészből) nem csupán saját önálló élet- és pályakezdéséhez kapcsolódva végez házépítési tevékenységet. A mai 25-35 évesek jó része már gyerekfejjel bekapcsolódott szülei építkezésébe, aztán a nagyobb testvérek, közvetlen rokonok, ismerősök, barátok, kollégák házainak létrehozásába, mígnem elkövetkezett az önálló építkezés, amelybe a korábban megsegítettek többsége természetesen „beszállt”. És a nemritkán még csak éppen hogy lakhatóvá tett (de sok hiányossággal rendelkező) épületbe költözés után bőven maradtak olyanok, akiknek vissza kellett adni ezt a természetben kapott kölcsönt. A szociológiai vizsgálatok szerint az önálló életet kezdő fiatalok ebben a családtípusban nagy átlagban 8-15 évet töltenek el saját házuk felépítésével, ehhez jön az előbb említett, kölcsönös érdekeken alapuló munkaerő-cserebe-re. Mindez egyben az ottani élet minősége szempontjából annyit is jelent, hogy a főállású munka, az ingázós utazás, a mezőgazdasági munka és a saját célú „szolgáltatás” (javítás-karbantartás) valamint a szűkre szabott alvás mellett fennmaradó *minden* „szabadidőt” (napi munka utáni idő, munkaszüneti és pihenőnapokat, valamint a szabadságot és nemritkán a betegállományt is) az építkezésen töltik az említett „törzsidőben” (a 8-15 évben). Közben meg kell élni, többnyire gyerekek is születnek, azokról is gondoskodni kell. Nem szólva arról, hogy a falusias jellegű településformák többségében a létfenntartás elemi feltételeinek meghatározott

része helyben nem áll rendelkezésre és nem is szerezhető be, nagy távolságra vannak a szociális, egészségügyi, kulturális, oktatási és kereskedelmi szolgáltatások helyei. Főleg igaz ez azokban a községekben, ahol ma az utóbbi negyedszázad (már korábbi „változatokat” követő) hibás „településfejlesztési” politikája következtében a nagyon szépen hangzó, de az életfeltételeket illetően megalázó módon állandóan romló helyzetű *társközségekben* kellett az érintetteknek talpon maradniuk. A mai demokratizálódási folyamat számára az egyik legnagyobb kihívás ennek a méltatlan helyzetnek a fokozatos felszámolása. Am addig a felhalmozó család háttereként többnyire hiányos infrastruktúrával kell számolnunk. Ezért komoly többlet-beruházást jelent a komfortfokozat emelési szándéka is, meghosszabbítva az otthonteremtő felhalmozási folyamatot.

Ebből a materiális és tevékenységszerkezeti háttérből nagyon világos érték-orientációs hatások indulnak el az ott felnövekvő gyerekek és fiatalok irányába. Ennek több rétege van. Általában és alapvetően egy rendkívül *praktikus* értékrend átadásának szándéka munkál. Módszereit illetően is a napi gyakorlat, a beidegzett cselekvésformák szükségszerű átvétele dominál. Olyan környezet működik, amelyiktől viszonylagosan sem lehet függetlenedni, mert a felnőttek „felhalmozó” tevékenysége nem ér véget valami távoli munkahelyen a munkaidő végével, hanem nagy részben otthon is folytatódik, méghozzá *szinte mindig*. Ez az örökös jelenlét adja az egyik legfontosabb értékrendformáló impulzust. Tartalma és kimenetele ellentmondásos. A felnövekvő generáció nagyobb része a körülötte zajló folyamatokból azt a következtetést vonja le, hogy ez „nem embernek való”, ezt ők nem folytatják majd. Ám az élet később rádöbbeníti őket, hogy sok választásuk nincs. Ugyanis ez a háttér nem orientál olyan jellegű és mértékű tanulásra, ami lényegesen más természetű továbblépésre adna alkalmat. Segítséget sem tud a család érdemben nyújtani, mert egyrészt a szülők képzettsége és elfoglaltsága is akadályozza ennek, másrészt a praktikus értékrend eleve nem becsüli sokra az iskolai típusú tudást. Márpedig a középfokú oktatás befogadási rendszere, sőt, a felvételi metodológia is másként működik. Újabb fontos elem, hogy a gyorsan megtérülő tanulás lényeges tartozéka ennek a felhalmozó logikának. Ezért kell szakmát tanulniuk a fiúknak, ily módon olyan iskolatípusba kerülnek, ahonnan továbbmozdulni már nagyon nehéz, ahol igencsak támogató háttérre van szükség, nem pedig inkább visszahúzóra, mint amit ez a modell objektíve megtestesít. A hivatalos oktatási rendszer értékrendjéből kiindulva tehát ez a család nem orientál tanulásra, tudásra, magasabb kvalifikációra.

A tudáshoz való viszonynak azonban van egy másik oldala is ebben a folyamatban. Ha a nemzeti értékteremtés szempontjából elemezzük a kérdést, akkor vitathatatlan *tehetségvesztéssel* van dolgunk, hiszen rengeteg gyerek ebből a családtípusból be sem bizonyíthatja, hogy mire lenne képes, ki sem próbálhatja magát. Ráadásul ebben az a józan megfontolás is benne van, hogy többségük a tradicionális értelmiségi pályákon a legjobb képességek mellett is a perifériáról kellene hogy induljon, méghozzá minden infrastrukturális feltétel (főleg lakás) nélkül. *Ám a tudás nemcsak iskolai tudás lehet*. Ez fokozottan igaz ebben a modellben. Ugyanis a mindennapos reprodukció során, a kényszerpálya következtében a testileg-szellemileg nem korlátozott fiatalok mindenféle szakmai kvalifikáció nélkül is olyan termelési ismeretek birtokába jutnak, amelyek használata komoly tényezője

a nemzeti vagyon gyarapításának. Ez a házépítés legkülönbözőbb fázisaitól a mezőgazdasági munka széles skálájának számos fokozatáig igaz. Ami perspektivikusan nagyon lényeges: olyan jellegű tudáselemekről van szó, amelyek egy *vállalkozói-vá alakuló struktúrában* komolyan hasznosíthatók lehetnek. Még akkor is így van ez, ha tudjuk, hogy nem korszerűek és nem mindig magas színvonalúak a szóban forgó praktikus ismeretek, mert a fokozatos átalakulás során ezek is továbbfejleszthetők. Lényeges ez az összefüggés a jövőre vonatkozó gazdasági stratégiák kiépítésekor is. Számolni kell ugyanis azzal, hogy a felhalmozó család eredményes tevékenység esetén *középrétegesedett*, tehát elméletileg bázisává vált egy perspektivikus vállalkozásnak. A legnagyobb gond e tekintetben az, hogy az utóbbi néhány év egészen durva elvonásai és általános restriktív tendenciái együttesen még ezt a természetes dinamizmust is erősen visszafogták.

Nem beszéltünk még a felhalmozás gyakorlati eredményeiről. Az óriási mennyiségű sokrétű befektetett munka – szerencsés esetben – létrehozta a *naturáliák* egy bizonyos körét mint felhalmozási eredményt. Az eddigiekből következik, hogy mindenekelőtt a ház lesz ennek a terméke, továbbá kiskertek, állatok, járművek.

Még egy nagyon fontos összefüggésre kell rámutatnunk. Ez pedig a *felhalmozás és fogyasztás viszonya*. Mivel az időkeretet hihetetlen mértékben lefoglalja és kitölti a rengeteg alapfokú munka, a *fogyasztás mértéke elmarad* a felhalmozás ütemétől. A létrehozott ház nagy részét nem veszik használatba, szinte csak esznek és alszanak benne (a konyha és a hálószoba a „fogyasztás” terepei). Az autókban nem felüdülést jelentő utazásokra indulnak a családok, mivel azokban hétköznapi és ünnepnap is többnyire építőanyagokat és terményeket fuvaroznak. Az önálló életkezdés előtt levő fiatalok profitálnak leginkább az egészségből, főleg az öltözködésben (ami az idősebbeknél konzervatív vagy igénytelen) és az új elektronikus eszközök használatában (ezek a „felnőttek” számára már túl ismeretlenek és nincs is rá idejük). Mindezekből adódóan a *szellemi fogyasztás* nagyon korlátozott volta is logikus következményként értékelhető. A televízió csúcsidőben sugárzott szórakoztató műsorainak nézése közben elaludni – ez szinte az egyetlen „szellemi tevékenységi forma”, amely általánosnak tekinthető. Két tényező erősíti ezt a tendenciát. Az egyik makroszociológiai közhely: a felhalmozó családok többségének környezetét jelentő falusias településforma hagyományos közösségeinek megszűnése. A másik mikroszociológiai közhely: a szűkebb családon belül az időfelhasználás aránytalanságai miatt szinte megszűnt a *kommunikációs tér*. Ezért az emberi kapcsolatok ápolása visszaszorult egy formális területre: a sátoros ünnepeken végzett kényszerű rokonlátogatásokra, ahol a lestrapált szervezetek hamar megadják magukat az érdemi beszélgetést helyettesítő alkoholfogyasztásnak.

Az utóbbi tényező révén át is léptünk egy újabb témahatárt. Ez pedig az újratermelési folyamat szempontjából oly lényeges *egészségi állapot*. Fontos mozzanat ez a nemzetgazdasággal összefüggésben is, nem kevésbé értékorientációs határait tekintve.

Ugyanis az ország a hatékonyság növelése terén hosszú távon jó fizikai és szellemi kondícióban levő emberekre építhet. A fiatalok pedig mintakövetők az egészségrongálásban is, mind a munkavégzés, mind a szabadidőt illetően. A felhalmozó családok felnőtt tagjainak több mint 90%-a negyven éves korára valami-

lyen betegséget szerez, amivel gyakorlatilag bármikor kírhatná az orvos. Ennek ellenére állandóan és rengeteget dolgoznak, míg annyira meg nem rokkannak, hogy leszázalékolják őket, de még ezután is. Amikor még munkaviszonyban vannak, akkor „veszik elő” bizonyos területeken a betegségeiket, amikor otthoni folyamatos munkavégzésre van szükségük. Ez kikerülhetetlen. Gondoljuk csak meg, hogy a felhalmozó családok háztáji és házköri gazdaságaiban termelik meg az ország zöldség- és gyümölcstermésének nagyjából a felét. Ezek betakarítása nem nagyon menne, ha a betegállomány örve alatt nem jutnának plusz napokhoz az iparban dolgozó családtagok is. A helyzet persze abszurd és méltatlan, nagy gond az egészségügynek is, amelyre egy lehetetlen munkaerő-újraelosztó funkciót hárít a mechanizmus, és megalázó a dolgozónak, aki ráadásul így még betegebb lesz. De hátrány az iparnak, a kereskedelemnek, a szolgáltatásnak is a kieső munkaerő miatt.

Összegezve mindazt, amit erről a családtípusról elmondtunk, megállapíthatjuk, hogy kemény külső kényszerek által formált, jelentős nemzeti értéket teremtő és reprodukáló, ugyanakkor komoly értékorientációs, egészségi és fogyasztási hátrányokkal terhelt, *sajátos magyar középértékről* van szó. Itt a generációs jellemzők hátrányoldala főleg a magasabb kvalifikációról való lemaradásban, előnyoldala az örökölhető második gazdaságban van. A helyzet paradox voltát mutatja, hogy mindkét tényezőben ellentétes elemek is jelen vannak, hiszen az alacsonyabb kvalifikáció rövidebb jövedelemszerzési utakat jelent, míg az örökölt második gazdaság egyben a felhalmozási rabság folytatását is garantálja a fiatalok számára (egyelőre romló gazdasági feltételek mellett).

A vállalkozó család

A felhalmozás és a vállalkozás „elválásáról” mint egyfajta történelmi abszurdumról) beszéltünk korábban. Ennek kapcsán jeleztük, hogy ma nincs tökefelhalmozás. De a kataklizma utáni totális válságnak sincs történelmi alternatívája. Mély és hosszú gazdasági válság van, amely folyamatosan alakult ki, és mára széles körben egyensúlyzavarokat okozott az országnak. De a jelenlegi infláció nem háborús infláció, hanem az elvetélt reform öszvéresítési kísérletének torzszülöttje. A tervgazdasággal „szabályozott” piactudásra tett próbálkozás valóságos alapfolyamatait a különalku-rendszer kapcsán leírtuk, elemeztük. Ennek a kreációnak egyik sajátos, elvarratlan szála volt (és lényegében ma is az) a magyar „félszocialista” vállalkozás. Vállalkozásmentes (bizonyos elemeiben vállalkozásellenes) politikai és gazdasági környezetben, a centralizált irányítás által megszabott, szinte „adományozott” szűk keretek között, kényszerpályákra terelve működhetett minden vállalkozó kezdettől fogva. Rendszeridegen jellegük, kirakati, látszatkeltségű voltuk egyrészt nagyon is megszabott csatornákat nyitott csak meg számukra, másrészt kisebb részüiknek mégis megadta a szinte korlátlan nyerésszándék lehetőségét. A kezdeti időkben maga a bürokrácia hízlalta a korábban ébredt sikereseket: pl. a nagy forgalmú helyeken csak akkor lehetett butikot nyitni, ha egy másik bezárt. Csupán egy eleve irracionális logikájú adminisztráció tud ilyen gazdasági bukfeneket vetni.

Később mindez oldódott, majd lényegében meg is szűnt, és keletkezett bizonyos konkurencia. De megmaradt a bizonytalanságnak egy olyan eleme, amely nem a normális üzleti kockázat fogalmába tartozik. Ez pedig a központi gazdaság-irányítás húzd meg – ereszd meg játéka, amely a sikeres vállalkozás mechanikus, állandóan ismétlődő megsarcolásához vezetett. Maximum egy évig éltek az érvényes gazdálkodási, főleg pénzügyi feltételek. Minden érintett számíthatott arra, hogy a kondíciók valamelyik eleme számára negatívan megváltozik. Ezért a *klasszikus kisvállalkozás alapelveit sutbadobták, az évszázadok óta világszerte működő logikát megfordították. Míg történetileg az állta meg a helyét, hogy a szolidan és állandóan emelkedő haszon feltételeit kell kialakítani, ehhez az üzleti tisztességet (akarva-akaratlanul) szükséges hozzáragasztani, mert több nemzedéknek alapozzák meg a jövőjét, addig nálunk a külső körülmények ennek épp az ellenkezőjét kényszerítették ki. A „gründoló” logikájú, biztos haszonra törekvő vállalkozás semmilyen feltétele nem teremődött meg. A még aktivitásra képes valamikori kisvállalkozók többsége (az élet által amúgy is keményen meggyötörten) ezt általában jól látta, és bizalmatlanságuk mellett az egész folyamat jellege is tartózkodóvá, passzívává tette őket. Mert a kialakult helyzetben a szereplők magatartását úgy befolyásolták a folyamatok, hogy kénytelenek voltak az elképzelhető leglepoustultabb logikán alapuló értékrendet kialakítani. Eszerint a lehető legkisebb tanulással, tudással, szellemi és fizikai energiárfordítással, befektetéssel, bármilyen, a lehető legrövidebb idő alatt (alkalmasint egy-egy év végéig) a lehető legnagyobb haszonra kell szert tenni, magyar léptékkel meg kell gazdagodni.*

Az ilyesminek természetesen nagyon súlyos ára van. Hosszú távon és társadalmi méretekben elsősorban az a *gátálatalanság* jelent veszélyt, amely ebből az értékorientációs tendenciából árad a környezetre, mert *szorosan tapad a vállalkozás kényszerpályáihoz*. A külső szemlélők, főleg a felnövekvő generációk az efféle mentalitás képzetét könnyen társítják az üzleti sikerrel. A torz viszonyok pedig – nem is ritkán – megerősítik őket hitükben.

Az első látványos következmény a *tudás devalvációja*. A hatvanas évek tanulás-, tudás- és ismeretcentrikus világa egy „egyértelmű” társadalmi mobilitással fonódott össze. Ha valaki eljutott az iskolába, ott jól tanult és helytállt az erős konkurenciával szemben, akkor meglevő helyzetéhez képest előrelépett a munkamegosztási státuszok valóságosan létező hierarchiájában (szakképzetlen munkások gyerekeiből szakmunkás vagy szakalkalmazott, a hivatalnoki, kispolgári, alkalmazotti gyerekekből megfelelő háttér esetén értelmiségi lehetett). A hetvenes években az alapfolyamat és eredménye is erodálódott, az értelmiségi pályák devalválódtak, és általában a szakmai kvalifikáció értéke csökkent a munkaerőpiacon. A munkamegosztási pozíciók közötti különbségek ugyan nőttek, de sokkal inkább a foglalkozási területeken *belül* (területi elhelyezkedés, munkahely és beosztás, nem pedig kvalifikáció és végzett munka alapján), semmint egymás között. A magyar társadalom tényleges strukturális pozícióinak többsége rendkívül nehezen megragadható és jellemezhető. A nyolcvanas évek első felében több tendencia is végzetes csapást mért a tanuláson és tudáson (képzettség) alapuló betagolódási folyamatra. Változatlanul működött ugyanis a politikai megbízhatóság mint kritérium a karrierlétrán (évtizedekig ez volt a legnagyobb kihívás a foglalkoztatás képzettség-végzettség alapuló elvi konstrukciója számára), emellé felsorakozott a fel-

halmozó család már elemzett sajátos logikája (szintén háttérbe szorítva az iskolai tanulást), végül „berobbant” a korlátozott vállalkozás gátlátszalanságba merevedett parlagi öntörvényűsége: „a keservesen megszerzett és nagy kockázattal megforgatott pénzzel a társadalmi kritériumok felett állok, mindent és mindenkit megfigyetek, a gyerekenél is pénzzel pótolom a tanulást.”

Milyen családmodell hoz létre ez a sok bonyolult összefüggés? Ehhez azt kell megvizsgálnunk, hogy kik is vállalkoznak? Mivel Magyarországon a vállalkozási folyamatok tradicionális bázisát adó (és 1948 előtt sem túl erős és dinamikus) középosztályt szétverte az államosítás, a politikai és gazdasági diszkrimináció, az irracionalitás és egyáltalán a rendszer egésze, ezért sajátosan új, kevert garnitúra vágott bele a kisvállalkozásba. A nagy mobilitás és fluktuáció miatt még ma sem könnyű pontosan meghatározni, hogy kik alkotják valójában ezt a heterogén réteget. Mindenesetre már a részvételi státuszok legalitása is strukturálja őket. Van a teljesen törvényes típus, ezen belül szűk körben a „régí vágásúak” is megtalálhatók. Aki közülük tradicionálisan folytatta régi mesterségét, foglalkozását, az nem vált számottevő tényezővé, miként azok sem, akik a vállalkozásban kezdőként hasonlóan tiszta módszerekkel próbáltak operálni. Az alapvetően legális, de illegális elemekkel is kevert csoport talán a legnagyobb létszámú, ebből a szempontból ők a vállalkozói derékhatár jelentik, és az egyszerűség kedvéért nevezzük őket a lényegileg törvényes típushoz tartozónak. Ugyancsak számosan vannak, akiknél az jelenti a kényszerpályát, hogy rendelkeznek ugyan bizonyos legalitással, de az csak „fedőszervnek” funkcionál, és az igazi vállalkozást ennek leple alatt jogellenesen végzik. Őket talán leplezetten illegális típusnak nevezhetjük, míg a negyedik csoportot (kommentár nélkül) nyíltan törvénytelennek minősíthetjük.

Az első két csoport többnyire valamilyen szakmai kvalifikáció birtokában függetlenségre és racionálisabb munkavégzésre, meg persze magasabb jövedelemre törekedett. Közöttük a (néha több) diplomával rendelkező kisebbség mellett a többség szakmunkás szintű képesséssel rendelkezik. A második két csoportba többségében hazardőrök tartoznak. Ilyen felállás mellett két családi tevékenységszerkezet jött létre. Az egyikben az egész családot „felfalja” a vállalkozás, mintegy „bedarálja” a családtagokat is. A másikban viszont éppen nem a (kényszerű) kohézió a jellemző, hanem a hivatkozó fogyasztással leplezni próbált teljes kiürülés és szétesettség. Az így kitermelődő családi értékorientációs problémák (cinizmus, gátlátszalanság, habzsoló fogyasztás) a gyerekeken keresztül kisugároznak a kortárs környezet értékrendjére is.

A tanulásra és tudásra orientáló család

Az a rengeteg strukturális komplikáció, amely a magyar társadalmat jellemzi, leginkább azoknál a családoknál csapódott le koncentráltan, ahol jelen volt az igény arra, hogy a gyerekek társadalmi integrációja magasabb szinten valósuljon meg. De egyben éppen ezek a családok maradtak ki az érdemleges felhalmozásból és a vállalkozásból is. Így némi cinizmussal azt is mondhatnánk, hogy akik ebből a két újratermelési tevékenységből nem részesülhettek kellő mértékben, azok nem

nagyon tehettek mást, mint hogy taníttatták gyerekeiket. Ez persze rendkívül költséges és kockázatos vállalkozás ma Magyarországon. Költséges, még hozzá nemcsak azért, mert az ilyesmi mindenütt és mindig az, hanem mert nálunk ma nem is térül meg, éppen az értelmiségi pályák devalvációja miatt. Legalábbis belátható időn belül nincs megtérülés. Többnyire semmilyen módon, de a legkevesbé úgy, ahogyan az előző két formában láthattuk. És kockázatos, mert egyáltalán nem biztos, hogy a gyerekek képesek illetve, akarják-e vállalni azokat a terheket, amelyek ehhez a formához társulnak. Az elmúlt években ugyanis a már nagyrészt jelzett folyamatok jócskán eltérítették a társadalmat a képzettségen (tehát tudáson és tanuláson) alapuló értékorientációtól. Másrészt azért is kockázatos volt tanulásra készíteni az utódokat, mert az iskola csak nagyon kevés gyerektípusnak képes sikerélményt adni. Hiába a jó családi menedzselés, ha a gyerek alkata, temperamentuma vagy más adottsága nem fér bele az iskola (vagy adott esetben csak egy „fontos” pedagógus) szűk keretek közé szorított elképzeléseibe. Mindennek ellenére, a beszorítottság és a hordozott (örökölt) értékek együttes hatásaként az érintett családok többsége óriási erőfeszítéseket tesz a minél magasabb kvalifikációra orientálás érdekében.

A halmozottan hátrányos helyzetű család

Sajnos, értékorientációs szempontból a legegyszerűbb megfogalmazni ennek a hatalmas leszakadt tömeget (mintegy két-két és félmillió embert) magába integráló modellnek a hatását. A perspektívatlanság, a leépülés, az elnyomorodás, a kitörés ellehetetlenülése kizárólag a *reménytelenség*nek ad teret a totálisan alulképzett, területi, kulturális és etnikai hátrányokat egymásra halmozottan maga előtt görgető családok tömegében.

Az ilyen családok kialakulásának ma elsősorban származási, másodsorban területi alapjai vannak. Már a hatvanas évektől kezdve nyilvánvalóvá vált, hogy marad egy széles alsó sávja a magyar társadalomnak, amely elmaradott aprófalvakban, cigánytelepeken és lumpenlakótömbökben él; sem képzettsége, sem iskolai végzettsége, sem pedig anyagi ereje nincs ahhoz, hogy akár csak a felhalmozó jellegű modellt megvalósítsa. Sajnos, az utóbbi másfél évtized a *területi hátrányok* nagyobb részét nem csökkentette, hanem növelte az országban. Ez regionálisan is igaz (óriási például a különbség Északnyugat-Magyarország és Északkelet-Magyarország falvai között), településtípusok szerint is differenciált az előnyök-hátrányok viszonyrendszere. Bizonyos területek falvai és tanyái véglegesen leszakadtak, egyes „monokulturás” kisvárosok körzetükkel együtt hanyatlásnak indultak, és ami a legmeglepőbb, a fejlesztések során az egyébként kis alapterületű *megyék* *belül* is létrejöttek centrumok és perifériák. Ezek a tendenciák meghatározott falvakban és iparvárosi kerületekben koncentrálták sok család halmozottan hátrányos helyzetét. Ezeknek csak mintegy negyed részénél jelennek meg a családi értékorientációban a kiemelkedést célzó tettek, a három előző típus valamelyike megteremtésének a szándéka. A feltételek hiánya miatt náluk sem mindig sikeres e törekvés, míg a többségnél a körülmények már a motivációt is lehetetlenítik. Esetükben szükségszerű, hogy vagy apátia, vagy beletörődés, vagy pedig kifeje-

zetten deviáns elemekkel terhelt értékrend irányítja életüket, melynek során részben a bűnöző szubkultúrává szerveződés, részben pedig a bioszociális leépülés folyamatai indulnak el.

Az iskolai értékorientáció társadalmi háttere

Ám saját régi terrénumán belül meggyengült az *iskolai értékorientáció* is. Közvetlen oka ennek az a szociológiai folyamat, amelynek néhány összefüggését már érzékeltettük. Eszerint az utóbbi évtizedekben a mi iskolatípusaink többsége eszköz- és személyi feltételhiányos intézménnyé szerveződött. Kivételek vannak, de azok minden szinten és típusban egyedi esetek. Az általános helyzet a szükséges eszközök egyre nagyobb hiányát mutatja. Nem csupán a sokat emlegetett és a legkorszerűbb gondolkodást segítő szerkezetek beszerzésére igaz ez, hanem egyre inkább az elemi működési, fenntartási és felújítási költségekre is. A jó pedagógust ugyan a pénzhiány sem rettentheti el a magas színvonalú munkavégzéstől, ám a feltételek romlása egy negatív tendencia spirálját indította el, azaz amikor romlani kezdtek az iskola működési lehetőségei, megkezdődött a pedagóguspálya devalválódása, legelsőként az értelmiségi foglalkozások közül. Ilyen körülmények között folyamatosan gyengült az utánpótlás színvonala, és csökkent a korábban végzetek pályán maradása is. Ez legalábbis a hetvenes években és a nyolcvanas évek első kétharmadában mennyiségi pedagógushiányt idézett elő, és nagymértékben visszavetette az oktató-nevelő munka minőségét. Alsó fokú oktatásunkat megviselte az egyébként igen csekély mértékű demográfiai hullám is, amely az 1973 és 1978 között születettek bekerülésével rótt elemi elhelyezési terheket az intézményekre. Mindennek az lett az értékorientációs következménye, hogy az *iskola befolyása* a gyerekek és fiatalok aspirációira és főleg értékeire *nagyon erősen csökkent*.

E szociológiai szinten tényként rögzített folyamat okai átfogó keretbe helyezhetők. A magyar oktatási rendszer csaknem egésze minden szinten a *közoktatás* része. Így túlméretezetten hordozza a más országokban is jól ismert közoktatási problémákat, emellett nagy erővel hatnak benne azok a speciális ellentmondások is, amelyek 1968 után bontakoztak ki az államilag vezérelt társadalmi területek reformkísérletei során.

Az egyik alapp probléma, hogy a közoktatás anyagi háttere szoros függvénye a költségvetés mindenkori állapotának. A másik, hogy költségvetési jellegéből adódóan könnyebben válik áldozatává az éppen aktuális politikai folyamatoknak. Az utóbbi másfél évtizedben a magyar költségvetési hiány mértéke hihetetlenül megnőtt, az inflációs ráta nagy ütemben emelkedett, ugyanakkor az oktatásra fordított erőforrásokat még megvédeni sem könnyű, nemhogy a kívánt mértékben növelni. Ennek következménye az említett eszközhiány és közvetve a személyi feltételek romlása is.

A másik összefüggésben, a politikai rendszerhez fűződő viszonyban ez a hiányhelyzet is tükröződik. Ugyanis a két oldalról (anyagi és személyi tekintetben) is sűrűsödő problémákon a mindenkori oktatási politika ad hoc „reformokkal” próbált úrrá lenni. Egy oktatási mechanizmusnak mindig szüksége van bizonyos kontinuitásra, sőt hagyományokra is. A magyar oktatásügy nem kevés pozitív tra-

díciójának jó részét a második világháború után a feltétlen újat akarás elsöpörte. *Am nem indulhatott el egy újabb hagyományteremtési folyamat, mert a reformoknak* nevezett állandó cikcakkok az *örökös átmenetiség állapotát hozták magukkal.* Így vált a tanítási tevékenység a napi oktatáspolitikai érdekeknek alávetetté. Mindezt még súlyosbította, hogy az iskola autonómiáját nem csupán az állami irányítás korlátozta, hanem a helyi területi irányítás minden szintjének összes szakigazgatási szerve is.

Az állandósult ingatagság következményeként nagyon heterogénné vált a magyar pedagógustársadalom. A hagyományokat személyükben ápolni próbálók fokozatosan kiöregedtek. A középgeneráció legjobbjainak a történelem többször lehetőséget adott a kiemelkedésre, de a teljes lehetetlenülésre, illetve a jövődolgozó pályamódosításra is. Így a gyengébb képességűek középszerű hada mellett a hivatástudattól fűtöttek kis csapata maradt csak a pályán. Az ifjabb nemzedékek magasabban kvalifikált rétegének jelentékeny része már el sem kezdett pedagógusként dolgozni, mert az ott megszerzett ismereteket jobban hasznosíthatta, s esetleg látta már a pálya újabb nehézségeit is. A legfrissebb utánpótlás már említett csökkenő színvonalát is figyelembe véve leszögezhetjük, hogy meglehetősen viharvert csapatnak kellene a kitűzött célokat megvalósítania. Egy erkölcsileg stabil, a magasfokú tudást előtérbe állító értékrend elfogadtatása is feladata lenne. Am nemcsak e csapat tagjainak képességei nem elegendők ehhez, hanem a külső társadalmi folyamatok sem támogatják az ilyen törekvéseket. Az értelmiségi pályák presztízsének csökkenése, az alkotó szellemi munka alacsony szintű megbecsülése, és ugyanakkor a másik oldalon a képzetlen, de gátlástalan törekvések sikere óriási erővel hat az iskola szándékai ellen. Ugyanakkor az is tény, hogy nem csak a pedagógusok képességei és érdekeltégi viszonyai csökkentik az eredményességet. Elavult a tananyagok és tantervek világszemlélete, még azoké is, amelyek szűkebb szakmai szempontból a legkorszerűbbek. Nem a realitásokból, hanem nagyon gyakran a vágyakból indulnak ki, máskor pedig kifejezetten korszerűtlenek és bürokratikusak.

Témánk meghatározó tényezőjeként említettük meg gondolatmenetünk elején az ifjúság helyzetét befolyásoló folyamatok egy részét. Közülük ki kell emelnünk a *pályakezdés* lehetőségeit mint az egyik legfontosabb strukturáló elemet társadalmunkban. Ráadásul az iskolai és családi értékorientáció egyik fontos találkozási pontja és egyben egyik végcélja is a pályakezdés motiválása, szubjektív háttérének befolyásolása. Ezért kell néhány szót szólnunk az objektív feltételekről is. Napjainkra nagyon bonyolultan alakult a munkába állás, a felnőtté válás és a struktúrába illeszkedés egymáshoz való viszonya. Míg a régebbi történeti korokban a társadalom túlnyomó többsége egy meghatározott, rövid életkori szakaszban vált mind a munkavégzés, mind a privát élet egyéb területei szempontjából felnőtté, addig mára maga a munkába állás is időben hallatlanul széthúzódott. Sokan kezdik a munkavégzést tizennégy éves korban, és vannak akik csak huszonhárom éves koruk után lépnek először munkaviszonyba. A két szélső póluson levők egészen más generációs jellegzetességeket hordoznak, és ehhez csatlakoznak azok a különbségek, amelyek az általuk végzett munkák között fennállnak. A mai tendenciák a pályakezdő pozíció *differenciálódásának* irányába mutatnak. Maradnak mégis általánosabb, közös jellemzők is ebben az élethelyzetben. Például ilyen az

utóbbi évtized ama sajnálatos megnyilvánulása, hogy a *pályakezdő pozíció*, ahogy már említettük *romlott* Magyarországon. Ennek a romlásnak a mértéke természetesen nem egységes és erősen viszonylagos. Megtélésakor nem lehet kiindulni a főállású kezdő keresők nominálbéreinek a vizsgálatából. Még az inflációs rátával történő összehasonlítás sem reális. Ugyanis a javaknak az a köre, amely az önálló élet- és pályakezdés periódusának a kívánatos fogyasztási tárgyait fogja át, meglehetősen sajátos termék- és szolgáltatási struktúrát jelent. Közülük kiemelkedik az önálló *lakás* megteremtésének jogos, sőt elidegeníthetetlen igénye, és a *gyermeknevelés* korai periódusához járuló beruházások és infrastrukturális feltételek rendszerére irányuló elvárások. E két tényező költségoldalainak erőteljes növekedése az utóbbi évtizedben és főleg a nyolcvanas évek második felében minden viszonyításban *általában* is rontotta a pályakezdő pozíciókat. Az anyagi szférában maradvá és kilépve az „első gazdaság” keretei közül, azt láthatjuk, hogy az egyre növekvő jelentőségű „második gazdaság” csak ott nem rontja a pályakezdők élethelyzetét, ahol ez a pozíció (lehetőség) *öröklött* jellegű és *azonnal* elfoglalható. Nagyobb részéhez azonban csak bizonyos pályafutása után lehet hozzájutni. Akik tehát nem „örökölnék”, azok kezdetben csak olyan főmunkán kívüli elfoglaltságra gondolhatnak, ami szakmán kívüli és viszonylag nyitott. Ez viszont általában aránytalan erőfeszítést és időráfordítást igényel, ami a családalapítás és -stabilitás folyamatában okoz nehézségeket. Még nagyobb probléma azonban, hogy bizonyos helyzetekben a területi, származási, nemek szerinti, képzettségi-végzettségi sajátosságok *kizárják* a pályakezdő második gazdaságbeli szerepvállalását, tovább rontva az amúgy sem kedvező pozíciót.

A most említett általános paraméterek témánk szempontjából azért lényegesek, mert *céltrendszerében mind a családi, mind az iskolai értékorientációs folyamat* – előbb közvetetten, majd egyre direkter módon – *a pályakezdéshez kötődik*. Az önálló élethez szükséges értékrend kiformálása, a reális célok, aspirációk kitűzésére ösztönzés mindkét szocializációs intézményben a legfontosabb hosszú távú értékorientációs feladat. Így az a tényleges helyzet, amely a pályakezdést illetően nálunk kialakult, fontos külső befolyásolója ennek a tevékenységnek.

A meghatározó tényezők (család és iskola állapota, pályakezdő pozíció) áttekintése azt mutatja, hogy *általánosságban* bonyolultabb, negatív tendenciáktól terhelt a mai helyzet. A két alapvető értékorientációs forrás hatása gyengült, a külső társadalmi folyamatok felszínen érzékelhető napi befolyása erősödött. Ezen túlmenően azonban részletesen át kell tekintenünk, hogy vizsgálataink a különböző típusoknál milyen konkrét tartalmi összefüggéseket tártak fel. Végül érintenünk kell azt is, hogy mi lép a csökkenő családi és iskolai hatások helyébe.

Történetileg vizsgálva az értékorientációs folyamatokat egyértelmű, hogy mind a családi, mind az iskolai befolyás régebben sokkal intenzívebb volt a saját működési területén, mint ma. Mindkét intézmény hatásának gyengülése a hatvanas évek közepétől vált jelentősebbé Magyarországon. De egyes országokban az ilyen tendenciák már lényegesen korábban megfigyelhetők voltak. A mai helyzet lényeges eleme ugyanakkor, hogy a két befolyásolósi erő csökkenése *nem egymás kárára*, hanem egymástól függetlenül zajlott le. Kezdetben a családnál voltak erősebbek és látványosabbak a veszteségek, de ma már egyértelműen az iskola helyzete a rosszabb és nehezebb.

Így ismét csak átfogó jelleggel azt mondhatjuk, hogy amennyiben a két meggyengült intézmény ellentétes impulzusokat ad a fiataloknak, a családi hatás esélyei nagyobbak. De ezen túl kell lépniünk, és részletesebben fel kell vetniünk az egymáshoz való viszony kérdését. Tehát: konkrét ifjúsági léhelyzetekben *mikor ki az erősebb?*

Tájékozódási pontként azt a *négy családmodellt* használhatjuk, amelyet kutatásaink az ifjúság értékorientációjának vizsgálati eredményeként termeltek ki. Ezek a típusok a fiatalok értékvilágát meghatározó folyamatban az elkülöníthető jellegzetességeket tükrözik.

Az iskolai értékorientáció és a családtípusok vetélkedése

Amikor végső következtetéseket keresünk elemzett témánk társadalmi háttérének alapkérdéseinkre gyakorolt befolyásáról, akkor most már a „körön belüli” tényezők viszonyához kell visszatérniünk. A két értékorientációs hatásmechanizmus kapcsolatát (a vaskos külső behatások ellenére) relatíve függetlenül kell értékelniünk az eddiektől.

Lényegében a négy értékorientációs családtípussal számolhatunk akkor, amikor arra a nagyon fontos és nehéz kérdésre próbálunk választ kapni, hogy milyen szerepet játszik az iskola és milyen a család az értékorientációs folyamatban. Történetileg vizsgálva a problémát, megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a múltban (értsd a második világháború előtt) a hivatalos iskolai értékrend alappillérei megegyeztek a családok többségének a törekvéseivel és nevelési tevékenységével. Az ötvenes években viszont a kettő közötti eltérések – az úgynevezett kettős nevelés – torzulásai főleg politikai-ideológiai alapon álltak. Egyrészt a hivatalos iskolai nevelés tragikusan leegyszerűsítve, demagóg módon próbált jelentős részben eltorzított ideológiát ráerőltetni a gyerekekre és a fiatalokra, és általuk a társadalomra (természetesen politikai nyomásra). Másrészt viszont a családokban a korábbi történelmi periódus hatott, a szülői generáció szocializációja még gyökeresen más alapon állt, így otthon ez határozta meg az értékátadási folyamatot. Ekkor is volt tehát vetélkedés a két értékorientáció között, de politikai-ideológiai alapokkal.

Mára a helyzet alapvetően megváltozott. Az iskolai értékorientációban háttérbe szorult a direkt politikai-eszmei befolyásolási szándék. A családi értékrendekben sem dominál már a hagyományon alapuló szembenállás, hiszen időközben az ebből a szempontból legfontosabb társadalmi körülmények – a politikai irányítás napi gyakorlata, a gazdasági feltételek – jelentősen átalakultak. Ma túlnyomórészt mégis az a helyzet, hogy a családok többségének értékorientációs tevékenysége az iskolával ellentétes irányú. Ez azonban már egészen más gyökerekből táplálkozik.

A vetélkedés tartalma több rétegre bontható, éppen elsősorban a családtípusok alapján. A különböző típusok eltérő alapon és okokból formálják másképp a fiatalok értékrendjét, mint ahogy azt az iskola szeretné.

A *felhalmozó* típus latens, praktikus orientációja áll talán legmesszebb az iskola elvont törekvéseitől. Legélesebben itt ugranak ki a negatívumok is. Ugyanis

az iskolának az élettől elrugaszkodottsága, a valóságos folyamatokat és tényleges igényeket sok tekintetben mellőző világfelfogása oktatási követelményként és értékorientációs bázisként összességében ma már *anakronizmus*. Viszont hosszabb távon nagyon káros a felhalmozó családtípusnak a tanulást és a sokoldalú, magas szintű tudást háttérbe szorító szemlélete is.

Még bonyolultabb a *vállalkozói* család és az iskola viszonya. Főleg azért, mert ez az értékorientációs modell a mai fiatalok számára a legvonzóbb, hiszen anyagilag is a legsikeresebb, jóllehet ma még a legkevesebb családot érinti közvetlenül. Két fontos tényezőt ezzel kapcsolatban meg kell említenünk. Az egyik: a fiatalok ebből a modellből csak a sikert ismerik, hiszen az kap nyilvánosságot, a jelentős számú bukás a háttérben marad. A másik: ebben a vállalkozási értékrendben épp az a legellentmondásosabb, hogy minden hosszú távú üzlet alapját, a vállalkozói tisztességet tolja háttérbe. A *gátlástalanság* lett a magyarországi haszonszerzés egyik lényegi eleme, miután erre az érintetteket a helyzet részben rá is kényszeríti. Mindez sajnos, imponál a fiatalok egy részének. Az iskola ezzel próbál szembeállítani különböző elvont értékeket, főleg a tudást, a tisztességet, a törekvést. A fiatal azonban azt látja – részben joggal, részben hamisan –, hogy az utóbbiakkal nem jut semmire, míg a gátlástalansággal, mintegy terrorizálva másokat, előbbre juthat az üzletben éppúgy, mint például a közlekedésben. A tudás leértékelődött, a magasabb színvonalat pedig gyakran nem honorálják.

Elvileg a harmadik családtípus, a *tudásra és tanulásra orientáló* modell áll legközelebb az iskolai törekvésekhez. Ebben a relációban teljesen más a vetélkedés alapja és lényege. Itt egyrészt az a gond, hogy a mai magyar iskolák többsége nem azt a tanulást és tudást követeli meg, amire napjainkban szükség lenne. Másrészt nem képes olyan korszerű pedagógiai és oktatástechnikai módszereket alkalmazni, hogy felülkerekedjen objektív nehézségein. Ezért a tudásra-tanulásra orientáló családok többsége elégedetlen az iskolával, annak oktatási és nevelési produkciójával. Így éppenséggel az a helyzet állt elő, hogy míg az előző esetben az ellentét és a versengés latens, ebben a harmadik típusú konfliktusban gyakran praktikus és nyílt összeütközésekre kerül sor a szülői és pedagógusi értékrendek között.

A negyedik, *halmozottan hátrányos* helyzetű típus és az iskola viszonya egy újabb formaváltozatot hordoz. Míg az első három esetben az iskola bizonyos fajta aktivitásával a családok másfajta aktivitása szegül szembe, addig ennél a negyedik modellnél az iskola törekvései zátonyra futnak a családok passzivitásán, reménytelenségén. Persze az iskolai eszközök és módszerek többnyire alkalmatlanok ennek a nehéz feladatnak a megoldására. Mai feltételei között az intézmények többsége nincs felkészülve, hogy eredményesen behatoljon egy olyan közegbe, ahol a családi attitűd alapja az a perspektívtalanság, amely a lehetetlen helyzetből és a szubjektív képességihiányból együttesen adódik. Itt a verseny nagyon furcsa formát ölt. A pedagógusok egy része által tett, hivatástudatból eredő erőfeszítések nem az ellentétes irányú aktivitás, hanem a szituációból táplálkozó objektív közöny miatt lesznek eredménytelenek.

Összességében tehát azt állapíthatjuk meg, hogy minden típus értékorientációja valamilyen módon szemben áll és vetélkedik az iskola befolyásolási törekvéseivel. Ez nagymértékben hozzájárul azokhoz az értékszavakhoz, amelyeket már

jó ideje érzékelünk a különböző ifjúsági rétegek körében. Az életszerűbb és praktikusabb családi orientációk lényegileg minden típusban valamivel erősebbek, még akkor is, ha gyakran káros a befolyásuk, és a közvetített értékek egy része hosszú távon hamisnak bizonyul.

Ezen a ponton nagy erővel tolakodik elő a kérdés, hogy amennyiben csökken a család értékorientációs szerepe, de az iskoláé még ennél is kisebb, akkor mi veszi át a szerepüket, azaz *mi formálja a magyar fiatalok értékrendjét*. Kétségtelen, hogy szekunder módon, pusztán a tevékenységformák átöröklésével változatlanul erős marad az otthoni, lakóhelyi, rokonsági környezet szerepe. Ha másként nem, hát úgy, hogy egyes fiatalok azt mondják: ilyen értékrenddel *nem* akarunk élni! Tehát elvetik a tágabb értelemben vett kibocsátó típust. Az más kérdés, hogy többségükben nem szabadulhatnak gyökereiktől. Mindezekon túl azonban vitathatatlanul növekedett a *kortárs csoportok* értékorientációs szerepe mind a család, mind az iskola rovására. Ez persze gyakran abban merül ki, hogy elutasítják, amit a két alapintézmény nyújt, anélkül, hogy valamiféle harmadikat állítanának a helyébe. Végezetül ugyancsak óriásit nőtt a *telekommunikációs eszközök* szerepe, amelyek ma már nem csupán egy-egy konkrét információs forrást vagy szórakozási formát jelentenek, hanem a modern technika segítségével egész rendszert szőnek a fiatalok köré. Ebből is lehet pozitívan profitálni, de a többség ehhez nem rendelkezik elegendő felkészültséggel, mert sem az iskola, sem a család nem segítette hozzá a kellő adaptációs képesség megszerzéséhez. Így a mikroelektronikai-informatikai robbanás nyomán, a szórakoztató elektronikát elárasztó technikai csodák hatására az értékrendformálásban túlsúlyba kerül a silány, az értéktelen; és sajnos mind nagyobb teret nyer a kifejezetten romboló, a gátlástalanságot és erőszakot sugalló tartalmak átadása.

Végezetül szólnunk kell arról is, hogy mindezek a tendenciák elég ellentmondásossá teszik a fiatalok és a családok kapcsolatát. Bizonyos gazdasági vonatkozások eltérhetetlen követelményt hoznak létre köztük, ám ezáltal még az ifjú emberek családi viszonyai egyáltalán nem válnak harmonikussá. Ha ehhez hozzászámítom, hogy ma a magyar munkavállalók háromnegyed része vállal túlmunkát az egészen speciális magyar második gazdaságban, és ez – az időmérlegek szerint – évről évre csökkenti a családra fordított szülői időt, akkor érthető, hogy miért válik nálunk a család instabillá. Az így létrejött helyzet (az elemzés minden oldalát figyelembe véve) viszont növekvő erejű veszélyeztető faktor a fiatalok szocializációjában. Márpedig hatékony értékorientációs befolyásolás nélkül nehéz megteremteni egy emeltebb szintű termelési kultúra és az elkerülhetetlen válsághelyzetükből való kilábalás alapját.

LAKI LÁSZLÓ

A diákéletmód vizsgálata

A középiskolások életmódja a családi háttér tükrében

Közismert, hogy a családi háttér – például a szülők foglalkozása, iskolázottsága, a lakáskörülmények stb. – milyen alapvető befolyást gyakorol a gyerekek iskolához és továbbtanuláshoz való viszonyára, tanulmányi előmenetelére, továbbtanulási szándékaira, iskola- és szakmaválasztására és természetesen életmódjára. Miután abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a hazai szociológia már évtizedekkel ezelőtt nekilátott e kérdéskör vizsgálatának és tisztázásának, illetve folyamatosan figyelemmel kísérte és pontosította az e területen időközben beállt változásokat, mi e keretek között nem foglalkozunk a jelzett tényezők és tényező-együttesek közti kölcsönkapcsolatok és közvetítő mechanizmusok működésének leírásával. Tevékenységünk csupán arra szorítkozik, hogy a rendelkezésünkre álló adatok alapján bemutassuk a mintába került középiskolások családi kondícióit, néhány általunk fontosnak vélt mutatón keresztül, melyek magyarázó erővel bírnak a tanulás, az életmód és az értékorientációk bizonyos összefüggéseit illetően is.

A különböző középiskolákban tanuló diákok megoszlása gondviselőjük foglalkozása szerint (%-ban)

Foglalkozási csoport	Gimnázium N=1344	Középfokú szakmai képzésű szakközépiskola N=1112	Szaktanulmányi képzést folytató szakközépiskola N=537	Összesen N=2993
Vezető	19,9	10,4	10,2	14,6
Irányító	11,4	9,4	11,8	10,7
Értelmiségi	23,1	8,6	9,5	15,3
Egyéb szellemi	10,6	9,9	11,0	10,4
Szaktanulmányi	16,7	31,9	34,1	25,5
Betanított és segédmunkás	3,7	9,4	7,8	6,5
Mezőgazdasági fizikai	3,7	6,4	4,8	4,9
Önálló	4,2	4,5	3,0	4,1
Inaktív	3,4	5,3	5,4	4,5
Ismeretlen	3,3	4,2	2,4	3,5
Összesen	100	100	100	100

1. táblázat

Kezdjük a családi háttér bemutatását a *társadalmi származással*. Megjegyezzük, hogy az *1. táblázat* nem az apa, hanem a *gondviselő* adatait tartalmazza. Ennek a csonka családban nevelkedők viszonylag nagy száma az oka, ami miatt meglehetősen magas — tíz százalék körüli — lett volna az „ismeretlen” kategóriába soroltak aránya, ha az édesapa adatait használtuk volna fel. E torzítás kiküszöbölésére e fiatalok esetében a mindenkori — zömében az anya — adataira támaszkodtunk a besorolásnál.

A tábla tanúsága szerint az általunk vizsgált középiskolásoknak több mint fele (51%) olyan családból származik, amelyben a gondviselő *szellemi foglalkozású*. Ezen belül is a legnépesebb kategóriák az *értelmiségi* és a *vezető rétegeké* a maguk 15-15 százalékával. A *fizikai* származásúak aránya nem éri el a 40 százalékot, ami persze ezen átfogó kategórián belül szembeötlő különbségeket takar. Ugyanis itt vitathatatlanul a nem mezőgazdasági *szakmunkások* vannak túlsúlyban — több mint 25 százalékos arányukkal, az összes foglalkozási csoport közül ez a legnépesebb —, amihez képest a *mezőgazdasági fizikaiak*, továbbá a nem mezőgazdasági *betanított és segédmunkások* aránya rendkívül alacsony (5-6%).

Az *eddig vizsgálatokból* tudjuk, hogy a különféle iskolatípusokban tanuló diákok társadalmi származás szerinti összetétele számottevően eltér egymástól. Ez például azt jelenti, hogy a *gimnáziumot* — és ez esetünkben is áll — a szellemi foglalkozású rétegek uralják, hiszen összesített arányuk megközelíti a kétharmadot (65%). Azt, hogy ez milyen eltolódást jelent az előbb vázolt „átlaghoz” képest, jól mutatja az a tény, hogy a gimnáziumban a legnépesebb foglalkozási csoport az értelmiségieké (23%), ezt követi a vezetőké (20%) és csak a harmadik hely a szakmunkásoké (17%). Emellett figyelmet érdemel a mezőgazdasági fizikai, továbbá a betanított- és segédmunkás családokból származók feltűnően alacsony aránya (összesen körülbelül 7%).

Szakközépiskolai mintánkban viszont a fizikai származásúak vannak túlsúlyban. Ez részben betudható annak, hogy a szakmunkás rétegbe tartozó családokból származik az itt tanuló diákok egyharmada (32-34%), részben, hogy a betanított- és segédmunkás, illetve a mezőgazdasági fizikai származásúak aránya is számottevően magasabb (13-17%), mint a gimnáziumban, részben pedig, hogy az értelmiségi és vezető rétegek aránya eme iskolatípusokban jelentősen visszaesik (9-10%).

Úgy gondoljuk, hogy a fentiekén túl az a tény is fontos, hogy a másik két szellemi foglalkozású réteg — az irányítóké és az egyéb szellemieké — a különféle középfokú iskolatípusokban nagyjából azonos arányban képviselteti magát (9-12%). Ennek az okai e rétegek heterogenitásában keresendők, ugyanis amíg a Budapesten lakó irányítói réteg egyharmada (32%) felső fokú, fele pedig (51%) középiskolai végzettségű, addig a községekben már csak alig több mint egytizedük (13%) rendelkezik felsőfokú végzettséggel, ám a középiskolát végzettek aránya 72 százalék. (Az egyéb szellemi rétegnél is hasonló tendencia figyelhető meg.) Mindent egybevetve a nagyon is különböző iskolázottságú, településtípuson lakó, munkakörű, élethelyzetű és aspirációjú irányító és egyéb szellemi rétegbe sorolt családok a továbbtanulásnak és szakmaszerzésnek nagyon is különböző irányait és szintjeit célozzák meg, illetve képesek realizálni.

Talán nem felesleges felhívni a figyelmet, hogy a gimnáziumon belül az egyes tagozatok között, illetve a szakközépiskolákban szakterületenként is

meglehetősen jelentős eltérések vannak a diákok társadalmi összetételében. Mint a 2. táblázat mutatja, például a gimnáziumok nyelvi és reál tagozatain tovább nő a szellemi foglalkozású rétegek túlsúlya. Ezen belül is főként az értelmiségiek aránynövekedése szembeötlő. Ezzel ellentétben alakul viszont azon rétegek gyerekeinek az aránya, amelyek súlya általában sem túl magas a gimnáziumban – a mezőgazdasági fizikaiak vagy a betanított és segédmunkás rétegekre gondolunk elsősorban – ugyanis részarányuk a tagozatos képzésben minden túlzás nélkül marginálisnak minősíthető (1-2%).

A diákok megoszlása gondviselőjük foglalkozása szerint néhány speciális tagozaton és szakterületen (%-ban)

Foglalkozás	Gimnázium			Szakközépiskola		
	nyelvi tagozat N=184	reál tagozat N=124	egészség- ügyi N=267	ipari N=616	mezőgaz- dasági N=154	közzgaz- dasági N=294
Vezető	23,4	20,9	7,9	9,1	13,0	11,6
Irányító	13,0	6,5	8,6	11,0	14,3	7,8
Értelmiségi	24,4	41,9	7,9	9,7	9,1	5,4
Egyéb szellemi	11,9	8,9	8,2	12,8	8,4	9,2
Szaktanulmány	15,3	8,9	36,8	35,4	25,3	31,6
Betanított és segédmunkás	2,2	3,3	10,1	7,2	10,4	11,9
Mezőgazdasági fizikai	1,6	0,8	5,6	4,4	7,1	7,8
Önálló	2,8	4,0	4,1	2,9	2,6	5,4
Inaktív	1,6	4,0	5,6	4,7	5,2	6,1
Ismeretlen	3,8	0,8	5,2	2,8	4,6	3,2
Összesen	100	100	100	100	100	100

2. táblázat

A szakközépiskolák egyes szakirányait – a fentiekkel szemben – kétségkívül a szaktanulmány rétegekből rekrutálódó fiatalok uralják, amennyiben számuk meghaladja az itt tanuló diákok összlétszámának egyharmadát (35-37%). Aránynövekedésük a gimnáziumok tagozatos képzéséhez, az ottani 10-15%-hoz képest jelentős, mint ahogy ez a többi fizikai foglalkozású rétegről is elmondható.

A további elemzések szempontjából fontos információnak tűnik az is, hogy a különféle településtípusokon lakó középiskolások társadalmi összetétele szintén számottevő eltéréseket mutat. Nem kívánjuk itt részletesen ismertetni és elemezni az adatokat – azt gondoljuk, hogy a 3. és 4. táblázat önmagáért beszél –, de két összefüggésre felhívni a figyelmet. Egyrészt arra, hogy egyes rétegek gyerekei esetében a társadalmi rétegződési és a településtípus szerinti hierarchiában

elfoglalt hely előnyei és hátrányai „összeadódhatnak”, és – többek között – az érintett diákok számára nemcsak olyan kézzelfogható hátrányokban ölthetnek testet, mint a „rosszabb” általános iskolai felkészültség, és emiatt a versenyképtelenség ténye és/vagy érzete, a napi ingázó életvitel, hanem abban is, hogy ezeket az egyébként sem jelentéktelen különbségeket a középiskola „klímájában” testet öltő eltérések tovább differenciálják. Vagyis az iskola „klímája” – a tanárok és a diákok által általánosan elfogadott, megjelenített, elvárt, netán megkövetelt domináns értékek, amelyek a tanulásra, annak értelmére és céljára, a versenyszelleme-re, az igényességre, a karrierre, az egyéniség fontosságára stb. vonatkoznak – az esetek egy részében számottevően felerősíthetik a jelzett különbségeket. (Aligha szükséges hosszan bizonyítani, hogy milyen eltérések lehetnek e tekintetben egy budapesti belvárosi elit és egy falusi gimnázium között.)

A különböző településtípusokon lakó diákok megoszlása gondviselőjük foglalkozása szerint (%-ban)

Foglalkozás	Budapest N=672	Megye- székhely N=929	Egyéb város N=720	Község N=672
Vezető	16,8	16,4	15,3	9,4
Irányító	9,4	11,8	12,9	8,0
Értelmiségi	24,6	18,2	11,9	5,5
Egyéb szellemi	13,4	10,4	10,3	7,4
Szakmunkás	18,7	26,8	26,4	29,5
Betanított és segédmunkás	3,3	4,3	7,6	11,8
Mezőgazdasági fizikai	1,2	1,0	4,6	14,4
Önálló	3,0	4,3	4,3	4,8
Inaktív	4,5	3,3	3,5	7,1
Ismeretlen	5,1	3,5	3,2	2,1
Összesen	100	100	100	100

3. táblázat

Tekintettel arra, hogy az adott iskola „klímájának” alakulásában-alakításában az iskola (még meglévő) hagyományain, mindenkori tanárain stb. kívül azoknak a családoknak is jelentős szerepük van, akiknek gyerekei aktuálisan ott tanulnak, nyilván – és ez másrészt – az iskola székhelyén lakó népesség társadalmi összetétele, illetve az iskola rekrutációs körzete számottevően kondicionálja a „klíma” alakulását és hatását.

Ennek jelentőségét akkor mérhetjük fel igazán, ha figyelembe vesszük, hogy a mintába került diákok egynegyede (25%) nem az iskola székhelyén lakik, hanem *bejáró*.

A napi ingázás főként a kisebb települések — elsősorban a községek — irányából tart a városi — zömében a megyeszékhelyeken és egyéb városokban lévő — középiskolákba. A vizsgálatba bekerült diákok 23 százaléka lakik falun, de csak 5 százaléka jár falusi középiskolába. A fenti kijelentés már jelzi, hogy a bejárás egyenlőtlenül oszlik meg az egyes településtípusok között, ugyanis amíg a Budapesten tanuló diákoknak csak 13 százaléka bejáró, addig a másik két városias településtípusra bejárók aránya sorrendben 24, illetve 30 százalék. Figyelemre méltó —, bár nem meglepő, hogy arányában a községi középiskolákba történő bejárás a legmagasabb (56%).

A tanulók megoszlása a különböző településtípusok szerint, iskolájuk székhelye, illetve állandó lakóhelyük szerinti bontásban (%)

Településtípus	A tanuló olyan iskolába jár, amelynek A székhelye	a tanuló lakóhelye
Budapest	25,7	22,5
Megyeszékhely	39,0	31,0
Egyéb város	30,2	24,0
Község	5,1	22,5
Összesen	100	100

4. táblázat

Megjegyezzük még azt is, hogy miután a településtípus szerinti hierarchia alján elhelyezkedő településeken, a községekben lakó népesség foglalkozási szerkezete a fizikai rétegek felé számottevően eltolódik, a bejárók zöme is közülük kerül ki. Amíg az értelmiségi családból származó diákoknak csupán egytizede bejáró, addig a szakmunkások gyermekeinek már egyharmada, a betanított és segédmunkás családok gyermekeinek közel a fele és a mezőgazdasági fizikai származásúaknak kétharmada.

Meglehetősen kedvező kép rajzolódik ki a családok művelődési-kulturális viszonyairól a szülők *iskolázottsága* alapján. Itt elsősorban arra a tényre gondolunk, hogy az általunk vizsgált középiskolások döntő többsége (90%) olyan családból származik, amelyben már az apa is tovább tanult, vagyis a kötelező alapiskolánál magasabb iskolai végzettséget szerzett. (5. táblázat). Ezekről a családokról nyilván már nem idegen a magasabb iskolai végzettség, illetve valamilyen szakképzettség megszerzésére irányuló törekvés, hiszen a gyerekek erre való felkészítése természetesnek tűnik egy, az iskolai mobilitásban legalább már egy generációval részt vevő családokban. Ebbeli feltételezésünket annál is megalapozottabbnak tartjuk, mivel az apák között a felsőfokú végzettségűek aránya a legmagasabb (29%), ezt a középiskolát (26%), majd a szakmunkásképzőt végzetek (25%) követik.

Az anyák iskolázottsága szintén kedvező képet mutat, amennyiben kétötödük (40%) középiskolát, közel egynegyedük (23%) egyetemet vagy főiskolát, további

15 százalékuk pedig legalább szakmunkásképzőt végzett. De még a „maradék” 22% zöme (19,8%) is befejezte az általános iskolát, vagyis az ennél alacsonyabb iskolázottságúak aránya mindössze 2,2 százalék.

A tanulók megoszlása apjuk legmagasabb iskolai végzettsége szerint iskolatípus szerint iskolatípus szerinti bontásban (%-ban)

Iskola típus	Nyolc általánosnál kevesebb	Nyolc általános	szakmunkásképző	Középiskola	Felsőfokú végzettség	Ismeretlen	Összesen
Gimnázium	0,8	4,9	17,6	24,0	43,1	9,6	100
Középfokú szakmai képzésű szakközépiskola	2,2	12,7	30,7	27,1	16,5	10,8	100
Szakmunkásképzést folytató szakközépiskola	2,6	8,2	30,4	30,5	18,2	10,1	100
Összesen	1,6	8,4	24,7	26,3	28,8	10,2	100

5. táblázat

Az iskolatípusok szerinti bontás megerősíti azokat a tendenciákat, amelyek a foglalkozási szerkezet alapján bontakoztak ki előttünk. Például a gimnáziumban a vezető és értelmiségi rétegek dominanciája a felsőfokú végzettségűek rendkívül magas (43%) arányával párosul. Hasonlóképpen jellemző, hogy ebben az iskolatípusban feltűnően alacsony azoknak a családoknak az aránya, amelyekben a vizsgálatba bekerült gyerek jeleníti meg az elsőgenerációs iskolai mobilitást.

Ezzel szemben mind a két típusú szakközépiskolát az iskolázottság szempontjából is középrétegeknek tekinthető társadalmi csoportok uralják – itt a középiskolát és a szakmunkásképzőt végzettekre gondolunk –, a maguk hozzávetőlegesen 27-30%-ával. Ezen túl ezekben az iskolákban egy nem elhanyagolható létszámú első generációs továbbtanuló csoport is jelen van (10-15%), és szintén jelentős létszámú olyan csoport a maga 17-18%-ával, amelyben a szülők – itt az apa – felsőfokú végzettséggel rendelkeznek.

Szóltunk már az iskola „klímájának” kérdéséről, vagyis arról, hogy a középiskola jelentős befolyást képes gyakorolni diákjai tanulással kapcsolatos beállítódására, igényességére, értékeire stb. Arról is, hogy e „klíma” nem utolsó sorban azon szülői generáció iskolával és tanulással kapcsolatos törekvéseitől, az iskolai mobilitás értelmére és céljára vonatkozó elképzeléseitől stb. függ, amelynek gyermekei aktuálisan az adott iskolában tanulnak. E szempontból tehát nem mindegy, hogy az adott iskola milyen foglalkozási rétegekből és iskolázottságú csoportok-

ből rekrutálja és – ha módja van rá – szelektálja diákjait. Az sem, hogy e tekintetben milyen foglalkozású és iskolázottságú rétegek és csoportok „uralják” az adott iskolát, továbbá hogy ezek milyen célokat és értékeket jelenítenek meg és tartanak követendőnek. Nos, úgy gondoljuk, hogy a vizsgálat adatait érdemes az egyes iskolatípusok szerinti különbségek áttekintésén túl egy adott iskolatípuson belüli eltérések oldaláról is megközelíteni. Ez esetben mi a gimnáziumot – a globális adatok szerint legiskolázottabb szülők gyermekeinek iskolatípusát – mutatnánk be.

A különböző településtípusokon gimnáziumba járó tanulók megoszlása apjuk iskolázottsága szerint (százalékban)

Iskola típus	Nyolc általánosnál kevesebb	Nyolc általános	szakmunkás-képző	középiskola	Felsőfokú végzettség	Ismeretlen	Összesen
Budapest (N=321)	–	1,2	10,0	18,4	57,3	13,1	100
Megyeszékhely (N=496)	1,0	2,6	14,1	26,4	47,8	8,1	100
Egyéb város (N=417)	0,2	8,6	24,6	26,1	32,6	7,9	100
Község (N=104)	4,8	12,5	30,7	21,2	17,3	13,5	100

6. táblázat

A 6. táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy az apák iskolázottságában igen jelentős eltérések mutathatók ki a különböző településtípusokon működő gimnáziumok között. Az ezek nagyságrendjében kimutatható trend legalább olyan különbségekre világít rá, mint amilyenekre az eltérő iskolatípusok – a gimnázium, és a két típusú szakközépiskola – kapcsán már utaltunk. E tekintetben talán a felsőfokú végzettségű apák közti különbségek a legszembeötlőbbek, ugyanis amíg ezek aránya a mintánkba került budapesti gimnáziumokban tanuló diákok között 57, a megyeszékhelyi gimnáziumokban 48, az egyéb városokban működő gimnáziumokban már csupán 33, addig a községi gimnáziumokban mindössze 17 százalék. Ha ezeket az értékeket összevetjük a gyerekeiket az adott településtípuson szintén gimnáziumba járató, de ennél alacsonyabb iskolázottságú apák gyermekeinek részarányával, akkor némi képet alkothatunk az iskolai klíma szülői generációs összefüggéséről. Mert nem lehetnek kétségeink aziránt, hogy merőben más értékek, életstratégiák, karriertörékvések és merőben más elvárások közvetítenek az iskola szolgáltatásai iránt azokban a budapesti elit gimnáziumokban, amelyeknél a szülők zöme – több mint a fele – felsőfokú végzettséggel rendelkezik, mint azoknál a községi gimnáziumoknál, amelyekben a szakmunkásképzőt végzett

szülők dominálnak, illetve, amelyeknél a szülők fele szakmunkásvégzettséggel vagy annál alacsonyabb iskolázottsággal bír. És e különbségek nemcsak a felsőfokú végzettségű szülők igen jelentős aránycsökkenésében mérhetők, hanem abban is, hogy a látszólag azonos iskolázottság nagyon is eltérő élethelyzetű, lehetőségekkel bíró és életstratégiával rendelkező értelmiségieket takar. Ne feledjük, hogy az a falusi felsőfokú végzettségű réteg, amelyik a gyermekét falusi gimnáziumba járattja merőben más, mint a budapesti vagy más nagyvárosi elit gimnáziumokban domináló műszaki, gazdasági, kormányzati, igazgatási, tudományos vagy kulturális értelmiségi elit.

Ez akkor is igaz, ha figyelembe vesszük, hogy mintánkból hiányoznak a kolégisták, akiknek számottevő része falusi értelmiségi gyermeke. Nem kívánunk a kérdéssel itt részletesebben foglalkozni, csupán jelezni szeretnénk volna, hogy még a legiskolázottabb szülők gyermekeinek iskolatípusaiban is milyen számottevő különbségek mutathatók ki a különféle településtípusokon működő gimnáziumok között.

További fontos adat a mintába került diákok helyzetére vonatkozóan az, hogy *döntő többségük (85 %) olyan családban nevelkedik, ahol a szülők együtt élnek.* Ezen túl a tanulók egytizedét anyja egyedül, további 3,5 százalékukat pedig anyja új házastársával együtt neveli. Az apjukkal együtt élő diákok aránya alacsony, mint ahogy azon tanulóké is, akik nagyszüleikkel vagy más rokonaikkal élnek együtt. A 7. táblázat tanúsága szerint a gyermeküket együtt nevelő édes szülők aránya a községektől Budapest felé haladva 85 százalékról 79 százalékra csökken. Talán nem érdektelen információ az sem, hogy ebből a szempontból két társadalmi réteg tűnik az átlagnál veszélyeztetettebbnek: a betanított és segédmunkásoké és az egyéb szellemieké. Amíg ugyanis azt látjuk, hogy nagyjából minden társadalmi réteg a településtípusra jellemző átlag körül helyezkedik el, addig e rétegeknél a gyereket együtt nevelő édesszülők aránya gyakran messze az átlag alatt, a gyereket nevelő anyáké pedig az átlag feletti értéket mutat. Amíg a gyereket együtt nevelő szülők aránya átlagosan 83 százalék, addig a betanított és segédmunkás rétegben ez 70, az egyéb szellemi rétegben pedig 75 százalék. És amíg a gyereket egyedül nevelő anyák számaránya a mintában 10, addig a betanított és segédmunkás rétegben 21, az egyéb szellemiek között pedig 18 százalék. Tekintettel arra, hogy a betanított- és segédmunkás réteg nagy része (40%) községben él, jól érzékelhetők azok a különbségek, amelyek e szempontból a községekben élő, azt el nem hagyó és ott mezőgazdasági tevékenységet folytató családok, illetve a faluban lakó, de a mezőgazdasági tevékenységet feladó, esetenként ingázó betanított és segédmunkás családok között vannak. Ugyanis amíg a községekben lakó mezőgazdasági fizikai rétegben a gyereket együtt nevelő szülők aránya 92 százalék, addig az e településtípuson lakó nem mezőgazdasági betanított és segédmunkások között ezek aránya csak 77 százalék.

Adataink arról tanúskodnak, hogy nemcsak az arányok, hanem az ezeket magyarázó struktúra is eltér egymástól a különféle településtípusok esetében. Bár vitathatatlan, hogy a *szülők világa* a legfőbb oka annak, hogy az illető diákot az édesszülei nem együtt nevelik — az érintettek 74 százaléka nyilatkozott így —, az ezt az okot megjelölő diákok aránya a budapestiek között mégis sokkal magasabb (80%), mint a községek között (62%). Ugyanakkor a községekben az érintett diá-

kok 30 százaléka apja, 6 százaléka anyja halálát jelölte meg okként, míg Budapes-
ten az ezt az okegyüttest megjelölő diákok aránya összesen 17 százalék (12% ap-
ja; 4% anyja, 1% pedig mindkét szülő halálát jelezte). Mindent egybevéve a köz-
ségekben lakó diákok között nemcsak azoknak az aránya az alacsonyabb, akiket
nem az édesszülei nevelnek, hanem azok aránya is, akik szüleik válása miatt ke-
rültek ebbe a helyzetbe. Esetünkben a válás mellett az apa halála ennek a legfőbb
oka.

**A különböző településtípusokon élő diákok megoszlása aszerint, hogy kik nevelik
őket (%-ban)**

Kik nevelik a diákot	Budapest	Megye- székhely	Egyéb város	Község	Összesen
Szülők együtt	79,2	82,8	84,7	85,4	83,0
Anya egyedül	10,7	11,5	10,3	7,7	10,2
Apa egyedül	1,9	0,8	0,6	1,0	1,0
Anya házastárssal	5,7	2,7	2,4	3,7	3,5
Egyéb	2,3	1,0	1,5	1,1	1,6
Ismeretlen	0,2	1,2	0,5	1,1	0,7
Összesen	100	100	100	100	100

7. táblázat

A nem az édesszülei által nevelt diákoktól azt is megtudtuk, hogy ez az álla-
pot egyharmaduknál (34%) hatéves kora előtti időtől, egynegyedükénél (28%) fel-
sőttagozatos kora óta, és több mint egytizedükénél (13%) gimnazista kora óta áll
fenn.

A vizsgált populációra jellemző adat az is, hogy a döntő többség — a
kérdettek mintegy kétharmada (64%) — *olyan körülmények között él, ahol a
családok két gyermeket nevelnek*. Emellett jelentős még az egy gyermeket eltartó
családok aránya (20%), míg a három gyermekeseké már csak 12, illetve az ennél
több gyermekeseké mindössze 3 százalék (8. táblázat).

Megjegyezzük, hogy a testvérek számáról is vettünk fel adatokat, de
minthogy a családok tényleges helyzetére vonatkozóan használhatóbbnak tűnik a
családban nevelkedő gyerekek számára vonatkozó adat, mint az előbbi, a további-
akban mi ezt használjuk. Egyébként a két adatsor között nincs számottevő eltérés.
A gyerekszám — a gyermekvállalás — illetén alakulása aligha véletlen, hiszen
tudjuk, hogy a családok egy főre jutó jövedelmét és így életszínvonalát,
alapvetően befolyásolja a gyermekszám, pontosabban a kereső—eltartott arány.
Amíg ugyanis a vizsgált időszakban (1987) az egy 19 éven aluli gyermeket nevelő
családokban az egy főre jutó jövedelem 79 százaléka volt a gyermektelenekének,
addig ez az arány két gyermek esetében már 67, három gyermek esetében 53,
négy vagy több gyermek esetében pedig mindössze 38 százalékra csökkent.

Ez az összefüggés természetesen nemcsak arra világít rá, hogy a három vagy több gyermeket vállaló és eltartó családok az egy főre jutó alacsony jövedelem miatt kevésbé engedhetik meg maguknak gyermekeik taníttatását – főként a hosszabb ideig tartó és/vagy szakképzettséget nem adót, hanem arra is, hogy az életszínvonalat, az élet minőségét és az utódok versenyképes és színvonalas jövőjének a biztosítását szem előtt tartó családok eleve kevés gyereket vállalnak. Az általunk vizsgált népesség döntő többsége ilyen, hiszen – iskolatípustól és társadalmi rétegtől függetlenül – a családok több mint négyötödében csupán egy, illetve két gyermeket nevelnek.

A különböző iskolatípusokban tanuló diákok megoszlása szerint, hogy rajtuk kívül még hány testvér nevelkedik a családban (%-ban)

Testvérek száma	Gimnázium	Középfokú szakmai képzésű szakiskola	Szaktanulmányi képzést folytató szakközépiskola	Összesen
A kérdezettől kívül nem nevelkedik testvér a családban	20,1	18,6	22,5	20,0
A kérdezettől kívül egy testvér nevelkedik	63,6	66,3	62,6	64,4
A kérdezettől kívül két testvér nevelkedik	13,2	11,4	12,3	12,4
A kérdezettől kívül három testvér nevelkedik	2,4	2,3	1,3	2,2
A kérdezettől kívül négy vagy több testvér nevelkedik	0,7	1,4	1,3	1,0
Összesen	100	100	100	100

8. táblázat

Ezt a megfigyelést és így kissé megalapozatlannak tűnő megállapításunkat egyébként alátámasztják az aktív keresők számára, a családok nagyságára és összetételére vonatkozó adatok is.

Egyrészt a 9. táblázatból kiolvasható, hogy a középiskolás mintánkban vitathatatlanul a két- vagy ennél több keresős családok dominálnak, hiszen ezek együttes aránya meghaladja a 80 százalékot. Jóllehet az egykeresős családok aránya sem elhanyagolható (16%), a válások, a csonka családok, továbbá a nyugdíjas családfők adatai ismeretében ez előre várható volt. Így nem véletlen, hogy az egykeresős családok csaknem háromötöde kerül ki a csonka családokból – ahol az anya (52%), illetve az apa (6%) egyedül neveli gyermekét –, és alig több mint

egyharmadát (36%) teszik ki csupán a gyerekeiket, illetve gyermekeiket együtt nevelő édesszülők.

Miután – mint már jeleztük – az egyéb szellemi, a betanított és segédmunkás rétegben a legmagasabb azok aránya, akiket az édesszüleik nem együtt nevelnek, e rétegekben a legmagasabb az egykeresős családok aránya is; a felsorolás sorrendjében 20, illetve 23 százalék.

A különböző iskolatípusokban tanuló diákok megoszlása a családban élő aktív keresők száma szerint (%-ban)

Az aktív keresők száma	Gimnázium	Középfokú szakmai képzésű szakiskola	Szaktanulmányi képzést folytató szakközépiskola	Összesen
1 fő	15,8	16,5	16,2	16,1
2 fő	75,6	67,2	70,9	71,6
3 fő	7,0	13,4	9,7	9,9
4 fő	0,4	1,0	0,8	0,7
Ismeretlen	1,2	1,9	2,4	1,7
Összesen	100	100	100	100

9. táblázat

Mindez a szülők gazdasági aktivitása (az államosított első gazdaságbeli munkavállalásának) a magas arányára utal és ez jószerivel a tanulók születésének idejétől fennáll. Adataink ugyanis arról tanúskodnak, hogy az apák körében a munkavállalás kérdezett gyermekük születésekor teljes, és az anyák körében is csaknem teljes körű volt – ekkor csupán 8 százalékuk élt háztartásbeliként. (Az utóbbiak aránya a kérdés időpontjáig 3 százalékra esett vissza.) A szülők szinte totálisan mondható foglalkoztatottságának a következménye az, hogy a gyerekeiket együtt nevelő szülői családoknak mindössze 7 százaléka egykeresős, négyötöde (81%) két-, és egytizede (11%) háromkeresős.

A 9. táblázat kapcsán érdemes még egy megjegyzést tennünk. Nevezetesen, hogy az egyes iskolatípusok között – melyek mögött, mint tudjuk, eltérő társadalmi, iskolázottsági és települési rekrutációs szerkezet sejlik – nem az egy, hanem a kettő, illetve ennél több keresős családok arányában mutathatók ki különbségek. Ez, a településtípus szerinti megoszlásokkal egybevetve, arra utal, hogy a községekben lakó, többségében fizikai foglalkozású rétegek egy részénél – akik gyerekeiket szakmai középiskolába járatják – az aktív keresők magas számának (3 fő) és így a kedvező kereső-eltartott aránynak jelentősége van a gyerekek középfokú iskoláztatásában.

Ami a családok nagyságát illeti, ennek alapján is kedvező kép adható a vizsgált középiskolás diákokról, hiszen az esetek 3 százalékában 2 fő, közel egynegyedében (23%) 3 fő, és több mint felében (53%) 4 fő alkotja a családot (10. tábl-

lázat), vagyis a kérdezettek négyötöde él olyan családban, amely legfeljebb négy személyből áll. Az ennél nagyobb létszámú családok többsége is (14%) csupán 5 fős; tehát a mintánkban az igazán népes családok aránya meglehetősen alacsony.

Az aktív keresők és a családban együtt élők számának az egymásra vetítése egyébként ismételten felhívja a figyelmet arra az összefüggésre, hogy a vizsgált diákok családjainak zöme mennyire ügyelt a családi jövedelmek egy főre eső részarányára és így az életszínvonalát meghatározó kereső – eltartott arányra.

Az egy-, a két- és a háromkeresős családban élő középiskolások megoszlása az együttélők száma szerint (%-ban)

Hányan élnek együtt a családban	Egy keresővel rendelkező család N=438	Két keresővel rendelkező család N=2144	Három keresővel rendelkező család N=295	Összes család N=2993
2 fő	20,5	—	—	3,3
3 fő	42,0	22,8	—	23,1
4 fő	24,4	59,3	69,5	53,3
5 fő	9,2	14,2	23,4	13,9
6 és több fő	3,9	3,7	7,1	4,0
Ismeretlen és egyéb	—	—	—	2,4
Összesen	100	100	100	100

10. táblázat

Nemcsak az figyelhető meg, hogy a hazánkban domináns családformában, a kiscsaládban — ez szülő(k)ből és gyermek(ek)ből áll, — ami viszonyaink között automatikusan kétkeresős családot is jelent, az átlagos négyfőnyi családnagyság mellett sokkal inkább a három fős (33%), mintsem az ötfős (14%) családok irányába billen a mérleg, hanem az is, hogy a keresők számának csökkenésével — itt az egykeresős családról van szó — a családnagyság is csökken, míg a másik száron, a keresők számával nem nő arányosan a családnagyság. Így az egykeresős családok egyötöde két, kétötöde pedig három főből áll csupán, míg a három keresővel rendelkező családok több mint kétharmada (70%) is csak négytagú. A kereső – eltartott arány ilyen „kedvező” alakulásában szerepet játszik az a tény is, hogy a családok 83 százalékában nem él inaktív kereső, és ahol él, azon családok döntő többségében is (86%) csupán egy fő.

Ha a fentiek alapján elkészítünk egy, elsősorban az aktív keresőket és eltartott gyerekeiket szem előtt tartó családtipológiát — vegyük figyelembe, hogy elemzésünk a tanulós vonatkozásában közelít a családi háttérhez —, akkor még élesebben kirajzolódnak a középiskolába járó diákok családtagjainak legjellegzetesebb együttélési formái.

Például az – mint erre más adatokból már következtetni lehetett –, hogy a mintába bekerült családok zöme szülő(k)ből és gyerek(ek)ből álló kiscsalád. A 11. táblázat tanúsága szerint ezen belül és a két aktív keresőből és két eltartott gyerekből (2+2) (40%), illetve a két aktív keresőből és egy eltartott gyerekből (2+1) (16%) álló családtípusok a legelterjedtebbek. Ezek mellett más kiscsaládi együttélési formáknak a súlya jóval kisebb az előbbieknél, ami természetesen nem jelenti azt, hogy bizonyos rétegeknél ezek jelentősége ne nőhetne, avagy csökkenhetne még inkább. Érdemes felfigyelni arra is, hogy bár a kétkeresős családmódel a mezőgazdasági fizikai, valamint a betanított és segédmunkás rétegek kivételével egyaránt a legelterjedtebb minden foglalkozási csoportban (75-80%), ezen belül a 2 + 2-es családtípus a vezető (50%), és értelmiségi (47%) rétegekben magasabb, mint az irányító, egyéb szellemi, továbbá a szakmunkás (40% körüli) rétegekben. A többiekől való elkülönülés ellenére a betanított és segédmunkás, illetve a mezőgazdasági fizikai rétegek családtípusok szerinti megoszlása merőben eltérő képet mutat, hiszen amíg a mezőgazdasági fizikaiak elsősorban a három keresőből és egy eltartott gyerekből álló családtípus átlagosnál számottevően magasabb arányával (14%) „lőgnak ki” a sorból, addig a betanított- és segédmunkások emellett (16%) az egykeresős családmódelben is magas arányban képviseltetik magukat. Az adatokból úgy tűnik, hogy az utóbbi rétegnek a többiekétől jelentősen eltérő családszerkezeti-együttélési megoszlása mögött a réteg többiekétől eltérő társadalmi „zűrössége” játssza a fő szerepet, aminek – mintánkban – a válások és a csonka családok átlagosnál magasabb aránya csak az egyik megjelenési formája. Más vizsgálatokból tudjuk ugyanis, hogy az iskolai esélykülönbségeknél legszembeötlőbb törésvonal a betanított és segédmunkás, a mezőgazdasági fizikai rétegek, illetve a többi társadalmi rétegek között húzódik.

Ez azt jelenti, hogy e két réteg gyermekeinek továbbtanulási esélyei és iskolai versenyképessége messze rosszabb a többiekénél, és így nem véletlen, hogy az általános iskolát sem befejező, vagy csupán ilyen iskolázottsággal a munkaerőpiacra kikerülő fiatalok szinte kizárólag e két alacsony iskolázottságú és szakképzetlen rétegből kerülnek ki.

Nos, az általunk vizsgált mintába bekerült e réteg(ek) esetében azt kell látnunk, hogy a jelzett törésvonal közel sem könnyű átlépésére nagyon is különböző eredetű, élethelyzetű, nagyságú, településtípuson lakó stb. családok teszik meg az első vagy a sokadik lépést. Olyan családok, amelyekben a vizsgálatba bekerült gyerek képviseli az első iskolai mobilitásban részt vevő generációt, olyan családok, amelyek a válás és a gondviselővé „előlépő” anya szakképzetlensége miatt „csúsztak” ebbe a rétegbe; olyan családok, amelyek egy gyerekkel és/vagy két-három aktív keresővel már megengedhetnek maguknak egy ilyen lépést. Mindenképpen e réteg olyan családjai, amelyek már nemcsak egyszerűen elfogadták és követték a többiek iskoláztatási szokásait, hanem tudatosan szem előtt tartották ennek olyan fontos előfeltételeit, mint az alacsony gyermekszám, vagy a kedvező kereső–eltartott arány.

A középiskolás diákok szüleinek lakáskörülményei kapcsán mindenekelőtt jelezniünk kell, hogy a családok háromnegyede (75%) tulajdonosként, 22 százaléka főbérliként él jelenlegi lakásában. A „maradék” pár százalék egyéb jogcímenen

Egyes társadalmi rétegekbe tartozó családok megoszlása az aktív keresők, illetve a legtipikusabb együttélési formák szerint (%-ban)

Legjellegzetesebb családtypusok	Vezető	Irányító	Értelmiségi	Egyéb szellemi	Szaktmunkás	Betanított és segédmunkás	Mezőgazd. fizikai	Össz.
1 aktív keresős								
összesen. Ezen belül	7,8	9,5	14,7	19,7	12,4	22,6	11,6	16,1
1 aktív + 1 gyerek	2,1	1,6	5,1	6,5	1,6	6,2	0,7	3,3
1 aktív + 2 gyerek	2,3	2,8	4,8	6,1	3,2	5,2	3,4	4,2
2 aktív keresős								
összesen ezen belül	81,9	77,3	77,8	72,2	75,0	53,8	66,0	71,4
2 aktív + 1 gyerek	16,2	19,1	14,1	17,4	19,4	15,9	14,3	16,4
2 aktív + 2 gyerek	49,9	41,9	46,9	40,3	40,6	25,6	38,8	39,9
2 aktív + 3 gyerek	7,1	5,9	9,5	6,5	6,8	3,6	5,4	6,4
3 aktív keresős össz.	7,1	11,0	5,2	5,8	10,6	19,0	18,4	9,1
Ezen belül								
3 aktív + 1 gyerek	5,5	9,4	3,5	3,9	8,3	15,9	14,3	7,1
ismeretlen és egyéb	3,2	2,2	2,3	2,3	2,0	4,6	4,0	3,4

11. táblázat

használja lakását. Adataink szerint a lakások közel fele (47%) családi ház, egyötöde (20%) tanácsi bérlakás, 17 százaléka öröklakás, több mint egytizede (12%) szövetkezeti tulajdon, és 4 százaléka egyéb közületi bérlemény. A lakások fenti szempont szerinti megoszlása településtípusonként a szokásos képet mutatja (12. táblázat). Eszerint Budapesttől a község felé haladva nagy léptékkel nő a családi házzal rendelkezők, és csökken a tanácsi bérlakásban élők aránya, továbbá a városi településeken magas a szövetkezeti- vagy öröklakásban lakó népesség.

A különböző településtípusokon élő családok megoszlása a lakás tulajdonjellege szerint (%-ban)

A lakás tulajdonjellege	Budapest	Megyeszékhely	Egyéb város	Község	Összesen
Tanácsi bérlakás	39,4	21,2	15,6	1,9	19,6
Egyéb közületi lakás	3,4	4,2	4,4	2,5	3,7
Családi ház	23,1	31,9	50,4	89,1	47,4
Öröklakás	19,0	23,0	16,7	5,2	16,6
Szövetkezeti lakás	13,8	19,2	12,4	1,3	12,3
Ismeretlen	1,3	0,5	0,5	—	0,4
Összesen	100	100	100	100	100

12. táblázat

Tárgyunk szempontjából azonban ennél fontosabb információkhoz jutunk, ha megnézzük, hogy a diákok, illetve családjuk milyen szobaszámú lakásban él. Adataink (13. táblázat) rendkívül kedvező képről árulkodnak.

Szembetűnő például, hogy mennyire alacsony a kicsi — az egy- illetve a legfeljebb másfél szobás lakások aránya, és ugyanakkor milyen magas a kettőnél több szobásoké. A fél szobákat is ide értve, a középiskolás diákok közül a *legtöbben három* (kettő plusz fél szoba, és három szoba), illetve *négy* (kettő plusz több félszoba, három plusz félszoba) *szobás lakásban élnek* (48%). Jóllehet a félszoba csak félszoba marad, az egy vagy több félszobával rendelkező lakásokat azért méréseltük mégis a fentiek szerint „felértékelni”, mert alkalmas a család egy-két tagjának — ez adott esetben a vizsgálatba bekerült diákot, netán testvérét jelenti — az elkülönülését biztosítani. Elkülönülését, ami — diákokról lévén szó — többek között előfeltétele a zavartalan otthoni tanulásnak.

Láthatóan a különböző iskolatípusokban tanuló diákok szüleinek lakáshelyzetében a fentiek szerint nincsenek jelentős eltérések, bár vitathatatlan, hogy a szak-középiskolások között magasabb a kisebb szobaszámú lakásban élők aránya (az egy- és másfél, illetve kétszobás lakásokra gondolunk), és így kevesebben laknak „tágasabb” lakásban, mint a gimnáziumba járó diákok közül.

A különböző iskolatípusokban tanuló diákok megoszlása a lakásukban található szobák száma szerint (%-ban)

A lakásban található szobák száma	Gimnázium	Középfokú szakmai képzésű szakközépiskola	szakmunkás-képzést folytató szakközépiskola	Összesen
Egy, ill. másfél szoba	12,0	15,7	18,3	14,5
Egy plusz több fél szoba	13,6	13,1	11,2	13,0
Két szoba	13,9	17,4	19,0	16,1
Kettő plusz fél szoba	22,5	23,1	22,0	22,6
Kettő plusz több fél szoba	7,4	4,3	4,7	5,8
Három szoba	14,3	14,5	13,2	14,2
Három plusz fél szoba	7,3	4,4	4,5	5,7
Ennél több szoba	6,7	5,8	5,6	6,1
Ismeretlen	2,3	1,7	1,5	2,0
Összesen	100	100	100	100

13. táblázat

Figyelemreméltó, hogy e tekintetben a lakóhely településtípusa milyen fontos differenciáló tényezőnek bizonyul – lásd a 14. táblázatot –, elsősorban is a községekben lakó középiskolások javára. Ezen a településtípuson ugyanis rendkívül kevesen élnek (13%) egy- másfél, illetve egy plusz több félszobás lakásban, ugyanakkor messze megelőzve sokkal többen laknak kettőnél több szobás lakásban. És bár az adatokból tudjuk, hogy a községekben az átlagot meghaladó a négy-nél több tagú családok száma, a szobaszám bemutatott megoszlása alapján megállapítható, hogy a községekben lakó középiskolások ebben a vonatkozásban semmivel sem élnek rosszabb lakásviszonyok között, mint a budapestiek vagy más városias településeken élő társaik, sőt... (Megállapításunk szigorúan a szobaszámra vonatkozik és nem érinti a lakások komfortfokozatát vagy felszereltségét.)

Ha mindezek után egymásra vetítjük a lakásban található szobák és családban együtt élők számát, akkor azt látjuk, hogy a nagylétszámú családok felé haladva romlik az általunk „ideálisnak” tekintett körülmények közt élők aránya, hiszen az említett, a tanuló és testvére(i) elkülönülését lehetővé tevő szobaszám a négyfős családok egynegyedében (26 %), az ötfős családok 30 százalékában, a hatfős családok több mint kétötödében (44%) nem vagy csak „nehezen” biztosítható.

A különböző településtípusokon élő diákok megoszlása a lakásukban található szobák száma szerint (%-ban)

A lakásban található szobák száma	Budapest	Megye-székhely	Egyéb város	Község
Egy, ill. másfél szoba	14,7	16,4	18,2	6,3
Egy plusz több félszoba	16,8	14,4	12,1	7,3
Két szoba	14,7	16,9	17,1	14,9
Kettő plusz félszoba	20,5	21,0	19,4	30,0
Kettő plusz több félszoba	6,7	6,2	5,4	4,6
Három szoba	12,5	12,8	12,4	19,3
Három plusz félszoba	7,2	5,1	4,4	6,4
Ennél több szoba	4,3	4,5	7,5	8,8
Ismeretlen és egyéb	2,6	2,7	3,5	2,4
Összesen	100	100	100	100

14. táblázat

A két-, három-, négy-, öt- és hat fős családban élő középiskolások megoszlása lakásuk szobaszáma szerint (%-ban)

A lakásban található szobák száma	A családban együtt élők száma				
	2 fő N=104	3 fő N=705	4 fő N=1595	5 fő N=423	6 fő N=102
Egy, ill. másfél szoba	45,2	21,0	12,8	5,9	4,9
Egy plusz több félszoba	8,7	12,5	13,7	12,8	11,8
Két szoba	25,4	20,0	15,7	11,3	11,8
Kettő plusz félszoba	12,5	21,5	24,4	22,2	15,7
Kettő plusz több félszoba	1,9	3,0	5,8	10,6	6,9
Három szoba	1,5	12,6	13,8	18,4	18,5
Három plusz félszoba	1,9	4,0	6,1	7,2	10,8
Ennél több szoba	—	3,3	5,8	10,2	16,7
Ismeretlen	2,9	2,1	1,9	1,4	2,9
Összesen	100	100	100	100	100

15. táblázat

Amennyiben egy ilyen „ideális” állapotból indulunk ki (15. táblázat) és az egy- illetve másfél szobás lakásokat – függetlenül az együttélők számától – eleve olyannak tekintjük, ami nem üti meg az általunk kívánatosnak tartott „ideált”, továbbá azt a képzeletbeli vonalat, hogy négy fő esetében két szobánál, öt fő esetében kettő plusz fél szobánál, hat fő esetében pedig kettő plusz több félszobánál

húzzuk meg, akkor – adataink szerint – a családok egynegyedéről (26%) feltételezhető, hogy ezen „ideális” szint alatti lakáson belüli „elkülönülési” viszonyok közt élnek. Persze a valóság nem ennyire rossz – mércénk azon túl, hogy önkényes még túlságosan igényes is –, hiszen könnyen belátható, hogy például két, de még három fő együttélése esetén is biztosítani lehet a tanuló(k)nak a külön szobát egy másfél szobás lakásban, mint ahogy ez négy személy esetében is lehetséges, ha egy- plusz több félszobás lakásban élnek. Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a betanított és segédmunkás réteg kivételével nincsenek jelentős eltérések az egyes társadalmi rétegek között a lakások szobaszám szerinti megoszlásában, hiszen például a vezető és értelmiségi réteg egytizede (10-13%) csakúgy maximum másfél szobás lakásban él, mint ahogy a mezőgazdasági fizikaiak egytizede (11%). A betanított és segédmunkás réteg annyiban tér el a többiektől, amennyiben a kevés szobaszámú lakások felé tolódik el a megoszlás, ugyanis az átlaghoz képest nagy a másfél (19%), illetve kétszobás (26%) lakások aránya.

A két-, három-, négy-, öt- és hatfős családban élő középiskolások megoszlása aszerint, hogy hányadmagával alszik egy szobában (%-ban)

Hányadmagával alszik egy szobában	A családban együttélők száma					összesen
	2 fő	3 fő	4 fő	5 fő	6 fő	
Egyedül	84,6	82,6	47,2	41,1	38,5	55,6
Másodmagával	15,4	13,7	50,5	45,0	47,2	38,6
Harmadmagával	–	3,7	2,3	13,9	14,3	4,7
Negyed- és többedmagával	–	–	–	–	–	1,1
Összesen	100	100	100	100	100	100

16. táblázat

Visszatérve az előbbi gondolatmenethez, adataink valóban megerősítik, hogy a mércét kissé „magasra” állítottuk. A 16. táblázat tanúsága szerint a középiskolás diákok több mint felének (56%) önálló szobája van. A szobájukat mással megosztani kényszerülők aránya 39 százalék, míg a zsúfolt körülmények között élő, a harmadmagukkal egy szobában lakó diákok nagyon kevesen (5%) vannak. A táblából az is kiderül, hogy a kétfős családok zöme is – jóllehet a többség kevés szobaszámú lakásban él – önálló szobát tud biztosítani középiskolás gyermekének, mint ahogy az is feltűnő, hogy a népesebb, az 5 és 6 fős családok döntő többségében (85%) sem panaszkodhatnak a diákok a szobájukban együtt élők száma miatti zsúfoltságra. Végülis a háromfős, itt is elsősorban a két szülőből és egy gyermekből álló családok helyzete látszik e szempontból a legjobbnak, hiszen az ide sorolható családok több mint negyötödében (83%) a kérdezett középiskolás diák saját szobával rendelkezik.

A kérdés településtípus szerinti vizsgálata azt mutatja, hogy a saját szobával rendelkező középiskolások aránya Budapesten a legmagasabb (61%), és itt is három réteg kiugróan jó: a vezető (69%), az irányító (66%) és szakmunkás (65%) rétegé. Itt az egyéb szellemi rétegé a legkedvezőtlenebb (49%), amin az e réteget „sújtó” magas válási arány, illetve az így kialakuló csonka családok jelentős súlya miatt aligha csodálkozhatunk.

E szempontból legrosszabb a helyzet az egyéb város kategóriába sorolt városias településeken, ugyanis itt „csupán” a kérdezett diákok fele (49%) rendelkezik saját szobával, ami egyben azt is jelzi, hogy e településeken tulajdonképpen egyetlen társadalmi réteg sem éri el a minta egészét jellemző átlagértéket.

Figyelemreméltó tény, hogy a községekben lakó szakmunkás réteg e szempontból milyen jó kondíciókkal rendelkezik – az innen származó középiskolások 63 százalékanak van külön szobája –, ami viszont nem mondható el az itt élő mezőgazdasági fizikai réteg gyermekeiről, hiszen a hivatkozott érték náluk „csak” 46 százalék. Az eddig tárgyaltak vonatkozásában hangsúlyozni szeretnénk azt is, hogy bár a betanított- és segédmunkás réteg helyzete „rosszabb” az átlagnál, de ezen az értendő, hogy még a falusi betanított és segédmunkás családok fele is (52%) külön szobát tud biztosítani középiskolás gyerekének, illetve a többiek zöme (44%) csupán másodmagával osztozik egy szobán.

A különböző iskolatípusokban tanuló diákok megoszlása aszerint, hogy miként ítélik meg otthoni tanulási feltételeiket (%-ban)

Milyenek az otthoni feltételek a tanuláshoz	Gimnázium	Középfokú szakmai képzésű szakközépiskola	Szakmunkás képzést folytató szakközépiskola	Összesen
Nagyon jó	54,2	39,6	35,9	45,5
Jó	37,0	49,8	49,7	44,0
Megfelelő	7,2	8,2	11,8	8,3
Rossz	0,9	1,6	1,3	1,3
Nagyon rossz	0,1	—	—	—
Ismeretlen	0,6	0,8	1,3	0,9
Összesen	100	100	100	100

17. táblázat

Az eddigiek ismeretében nem meglepő – lásd a 17. táblázatot –, hogy a megkérdezett diákok döntő többsége „nagyon jónak”, illetve „jónak” ítélte meg otthoni tanulási feltételeit. Úgy gondoljuk, hogy ezen túl az a tény is minősíti a középiskolások otthoni helyzetét, illetve a helyzet diákok által megélt pozitív voltát, hogy mindössze három kategóriát használtak fel a rendelkezésükre álló ötből – a „nagyon jó”-t, a „jó”-t, és a „megfelelő”-t – és jószerivel a „rossz” és „nagyon rossz” megjelöléseket nem is használták. Jóllehet nagyon nehéz választ adni

arra, hogy melyik diák milyen szempontok figyelembevételével hozta meg fenti ítéletét, hogy mekkora különbségek is rejlenek az egyes kategóriák, így a „nagyon jó” és a „jó” között vagy hogy a diákok önbesorolása mennyire esett volna egybe mondjuk egy külső szemlélő (pl. a kutató) objektívebbnek látszó csoportosításával stb., mindenesetre információértékűnek kell tekintenünk azt, hogy a gimnazisták közt a legnagyobb azok aránya, akik otthoni tanulási feltételeiket „nagyon jónak” minősítették. Bár a gimnazisták közt is a vezető réteg gyermekei érzékelik úgy, hogy otthoni tanulási feltételeik „nagyon jók”, amennyiben a kérdezettek 62 százalékának volt ez a véleménye, mindenesetre tény, hogy a gimnáziumban tanuló valamennyi réteg gyermekei általában jobbnak ítélték meg helyzetüket, mint az ugyanezen rétegek szakközépiskolában tanuló gyermekei. Emögött az iskolai szelekció finomabb társadalmi összefüggései tapinthatók ki, vagyis az, hogy az a vezető értelmiségi, szakmunkás, mezőgazdasági fizikai stb. réteg, amelyik gyermekét gimnáziumba járattja, némiképpen más – helyzetét, lehetőségeit, értékeit törekvéseit stb. tekintve –, mint az a vezető, értelmiségi, szakmunkás vagy mezőgazdasági fizikai réteg, amely gyermekét szakközépiskolában tanztatja. Ez nem jelenti azt, hogy az egyes társadalmi rétegek közti különbségek elhanyagolhatók lennének. Főként két réteg helyzete tűnik az átlagnál rosszabbnak: a betanított és segéd munkásoké, illetve a mezőgazdasági fizikaiaké. Az előbbi réteg gimnáziumban tanuló gyermekei közül mindössze 26, a középfokú szakmai képzésű szakközépiskolába járó gyermekei közül 35, és a szakmunkásképzést folytató szakközépiskolában tanuló gyermekei közül pedig csak 17 százalék ítélte otthoni tanulási feltételeit „nagyon jónak”, míg az önmagukat a „megfelelő” kategóriába sorolók aránya a fenti sorrendben 14, 14 és 31 százalék. A betanított- és segéd munkás réteg minden iskolatípusban kimutatható átlagosnál rosszabb helyzetével szemben a mezőgazdasági fizikaiaknak csak a szakközépiskolákban tanuló gyermekei között alacsony a helyzetüket „nagyon jónak” tekintők aránya: az előbbi felsorolás sorrendjében 31 és 27 százalék. Mindent egybevéve azonban e két réteg gyermekeinek a helyzete az otthoni tanulási feltételek vonatkozásában csak a minta – egyébként nem alacsony – átlagához képest „rosszabb”. (Ezzel együtt nem vitatjuk, hogy ez a relatíve „kicsinek” látszó „lemaradás” egy falusi, első generációs iskolai mobilitásban részt vevő, betanított és segéd munkás, illetve mezőgazdasági fizikai családból származó fiatal számára utolérhetetlenül és behozhatatlanul nagyoknak tűnik az iskolai versenyképesség szempontjából.)

A családi környezet leírása kapcsán mindenképpen foglalkoznunk kell a háztartások *gazdálkodásának*, pontosabban *második gazdaságának* a kérdésével, ugyanis ez jelentős befolyást gyakorol a családok és így természetesen a diákok életkörülményeire és életmódjára is.

Nos, arra a kérdésre, hogy a háztartás rendelkezik-e olyan földterülettel, melyet „maga művel meg”, a családok közel háromötöde (58%) *igennel* válaszolt. Ez az eddig ismertetett adatok birtokában magas arálynak tűnhet, induljunk ki akár abból, hogy a vizsgált középiskolás diákok döntő többsége (78%) városokban él, akár a társadalmi szerkezetből, ezen belül is a mezőgazdasági fizikaiak meglehetősen alacsony (5%), vagy a szellemiek magas, illetve általában a nem mezőgazdaságban dolgozók szintén magas arányából. Természetesen, ha a családi házban élők adatait (47%) vesszük alapul, akkor már kevésbé meglepő a helyzet,

hiszen a házhoz tartozó kisebb-nagyobb földterületeken alkalom nyílik a földművelésre. Alkalom nyílik, főként ha erre nem csupán lehetőség, hanem kényszer is van. És ha ebből indulunk ki, vagyis ha szem előtt tartjuk azt a tényt, hogy hazánkban a 80-as években a háztartások közel kétharmada rendelkezett háztáji és kisegítő gazdasággal, illetve végzett mezőgazdasági termelést, akkor adataink még kevésbé meglepőek. Az őstermelés ilyen méretű társadalmi elterjedtsége mellett ugyanis joggal feltételezhető, hogy a termelők viszonylag magas arányával találkozunk mintánkban is, jóllehet ennek társadalmi, iskolai végzettségi és településtípus szerinti összetétele számottevően eltér az országostól.

Részletesebben vizsgálva az adatokat egyrészt azt látjuk a 18. táblázaton, hogy Budapesttől a községek felé haladva ugrásszerűen csökken a megművelt földdel nem rendelkező családok aránya: sorrendben Budapesten 74, a megyeszékhelyeken 42, az egyéb városokban 36 és a községekben 15 százalék. A településtípusok közti eltérésekben két törésvonal mutatható ki; az egyik Budapest és a városias település, a másik ez utóbbi települések és a községek között húzódik. Ez azt jelzi, hogy Budapest másik „külön” kategória, mint az ország más helységei, és hogy a megyeszékhelyek vitathatatlan fejlődésük ellenére meg sem közelítik a városiasság budapesti fokát, ami a családoknak az őstermelésben való részvételét illeti. Ha e tekintetben nem is lehet azt mondani, hogy mintegy „fele” úton vannak a községek és Budapest között, az mindenképpen figyelemre méltó, hogy a településeken – városi besorolásuk ellenére – milyen magas (58 és 64%) a megművelt földterülettel rendelkező családok aránya. A fentieken túl az is látható, hogy a földterület nagysága szintén a községek felé haladva nő, hiszen a jelentősebb volumenű termelésre is alkalmas földnagyság – a 300 négyszögöl fölöttiekre gondolunk – a községekben már 42 százalék, szemben a budapesti 5, vagy a másik két várostípus 21-22 százalékos arányával.

A különböző településtípusokon lakó diákok megoszlása a családjuk által megművelt földterület nagysága szerint (%-ban)

A megművelt földterület nagysága	Budapest	Megyeszékhely	Egyéb város	Község	Összesen
Nincs földjük	74,0	41,7	35,8	15,2	41,6
10 – 100 négyszögöl	10,1	10,8	14,0	15,3	12,4
101 – 200 négyszögöl	8,0	15,3	15,3	16,2	13,9
201 – 300 négyszögöl	3,1	11,3	12,4	11,0	9,6
301 négyszögöl felett	4,8	20,9	22,5	42,3	22,5
Összesen	100	100	100	100	100

18. táblázat

Nézzük meg ezek után, hogy a különböző társadalmi rétegek milyen mértékben érintettek a „földművelésben”. Az e célra használt mutató nagyon egyszerű,

ugyanis azok arányát tartalmazza, akik *nem rendelkeznek* megművelt földterülettel, ugyanakkor nagyon kifejező, hiszen általa jól nyomon követhető a lakóhely településtípusának az egyes társadalmi rétegek családi gondolkodására gyakorolt befolyása.

Nos, a 19. táblázat tanúsága szerint a mintában két olyan réteg van, amelyben a megművelt földdel *nem rendelkezők* aránya meghaladja az 50 százalékot. Ez az értelmiségi (58%) és az egyéb szellemi (52%) réteg – a többi társadalmi rétegben a megművelt földterülettel rendelkezők vannak többségben. Ez a többség általában a kérdezettek kétharmadát (64-70%) jelenti a vezető és a mezőgazdasági fizikai rétegek kivételével, melyek közül az első a csökkenés (55%), az utóbbi pedig a növekedés (84%) irányában tér el a többségtől.

Az adatok a lakóhely településtípusának alapvető strukturáló szerepéről tanúskodnak. Alapvető szerepről van szó, hiszen láthatóan minden településtípuson kialakult egy jellemző „érték”, és – néhány kivételtől eltekintve – minden réteg sokkal inkább ezen településtípus szerinti átlag körül állt be, mint saját rétege „átlagá” körül. Másként fogalmazva: a megművelt földterület birtoklása tekintetében például a budapesti értelmiségi és vezető réteg sokkal közelebb áll a budapesti szakmunkáshoz vagy betanított munkáshoz, mint ahogy a falusi értelmiségi réteg is közelebb áll e tekintetben a falun élő bármely más réteghez, mint városi, netán budapesti megfelelőihez.

A különböző társadalmi rétegekből származó diákok aránya, akiknek családja nem rendelkezik megművelt földterülettel, településtípus szerinti bontásban (%-ban)

Társadalmi réteg	Budapest	Megye- székhely	Egyéb város	Község	Összesen
Vezető	79,6	36,2	37,3	17,5	45,0
Irányító	66,3	30,9	26,9	14,8	32,8
Értelmiségi	79,5	49,4	47,7	27,0	58,2
Egyéb szellemi	78,9	52,6	43,2	14,0	51,8
Szakmunkás	67,5	40,6	30,0	17,2	36,3
Betanított és segédmunkás	68,2	40,0	36,4	10,1	30,1
Mezőgazdasági fizikai	—	—	30,3	8,2	15,6
Önálló	—	30,0	35,5	15,6	33,0
Inaktív	37,9	45,2	28,0	14,6	35,8
Arány	74,0	41,7	35,8	15,2	41,6

19. táblázat

A növényi kultúrákat illetően megállapítható, hogy a zöldség-, a gyümölcs-, a burgonya- és a szőlőtermelés a legelterjedtebbek. Az összes termelőt alapul véve a családok kétötöde (39%) jelezte, hogy termel zöldséget, közel egynegyede

(23%), gyümölcsöt, 14 százaléka burgonya-, 10 százaléka pedig szőlőtermésről számolt be. A településtípus, a földterület nagysága, az adott növényi kultúra munka- és időigényessége, a felszereltségi követelmények stb. mind-mind befolyásolják a növényfajták termelésének elterjedtségét. Ha ehhez hozzászámítjuk még a termelési célt – ami mintánk esetében is elsősorban a háztartás szükségleteinek a kielégítése –, akkor nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a felsorolt növényi kultúrák uralják a családi termelést. Adataink szerint ugyanis a zömében apró földterületen termelő családok több mint négyötöde (82%) kizárólag saját szükségletei kielégítésére termel, 7 százalék másoknak, pl. szomszédoknak, rokonoknak is szokott adni termékeiből de nem ad el és csupán egytizedük (11%) jelezte, hogy esetenként vagy főként értékesítésre (is) termel. Természetesen a községekben, ahol nemcsak az ehhez szükséges földnagyság áll rendelkezésre, hanem a felszerelés, a szakértelem és a tradíciók is jóval magasabb az árutermelésbe kapcsolódó háztartások aránya, mint a városokban, ami azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a falu és a falun élő rétegek általában vállalkozóbbak lennének. Ugyanis egyrészt a falun élő és földműveléssel is foglalkozó családok többsége is csak önellátásra termel, másrészt az értékesítéssel (is) foglalkozó háztartásoknak csupán a fele található a községekben, a másik fele a megyeszékhelyeken és egyéb városokban. És ez utóbbi településeken az elsősorban értékesítésre termelő rétegek a szellemiek közül kerülnek ki, nevezetesen az irányító és vezető rétegekről van szó.

Hasonlóképpen áll a helyzet az állattartás kérdésében is, bár hangsúlyoznunk szükséges, hogy az ebben érdekelt családok aránya jóval kisebb – lásd a 20. táblázatot –, mint a földművelésben résztvevőké. Adataink tanúsága szerint a háztartásoknak csak alig több mint egynegyede (27%) jelezte, hogy foglalkozik állattartással. A városias településeken láthatóan nagyon alacsony az ebben érintett családok aránya – amiben jelentős szerepet játszik az a tény is, hogy e települések bizonyos körzeteiben eleve tilos az állattartás –, szemben a községekkel, ahol viszont már a kérdezett családok kétharmada (65%) folytat ilyen tevékenységet. A növénytermelés és az állattartás elterjedtsége közti kölcsönkapcsolat azt mutatja, hogy elsősorban azok foglalkoznak állattartással, akiknek van megművelt földjük is. Ennek a fordítottja ritkább azzal a kiegészítéssel, hogy a növénytermeléssel foglalkozók egy jelentős része – mint jeleztük, főként városon – sem tart állatot. Így például még a községekben élő és földdel rendelkező családok több mint az egynegyedének (28%) sincs állata. Az elmondottakból következik, hogy az állattartás vonatkozásában még inkább a lakóhely településtípusa bizonyul a meghatározó tényezőnek, azzal a megszorítással, hogy amíg a községekben – az értelmi-ségi kivételével – az összes társadalmi rétegben magas (50% feletti) az állattartással foglalkozók aránya, addig a városias településeken ez elsősorban a szakmunkás, a betanított- és segédmunkás, az irányító és a mezőgazdasági fizikai rétegekre jellemző.

Az állatállomány nagyságából és összetételéből arra lehet következtetni, hogy itt is az önellátás, a háztartások szükségleteinek a kielégítése a cél. Adataink szerint az állattartó háztartások főként a szárnyasokat kedvelik – a családok 45 százaléka jelezte, hogy tart tyúkot –, de emellett magas a sertéstartók aránya is (31%). Fontos információt hordoz az a tény is, hogy a háztartások 9 százaléka 5-

nél több sertéssel rendelkezik, ami egyértelműen jelzi e családok részvételét a második gazdaság árutermelésében.

A különböző településtípusokon lakó diákok megoszlása aszerint, hogy családjuk foglalkozik-e állattartással vagy sem (%-ban)

A család foglalkozik-e állattartással	Budapest	Megyeszékhely	Egyéb város	Község	Összesen
Igen	4,6	15,3	28,3	65,0	27,1
Nem	95,4	84,7	71,7	35,0	72,9
Összesen	100	100	100	100	100

20. táblázat

A családok helyzetének és ennek részeként a gyerekek jövőjének a megítélése tekintetében fontos információkat hordoznak azok az adatok is, amelyek a *tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságra* és arra vonatkoznak, hogy a családok birtokában – a lakáson kívül – vannak-e további *ingatlanok* (pl. üdülőtelek, nyaraló) vagy nincsenek. Ezek nem csupán a családok aktuális, netán távlatos gazdasági helyzetére és lehetőségeire, illetve a köztük e szempontból kialakult különbségekre világítanak rá, hanem olyan, ezeknél kevésbé jól megragadható különbségekbe is némi betekintést engednek, amelyek ugyan részben szoros kapcsolatban vannak a gazdasági helyzettel is, mégis ezen messze túlmutatnak, számottevő befolyást gyakorolnak a diákok tényleges továbbtanulási esélyeire, értékorientációira és életmódjára. Így például az a tény, hogy a család rendelkezik személyi számítógéppel, nem csak a család „jó” anyagi helyzetét bizonyítja, hanem azt is, hogy valamilyen megfontolásoknál és elképzeléseknél fogva egy ilyen célú beruházást tartott „fontosnak” és nem mást, aminek előnyeiből természetesen a családban felnövekvő fiatalok is sokat profitálhatnak. Egy hétfélig ház vagy egy nyaraló birtoklása mögött a tehetőségen és a gazdasági megfontolásokon túl „értékválasztás” is meghúzódik, hiszen ezek életmódalakító javak is egyben. Körülményeink között már a hétfélig ház vagy nyaraló megépítése is sok-sok évre meghatározhatja egy-egy család anyagi lehetőségeit, hétfélig és nyári szabadság alatti tevékenységének karakterét, ide értve azokat a kötelezettségeket is, amelyeket az épülethez tartozó telek megművelése ró a családokra főként, ha termelnek is azon. Ugyanez a nyaraló és hétfélig ház elkészülte után felfrissülést, regenerálódást, a szokásos életvitelből való tartós kilépést tehet lehetővé birtokosainak, hiszen a családok egy része városi munka- és lakóhelyét alkalmanként egy-két hónapra is felcserélheti nyaralóhelyével.

A sztereo magnórádiók vagy HI-FI berendezések szintén a javak közé sorolhatók, azonban ezek egyszersmind olyan tényezők is, amelyek hordozzák és közvetítik a diákoknak a kortárs csoportokba – azok életvitelébe, fogyasztásába, érték- és ízlésvilágába stb. – való integrálódást. Tulajdonosaiknak biztosítják a

folytonosan változó zenei, életérzésblei stb. divatirányzatokkal való lépéstartást, az ezekben való eligazodást és az ezekhez kapcsolódó kontaktusok, kommunikációk és választások lehetőségeit.

Mindent egybevéve a tartós fogyasztási javakkal és/vagy ingatlannal való bírás ténye vagy hiánya nem egyszerűen csak az egyes családok közti gazdasági különbségekre világít rá, hanem azokra az érték- és életmódbeli, a továbbtanulási versenyképességet, a kortárs csoportokhoz való kapcsolódást stb. befolyásoló „rejtettebb” különbségekre is, amelyek e javak birtoklásához vagy hiányához kapcsolódnak.

Nézzük meg konkrétan, hogy a különféle iskolatípusokban tanuló, illetve településtípuson lakó diákok családjai milyen arányban birtokolnak tartós fogyasztási javakat és ingatlanokat. (Megjegyezzük, hogy a 21. és 22. táblázatokban csak néhány általunk fontosnak tartott tartós fogyasztási cikket, illetve ingatlant soroltunk fel, elsősorban is azokat, amelyeket alkalmasnak vélünk az előbbieken vázolt összefüggések egynémelyikének illusztrálására. Ez egyben azt is jelenti, hogy a táblázatok alapján ugyan sokféle probléma bemutatására nyílna mód, mi elsősorban a jelzett szempontok figyelembevételével közelítettünk hozzájuk.)

A különböző középiskolákban tanuló azon diákok aránya, akiknek családjá rendelkezik az alábbi fogyasztási javakkal

Fogyasztási javak	Gimnázium	Középfokú szakmai képzésű szakközépiskola	Szaktanulmányi képzést folytató szakközépiskola	Összesen
Automata mosógép	77,5	64,6	62,7	70,5
Hűtőláda	64,2	62,2	63,6	63,5
Sztereo magnórádió	85,2	85,4	86,4	85,8
HI-FI berendezés	14,9	10,1	10,3	12,6
Képmagnó	7,1	5,0	5,4	6,2
Személyi számítógép	16,4	8,0	10,3	12,2
Személygépkocsi	73,6	62,9	67,4	68,9
Üdülõtelek, hobby-kert, lakható épület nélkül	17,1	17,9	14,7	17,1
Hétvégi ház telekkel	19,4	12,1	14,2	15,9
Télinesített, fűthető nyaraló, telekkel	7,7	4,0	4,1	5,7

21. táblázat

A különböző településtípusokon lakó azon diákok aránya, akiknek családja rendelkezik az alábbi fogyasztási javakkal

Fogyasztási javak	Budapest	Megye- székhely	Egyéb város	Község	Összesen
Automata mosógép	87,4	70,2	66,8	56,0	70,5
Hűtőláda	74,0	60,7	56,1	64,1	63,5
Sztereo magnórádió	88,6	85,7	84,7	82,9	85,8
HI-FI berendezés	21,1	12,1	9,3	7,4	12,6
Képmagnó	11,8	5,1	4,0	3,7	6,2
Személyi számítógép	21,9	11,8	9,8	5,7	12,2
Személygépkocsi	68,4	72,0	69,0	63,2	68,9
Üdülõtelek, hobby- kert, lakható épület nélkül	7,6	22,5	21,1	12,5	17,1
Hétvégi ház telekkel	22,4	19,3	14,2	5,5	15,9
Téliesített, fűthető nyaraló, telekkel	9,8	6,5	3,9	2,1	5,7

22. táblázat

Bár az adatok tanúsága szerint a középiskolás diákok családjai az olyan kurrens tartós fogyasztási javakból, mint az automata mosógép, a hűtőláda vagy a személygépkocsi, nagyon jól ellátottak – hiszen e családok 71, 64, illetve 69 százaléka rendelkezik ezekkel –, mégsem feledhetjük, hogy a családok 30-35 százaléka nem birtokol ilyen javakat. Az automata mosógép esetében a településtípus alapvető differenciáló tényezőnek bizonyul – budapesti 87 százalékkal szemben például a községekben csak 56 százalék rendelkezik automata mosógéppel –, amin a községi vízhálózat kiépültsége ismeretében aligha csodálkozhatunk. Természetesen emellett a foglalkozási hierarchiában elfoglalt hely is fontos faktornak számított, hiszen amíg a falusi vezető és értelmiségi rétegek kétharmadának van automata mosógépe, addig a megyeszékhelyeken lakó szakmunkások 44 százalékának csakúgy nincs, mint a községi szakmunkások 43, segéd- és betanított munkások 52, vagy a mezőgazdasági fizikaiak 57 százalékának. Nyilvánvaló tehát az e cikkel való ellátottság mögött a vízhálózat kiépültségén túl az anyagi helyzet lehetőségeit is számba kell vennünk, továbbá egy „értékválasztási” döntést is. Nem feledhetjük ugyanis, hogy egy automata mosógép vételével a családok nőtagjait megszabadítják egy nehéz és időrabló tevékenységtől, és ezzel nemcsak életmódjuk alakul(hat) át az önkímélőbb életvitel, a több szabadidő stb. tekintetében, hanem a családok higiéniai szokásai is megváltoz(hat)nak. A vidéki vezető és értelmiségi réteg tehát már ezt a megváltozott – ha úgy tetszik városias – szemléletet, ezt az életvitelt közvetíti a községi fizikai munkát végző rétegekhez.

Figyelemre méltó, hogy a gépkocsi birtoklása – ami szintén életmódalakító tényező – mennyire kiegyenlített a mintában, hiszen a szélső értékek között (me-

gyeszékhely 72%) és község (63%) hozzávetőlegesen tíz százalékpont különbség van csupán. Ez azt jelenti, hogy a nyolcvanas évek második fele középiskolás diákjainak többsége belenőtt a motorizációba, együtt él ezekkel a civilizációs eszközökkel és élvezi ezek előnyeit. Adataink szerint a vezető réteg a legjobban ellátott e tekintetben, ugyanis településtípustól függetlenül e réteg 84-86 százalékanak van személygépkocsija. Őket az irányító és értelmiségi rétegek követik – esetünkben 75-80 százalékos ellátottságról beszélhetünk –, majd az egyéb szellemi, a szakmunkás és a mezőgazdasági fizikai rétegek következnek 60-65 százalékos birtoklási aránnyal. A „legrosszabb” helyet e rangsorban a segéd- és betanított munkás réteg foglalja el, mivel e rétegnek csupán 40 százaléka rendelkezik személygépkocsival. (Nem véletlen, hogy a „legrosszabb” kifejezést időzjelbe tettük, ugyanis e réteg ellátottsága, mind az országos átlaghoz, mind saját rétege átlagához képest is kedvező.)

Adataink szerint a hobby-kerttel, illetve olyan telekkel, amelyen hétvégi ház is van, a kérdezett családok 17, illetve 16 százaléka rendelkezik. Ezek az ingatlanformák – akár adásvétel, akár bérlet formájában – a hetvenes évek második felétől terjedtek el hazánkban, aminek során lehetőség nyílt arra, hogy a fővárosiak, továbbá a gyors növekedést produkáló megyeszékhelyek és más városok ügyesebb, tehetősebb és ez irányba törekvő lakói közül sokan kisebb-nagyobb üdülőkörzeti telekhez, városkörnyéki vagy falusi zártkerti földhöz jussanak. Az ilyen ingatlanok megszerzésére irányuló törekvések mögött sokféle indíték meghúzódhatott – a hétvégi aktív pihenés és kikapcsolódás biztosításától kezdve a szerzésen keresztül egészen az itt termelt zöldségre és gyümölcsre való ráutaltságig –, mindenesetre tény, hogy a hobby-kert elsősorban a megyeszékhelyek (42%) és a kisebb városok (31%), míg a hétvégi házzal rendelkező hobby-kert és üdülotelek-forma szintén a megyeszékhelyek (38%) és Budapest (32%) lakosai körében a legelterjedtebbek. Az egyes foglalkozási csoportok eltérő mértékben részesednek eme ingatlanokból, ami azt jelenti, hogy ezek 60-80 százaléka Budapesten és a megyeszékhelyeken élő szellemi foglalkozásúak, ezen belül is elsősorban a vezető, irányító és értelmiségi rétegek birtokában vannak. A kisebb városokban és a községekben más rétegek részesedési aránya megnő.

Téliestett nyaralóval kevesen (6%) rendelkeznek, és ezek zöme is Budapesten (39%), illetve a megyeszékhelyen (36%) lakik. Ez az ingatlanforma – és az ehhez kapcsolódó „nyaraló” életforma – ugyancsak a szellemi, főként a vezető és értelmiségi rétegek körében elterjedt, hiszen az összes nyaraló 17 százaléka „vezető”, 28 százaléka pedig értelmiségi család birtokában van.

Mint jeleztük bizonyos javak, így a sztereo magnórádió, a HI-FI berendezés vagy a képmagnó, ma már legalább annyira – ha nem jobban – az ifjúsági vagy ifjúsági „indíttatású” fogyasztás körébe tartoznak, mint amennyire a felnőttekébe. Ugyanis ezek birtoklása nélkül a tág értelemben vett ifjúsági kultúrába való „integrálódás” – ami többnyire fogyasztást, a divatirányzatok megismerését és követését stb. jelenti – szinte lehetetlen. Még kevésbé lehetséges belépni azon „kevesek” klubjába, akik a technikai haladás és fogyasztás irigylelt élvonalába tartoznak – képmagnóval, személyi számítógéppel rendelkeznek –, hiszen e kurrens javak birtokosaiként zárt ismeretségi-kommunikációs csoportot alkotnak (pl. lemezek, kazetták, programok, információk cseréje).

Nos, ami a sztereo magnórádiót és az általa megjelenített és közvetített kultúrát, érték- és kommunikációs rendszert illeti, ez a kör láthatóan „demokratizálódott”, amennyiben ezt a legelterjedtebb és így a legszélesebb rétegek által birtokolható cikként tarthatjuk számon. A középiskolás diákok döntő többségének (86%) van sztereo magnórádiója. Ezzel szemben a HI-FI berendezés, a személyi számítógép és főként a képmagnó elterjedtsége csupán szűk kört érint: a felsorolás sorrendjében a minta egytizede (12-13%), illetve még annyi sem (6%). A 22. számú tábla tanúsága szerint ezen javak zöme is a városokban, főként Budapesten és a további adatok szerint a szellemi foglalkozású rétegek körében koncentrálik. Például Budapesten a HI-FI berendezések több mint kétharmada (69%), a vezető, értelmiségi és egyéb szellemi; a képmagnó közel háromötöde (58%) a vezető és értelmiségi, és a személyi számítógépek kétharmada (64%) szintén a vezető és értelmiségi családok birtokában van.

Az adatok tehát arra világítanak rá, hogy jóllehet a vizsgált középiskolás diákok családjai tartós fogyasztási javakkal jól ellátottak és ingatlanokkal is az országos átlagot meghaladó arányban rendelkeznek, a városokban – főként Budapesten – élő és a vezető, illetve értelmiségi családból származó diákok ellátottsága általában is jobb ezen átlagnál, a kurrens javakból (pl. HI-FI berendezés, képmagnó, személyi számítógép) pedig kimondottan előnyös helyzetben vannak.

Az iskolai életút és a továbbtanulási törekvések

A hazai oktatásszociológia az iskolai esélyegyenlőtlenségek sokféle összefüggését feltárta. Tudjuk például, hogy a különböző társadalmi rétegek gyermekei eltérő mértékben profitálnak a kötelező alapiskolázás éveit alatt, a „kötelező” és azonosnak tekinthető oktatási anyagból, és hogy emiatt az egyes rétegek közti induló különbségek az általános iskola 2. osztályától az iskola befejezéséig nem csökkennek. Ily módon azok az előnyök, amelyek a tanulmányi eredményben a vezető és értelmiségi – általánosabban: a már iskolázottabb – rétegek javára az általános iskola kezdetén kimutathatók, a 8. osztályig számottevően nem változnak, következésképpen e rétegek gyermekei jobb tanulmányi előmenetelüknel fogva előnyösebb pozícióiból jelentkezhetnek az általuk választott középiskolába. Hasonlóképpen tudjuk azt is, hogy a budapesti és a városi általános iskolák versenyképesebben, jobb esélyekkel készítik fel tanulóikat a továbbtanulásra, mint a községiek, továbbá ismereteink vannak arról is, hogy a különböző társadalmi rétegek az iskolai versenyképességet növelő speciális képzési formákban (pl. nyelvi, matematikai) eltérő mértékben vesznek részt.

Ami a vizsgált mintát illeti, itt is jól nyomon követhetők az iskolai esélykülönbségek különféle formái és működési mechanizmusai. E problémakörből legelőször is azt emelnénk ki, hogy a középiskolások *egynegyede (26%) általános iskolás korában valamilyen speciális* (nyelvi, testnevelés stb.) *képzésben* részesült. Méghozzá a döntő többség számára ez négyéves, vagyis a felsőtagozat egészen át tartó képzést jelentett. Mint a 23. táblázat tanúsítja, a különféle településtípusok eltérő lehetőségeket kínáltak e tekintetben, hiszen míg a városokban tanuló diákok negyede-harmada (28-32%) részesül ilyen képzésben, addig a falusiaknak csupán

együtizede (11%). A városias települések kínálatának kiegyenlítődése mellett figyelemre méltó az idegen nyelvi speciális képzés túlsúlya.

Ne feledjük, hogy ezek a gyerekek a nyolcvanas évek elején-közepén jártak általános iskolába, amit jól illusztrál az a tény, hogy az összes tagozatos képzésben részesült diák kétötöde (41%) idegen nyelvet tanult.

A különböző településtípusokon lakó diákok megoszlása aszerint, hogy általános iskolás korukban milyen tagozatra jártak (%-ban)

Tagozat	Budapest	Megye- székhely	Egyéb város	Község	Összesen
Nem járt tagozatra, ismeretlen	72,2	67,6	70,1	89,0	74,0
Matematikai tagozat	4,8	4,8	2,9	2,4	3,9
Idegennyelvi	11,3	13,6	12,1	4,0	10,6
Testnevelési	6,1	8,5	6,5	1,8	6,0
Ének, zenei	5,5	5,2	7,9	2,4	5,2
Egyéb	0,1	0,3	0,5	0,4	0,3
Összes	100	100	100	100	100

23. táblázat

Az idegen nyelvi speciális képzésből származó előnyöket is láthatóan a városi diákok élvezhették, tekintettel arra, hogy az idegen nyelvet tanuló diákok kilenc tizede (91%) városias településeken lakott. A fiúk és a lányok azonos arányban részesültek tagozatos képzésben; köztük csupán annyi különbség mutatható ki, hogy a lányok néhány százalékponttal magasabb arányban vettek részt idegen nyelvi és ének-zenei speciális képzésben, mint a fiúk. Ezzel szemben társadalmi rétegenként jelentős különbségek mutathatók ki a vizsgált középiskolások között. Legmagasabb arányban (30-40%) a szellemi foglalkozású rétegek járatják gyerekeiket tagozatos osztályokba – elsősorban is az értelmiségiek, náluk közel 40%-os részvételi arány mutatható ki-, míg a fizikai rétegek gyermekei közül csupán 10-20% részesült ilyen képzésben. A 20 százalékos arányt a szakmunkás, a 10 százalékosat pedig a mezőgazdasági fizikai rétegek „produkálták”. Bár a rétegenkénti különbségekbe a lakóhely településtípusa is belejátszik és erősíti vagy éppen gyengíti annak hatását – például a községekben eleve kisebb az ilyen kínálat, következőképpen az ott élő és főként az ott domináns rétegeknek (mezőgazdasági fizikai; segéd- és betanított munkások stb.) nincs is módjuk ezen lehetőségekkel élni –, végül is minden településtípuson érvényesül a jelzett tendencia, vagyis hogy a szellemi foglalkozású rétegek, főként az értelmiségiek nagyobb arányban vesznek (vehetik) igénybe a tagozatos képzés nyújtotta lehetőségeket, mint a fizikai rétegek.

Adataink szerint a középiskolás diákok zömének az általános iskola *nyolcadik osztálya első félévében elért tanulmányi eredménye* jeles (31%) és jó (54%) minő-

sítsí volt. A közepesek aránya mindössze 14 százalék volt, elégséges pedig elvétve található. Miután ezek az eredmények alapvetően meghatározták a diákok (és szüleik) iskolatípus-, iskola- és szakmaválasztását, vagyis a jelentkezési lehetőségeket és a felvételi esélyeket, mintánk esetében is kimutathatók a tanulmányi eredmények ismert szelekciós összefüggései. Nevezetesen, hogy a legjobbak első sorban a gimnáziumokba jelentkeznek és nyernek felvételt (itt a jelesek aránya 52%), míg a kevésbé jó előmenetelű tanulók a kevésbé preferált szakközépiskolákba pályázhatnak eséllyel (24. táblázat). Így nem véletlen, hogy a szakközépiskolába felvettek között 10-15 százalékra „esett” vissza a jelesek aránya, ugyanakkor a közepes eredményűeké 20-30 százalékra növekedett.

A különböző iskolatípusokban tanuló diákok megoszlása az általános iskola nyolcadik osztálya első félévében elért tanulmányi előmenetel szerint (%-ban)

	Gimnázium	Középfokú szakmai képzésű szakközépiskola	Szaktanulmányi képzést folytató szakközépiskola	Összesen
Jeles	52,4	15,0	9,7	30,9
Jó	43,7	64,8	59,2	54,3
Közepes	3,3	19,2	29,6	14,0
Elégséges	—	0,2	0,4	0,1
Ismeretlen	0,6	0,8	1,1	0,7
Összesen	100	100	100	100

24. táblázat

Adataink a fiúk és a lányok tanulmányi előmenetele és az ebből adódó felvételi esélykülönbségek közti eltéréseket is alátámasztják. A nemenkénti megoszlások tanúsága szerint ugyanis a középiskolákba felvett lánytanulók általános iskolai tanulmányi eredményei jobbak voltak, mint a fiúké: a lányok közt számottevően magasabb a jeles tanulók aránya (37%), mint a fiúk közt (22%), ugyanakkor a közepes előmenetelűeké jóval kevesebb. Sorrendben 9, illetve 21 százalék. Ez a trend, mint a 25. táblázat is tanúsítja, minden iskolatípusban kimutatható. Például a gimnáziumban, ahol annak ellenére megmarad a jeles lánytanulók „előnye” (56%), hogy a jeles fiútanulók súlya a fentebb közölt átlaghoz képest a duplájára (45%) növekedett. Hasonló a helyzet a szakközépiskolákban is, azzal a megszorítással, hogy itt a jeles rendű tanulók arányai közti különbségek a lányok javára a gimnáziumokénál sokkal alacsonyabb szinten „realizálódnak”, hiszen a 12-18 százaléknyi jeles rendű lánnyal mindössze 8-9 százaléknyi fiú állítható párba. Továbbá, hogy ebben az iskolatípusban — ugyancsak a gimnáziumhoz képest — számottevően megnő a közepes előmenetelűek aránya, de ez a fiúk javára tolódik el, tekintettel arra, hogy még a fiúk közel egyharmadát (31-32%) vették fel közepes eredménnyel, addig a lányoknál ezek aránya „csak” 15-20% körül mozog.

A tanulók megoszlása az általános iskola nyolcadik osztálya első félévében elért tanulmányi eredmény és iskolatípus szerint, nemenkénti bontásban (%-ban)

	Gimnázium		Középfokú szakmai képzésű szakközép- iskola		Szakmunkásképzést folytató szakközép- iskola	
	fiú N=465	lány N=879	fiú N=327	lány N=785	fiú N=472	lány N=65
Jeles	46,4	56,1	8,0	18,0	9,3	12,4
Jó	49,7	40,5	59,0	67,2	58,5	64,6
Közepes	3,9	3,1	32,1	13,9	30,7	21,5
Elégséges	—	—	0,3	—	0,4	—
Ismeretlen	—	0,3	0,6	0,9	1,1	1,5
Összesen	100	100	100	100	100	100

25. táblázat

Mint az előbbiekből is kiviláglik, az általános iskolában elért jobb tanulmányi eredményük alapján a lányok továbbtanulási és felvételi esélyei általában jobbak, mint a fiúké. Ezt a lányok érvényesítik is, amennyiben a legkeresettebb középiskolában, a gimnáziumban már hosszú ideje ők vannak túlsúlyban. A statisztikák szerint a gimnáziumban tanuló diákok kétharmada lány. Aztán nem feledhetjük azt sem, hogy miután a jeles eredményű fiúk zöme csakúgy a gimnáziumba igyekszik, mint a lányoké — a jeles fiúk háromnegyede ugyanúgy gimnáziumba nyert felvételt, mint a jeles lányoké (77%) —, a legjobb tanulók itt „halmozódnak”, míg a többi középiskolába csak „elszórva” jut belőlük. Ez a tény fontos szerepet játszik azon miliő alakulása tekintetében, amelyet az iskola „klímájának” neveztünk, hiszen a legjobb tanulók ilyen „sűrűsödése” nyilván sokkal ösztönzőbb feltételeket teremt a tanuláshoz, mint az a környezet, amelyben a jeles rendűek jóval kisebb arányban fordulnak elő, és súlyuk, hatásuk marginálissá válik a „közepesek” dominanciájához képest.

Jóllehet a *különböző társadalmi rétegekből* származó diákok általános iskolai tanulmányi előmenetele közti ismert különbségek, mintánk esetében — miután a vizsgált tanulók egy középiskolai szelekción már túlestek — nem mutathatók ki, bizonyos eltérések mégis szembeötlőek (26. táblázat). Főként a jeles tanulók arányában észlelhetők igen jelentős különbségek, hiszen amíg az értelmiségi rétegből származó diákoknak a fele (49%) került jeles eredménnyel jelenlegi iskolájába, addig a betanított és segédmunkás, valamint a mezőgazdasági fizikai származásúaknak mindössze egyötöde (20-22%).

Bár az eddig elmondottakkal már bőven érintettük a középiskolai felvételihez kapcsolódó szelekció kérdéskörét, érdemes erről külön is néhány szót szólnunk.

A 27. táblázat tanúsága szerint a diákok döntő többségét (85%) felvették abba az iskolába — 82 százalékát pedig arra a szakterületre vagy tagozatra —, ahova eredetileg jelentkezett. Láthatóan a gimnazisták kényszerültek legkevésbé eredeti

elképzeléseik módosítására – 88 százalékukat felvették jelenlegi iskolájukba –, viszont a szakmunkásképzést folytató szakközépiskolában tanulóknak már csaknem egynegyede (23%) rákényszerült erre.

A különböző társadalmi rétegekből származó középiskolások megoszlása az általános iskola nyolcadik osztálya első félévében elért tanulmányi eredményük szerint (%-ban)

Társadalmi réteg	Jeles	Jó	Közepes
Vezető	37,5	51,5	9,6
Irányító	31,3	53,8	14,1
Értelmiségi	49,3	40,1	10,1
Egyéb szellemi	29,4	53,2	16,8
Szakmunkás	23,5	58,7	17,5
Betanított és segédm.	20,0	67,3	11,3
Mezőgazdasági fizikai	21,8	65,3	12,2
Önálló	25,2	63,4	9,8
Inaktív	23,9	56,7	17,9

26. táblázat

Fontos információkat hordoz az a tény is, hogy a két iskolatípus, a gimnázium és a szakközépiskola közti mozgás rendkívül alacsony volt, hiszen a jelenleg gimnáziumba járó diákoknak csak 7 százaléka jelentkezett eredetileg szakközépiskolába, és fordítva, a szakközépiskolában tanulóknak is csupán 3 százaléka szándékozott nyolcadikos korában gimnáziumban továbbtanulni. A legjelentősebb kényszermozgás tehát a szakközépiskolai képzésen belül zajlott le.

A különböző iskolatípusban tanuló diákok megoszlása jelentkezésük szerint (%-ban)

Jelentkezési irány	Gimnázium	Középfokú szakmai képzésű szakközépiskola	Szakmunkásképzést folytató szakközépiskola	Összesen
Jelenlegi iskolájába	87,6	84,9	76,9	84,7
(más) gimnáziumba	4,0	3,0	3,2	3,5
(más) szakközépisk.	7,2	10,5	18,4	10,4
Egyéb helyre, ismeretlen	1,2	1,6	1,5	1,4
Összesen:	100	100	100	100

27. táblázat

Azoknak a 15-18 százalékot kitevő diákoknak a zöme, akiknek iskolát, szakot és/vagy tagozatot kellett változtatniuk, átirányítással került jelenlegi iskolájába és osztályába. E diákok elsősorban – mint az várható is volt – a kevésbé jó tanulók közül kerültek ki; amíg ugyanis a *jeles* eredménnyel jelentkezők közül csak 5 százalékot nem vettek fel abba az iskolába, ahova eredetileg jelentkezett, addig a *jó* előmenetelűek közül már 16, a *közepesek* közül pedig 29 százalékot utasítottak el. A fentiek, továbbá a különféle iskolatípusokba felvett diákok általános iskolai tanulmányi eredményei ismeretében tehát nem meglepő, hogy legkevésbé a gimnazisták és leginkább a szakközépiskolások kényszerültek pályakorrekcióra.

Ennek megfelelően a gimnáziumok nyelvi és reál tagozatain, továbbá a közgazdasági szakközépiskolákban volt a legmagasabb az eredetileg is ide jelentkezők felvétele, tekintettel arra, hogy a jeles tanulók aránya is itt volt a legmagasabb és a közepeseké a legalacsonyabb. Ugyanakkor a kiszemelt ipari szakközépiskolába a tanulóknak csupán a háromnegyedét vették fel arra a szakra, ahova jelentkezett, ami szintén egybevág azzal a ténnyel, hogy itt rendkívül alacsony a *jeles* (10%) és nagyon magas a *közepes* (31%) eredményűek számaránya (28. táblázat).

A fenti értelemben vett pályakorrekcióra kényszerült fiúk két jelentősebb szakterület köré szerveződtek. 5 százalékuk eredetileg ipari szakközépiskolába, 4 százalékuk pedig kereskedelmibe jelentkezett. Végül is az ipari szakközépiskolába jelentkezők zömét (83%) felvették az áhított szakterületre, csak más iskolába, szakra vagy szakképzettséget nyújtó tagozatra, míg a kereskedelmibe jelentkezők fele (47%) ipari szakközépiskolába, egyharmada pedig gimnáziumba nyert felvételt.

A lányoknál a kereskedelmi, közgazdasági és egészségügyi szakra jelentkezők közt volt számottevőbb (2-4%) az elutasítottak aránya. A pályakorrekció során egy kisebb részüknek sikerült saját szakterületére bejutnia, a többség azonban vagy gimnáziumba került (40-60%), vagy más szakközépiskolába.

Mint közismert, a középiskolába felvett tanulók jelentős része képtelen tartani az általános iskolából hozott tanulmányi eredményét, és kisebb-nagyobb mértékben ront azon. Ez az irányzat az általunk vizsgált diákok esetében is érvényes, azzal a megjegyzéssel, hogy mi a „rontás” mértékét – bármik legyenek is ennek az okai – jelentősnek tartjuk. Jelentősnek, hiszen a *jelesek* aránya felére csökkent, a *jók* is 10 százalékponttal zsugorodott, ugyanakkor a *közepeseké* több mint kétszeresére növekedett. Az egyes iskolatípusok közötti induló különbségek – a felvételi alapjául szolgáló általános iskolai tanulmányi eredményekre gondolunk – még markánsabbá váltak, amennyiben a gimnáziumok 25 százaléknyi jeles tanulójaival csupán 3-5 százaléknyi jeles szakközépiskolás állítható párba, és amennyiben az utóbbi iskolatípusban már inkább a *közepesek*, semmint a *jók* dominálnak. Bár a „rontás” minden fontosabb tantárgy esetén számottevő, annak mértéke változik. Például magyar irodalomból a nyolcadik osztály első félévéhez képest 48 százalékról 26, történelemből 46 százalékról 24, matematikából 33 százalékról 14, fizikából 34 százalékról 16 százalékra esett vissza a jelesek aránya. Ezzel párhuzamosan a középiskolákban a közepes eredményt produkálók aránya a tárgyakból 30-34, az elégségeseké pedig 8-26 százalékra nőtt. Ez utóbbi „csúcs” matematikából született.

**A különböző iskolatípusokba járó diákok megoszlása a középiskolában elért
legutóbbi év végi tanulmányi eredménye szerint (%-ban)
(Csak a II., III. és IV. évesek adatai)**

	Gimnázium N=1001	Középfokú szakmai kép- zésű szakkö- zépiskola N=792	Szaktanács- képzést foly- tató szakkö- zépiskola N=404	Összesen N=2197
Jeles	24,8	4,9	3,0	13,6
Jó	52,1	41,4	29,2	44,1
Közepes	21,5	48,1	55,4	37,3
Elégséges	1,3	4,0	6,9	3,3
Elégtelen	0,3	1,6	5,5	1,7
Összesen	100	100	100	100

28. táblázat

Arányában a legjelentősebb visszaesés az általános iskolából *jeles* eredménnyel felvettek közt mutatkozik, ugyanis alig több mint egyharmaduk (37%) ért el ezzel azonos eredményt jelenlegi középiskolájában. Bár ehhez képest a *jók* 45, a *közepesek* 68 százaléka megtartotta az általánosból hozott tanulmányi eredményét, a közülük rontók helyzete mégis „aggasztóbb”, hiszen a *jók* 47 százaléka közepes, a *közepeseknek* pedig közel egyötöde (18%) elégséges vagy elégtelen eredménnyel zárta az elmúlt tanévet.

Ez a trend – ismerve az iskolatípusok közti felvételi és tanulmányi előmenetelbeli különbségeket – természetesen egészen más a gimnáziumokban, mint a szakközépiskolákban. Egyrészt amíg a gimnáziumba felvett jeles rendűek kétötöde jelenleg is tartja ezt az eredményét, addig a szakközépiskolákba felvettek csak alig több, mint egyötöde (23%). Másrészt a *jó* rendűek közül a gimnáziumba kerülteknek fele (52%) most is tartja eredményét; a középfokú szakmai képzésű szakközépiskolába járóknak azonban már csak kétötöde (44%), a szaktanácsképzést folytató szakközépiskolába felvetteknek pedig egyharmada (32%). Harmadrészt a *közepesek* között – akiknek döntő többsége szakközépiskolába nyert felvételt –, sem mindenki érte el hozott eredményét, és a rontók meglehetősen kritikus helyzetbe kerültek. Adataink szerint ilyen kritikus helyzetben volt a középiskolások egytizede (11%), akik tanulmányik során egy vagy több tantárgyból buktak. A buktak zöme mind a fiúknál (86%), mind a lányoknál (91%) szakközépiskolás. Bár a középiskolában elért tanulmányi eredmények társadalmi rétegekénti különbségeivel nem foglalkozunk részletesen, tény – mint a 29. táblázatból kitűnik –, hogy a felvételi, továbbá a középiskolai tanulmányok idején folyamatosan működő szelekció, a bukások, lemorzsolódások ellenére a továbbtanulási esélykülönbségek milyen számottevőek.

A különböző társadalmi rétegekből származó tanulók megoszlása a legutolsó középiskolai tanévben elért átlageredményük szerint (%-ban)

Társadalmi réteg	Jeles	Jó	Közepes	Elégséges	Ismeretlen	Összesen
Vezető	21,2	45,2	30,5	2,5	0,6	100
Irányító	14,5	49,8	32,0	2,0	1,7	100
Értelmiségi	24,1	48,2	23,2	2,1	2,4	100
Egyéb szellemi	11,8	45,7	37,5	3,2	1,8	100
Szakk munkás	8,2	41,1	45,0	3,6	2,1	100
Betanított és segéd munkás	5,4	34,4	53,3	5,4	1,5	100
Mezőgazdasági fizikai	7,7	46,1	40,4	3,8	2,0	100
Önálló	7,5	48,7	36,3	7,5	—	100
Inaktív	9,1	41,8	42,7	4,5	1,9	100

29. táblázat

A vázoltak ismeretében aligha meglepő, hogy a vizsgálatokba bekerült diákok számottevő része határozott elképzelésekkel rendelkezik *egyetemi és főiskolai továbbtanulását* illetően. A 30. táblázat alapján a kérdezettek háromnegyede már eldöntötte, hogy tovább kíván-e tanulni — 48% *igen*, 25% *nem* —, míg egy kisebbség (26%) még nem hozott döntést ez ügyben. Amint az várható volt, elsősorban a gimnazisták szeretnének továbbtanulni, amit nem csupán az *igen*-nel válaszolók más iskolatípusokhoz viszonyított magas aránya (69%) bizonyít — a szakközépiskolákban 29-32% a megfelelő arány —, hanem a *nemleges* válaszolók rendkívül alacsony száma (8%) is. A szakközépiskolákban ezek aránya 39%.

A különböző iskolatípusba járó diákok megoszlása a továbbtanulásra vonatkozó elképzeléseik szerint (%-ban)

Tovább kíván tanulni	Gimnázium	Középfokú szakmai képzésű szakközépiskola	Szakk munkás-képzést folytató szakközépiskola	Összesen
Ismeretlen	0,5	0,7	1,1	0,7
Nem	8,3	39,7	39,0	25,4
Igen	69,1	32,3	29,1	48,2
Még nem döntött	22,1	27,3	30,8	25,7
Összesen	100	100	100	100

30. táblázat

A továbbtanulásra vonatkozó elképzeléseket vagy döntéseket, ezek megalapozottságát érdemes további szempontokból is megvizsgálni. Legelőször is a tanulmányi eredmény összefüggésében. Amint azt a 31. táblázat is mutatja, a tanulmányi eredmény csökkenésével párhuzamosan egyrészt jelentősen csökken a továbbtanulni akarók aránya, másrészt számottevő léptékben nő a továbbtanulni nem kívánóké. Például amíg a *jeles* fiútanulók közül 82 százalék jelzett továbbtanulási szándékot, addig a *jó* rendűek közül már csak 69, a *közepes* előmenetelűek közül pedig mindössze 34 százalék – és ezzel párhuzamosan 1 százalékról, 13, illetve 46 százalékra emelkedik azok számaránya, akik nem kívánnak egyetemre vagy főiskolára jelentkezni. Mivel a lányok esetében is hasonló tendencia érvényesül, megállapíthatjuk, hogy a felsőfokú továbbtanulási törekvéseket a tanulmányi eredmények alapozzák meg. Az, hogy e mögött, vagy a továbbtanulási szándékok mögött „tudás” is van – csak a későbbiekben igazolódik. A felsőoktatási intézmények mindenesetre a szakközépiskolákban legjobb eredményt elért – jeles és jó rendű –, tehát a legversenyképesebb tanulók közül válogathatnak. Úgy tűnik, hogy a tanulók meglehetősen tisztában vannak azokkal a versenyképességbeli különbségekkel, amelyek a tanulmányi eredményen túl az iskolatípushoz, a konkrét iskolához (szakhoz vagy tagozathoz) kapcsolódnak, hiszen amíg a *jeles* tanulók közel kilenctizede (89%) iskolatípustól függetlenül elhatározta, hogy továbbtanul, addig ez a *jó* előmenetelűek közül határozottan csak a gimnazistákra jellemző. Adataink szerint a gimnáziumokba járó *jó* rendű tanulóknak negyötöde (80%) szintén tovább kíván tanulni és csak 5 százaléka nem, ezzel szemben a szakközépiskolás *jó* rendűeknek csupán fele jelezte továbbtanulási szándékát, míg a nemleges választ adók aránya 30 százalék. A *jó* rendű szakközépiskolásokra vonatkozó fenti adatok hasonlóak a *közepes* előmenetelű gimnazistáknál regisztráltakhoz. Kézenfekvő, hogy a középiskolai évek előrehaladtával mind határozottabb formát öltenek az elsőéves korban – legalábbis a többségnél – még oly kevésbé körvonalazódott továbbtanulási törekvések. E folyamat többféleképpen is megragadható. Adataink egyrészt arra utalnak, hogy a középiskolákba éppen bekerült diákok döntő többsége valamilyen továbbtanulásról álmodozik, ebben reménykedik, illetve erre törekszik. Erre utal az a tény, hogy az I. évfolyamos gimnazistáknak csupán 5%-a, a szakközépiskolásoknak pedig alig több mint egyharmada jelzi, hogy nem akar továbbtanulni.

A különböző tanulmányi eredményt elért fiú- és lánytanulók megoszlása a továbbtanulási elképzeléseik szerint (%-ban)

Tovább kíván-e tanulni	Fiú			Lány		
	jeles	jó	közepes	jeles	jó	közepes
Nem	1,1	13,2	46,2	2,4	17,0	54,6
Igen	81,5	69,0	34,0	91,3	64,6	21,1
Még nem döntött	17,4	17,8	19,8	6,3	18,4	24,3
Összesen	100	100	100	100	100	100

31. táblázat

A többiek – ha egy jó részük (40-50%) bizonytalan is – még melengetnek továbbtanulási álmokat. Nos, az évek előrehaladtával egyre csökken a bizonytalanság aránya, és nő a határozott döntésre jutóké és kényszerülőké. Ennek megfelelően a negyedik évfolyamban, mind a gimnazisták, mind a szakközépiskolások között 1-2 százalékra csökken azok számaránya, akik még nem döntöttek, ami természetesen nemcsak a továbbtanulni szándékozók, hanem a továbbtanulni nem szándékozók súlyát is növeli. Így a negyedéves gimnazistáknak több mint egytizede (15%) jelzi, hogy nem kíván továbbtanulni (83% igen), míg a középiskolák utolsó évfolyamain háromötödére (60%) emelkedik a továbbtanulni nem kívánók aránya. A továbbtanulni szándékozók számaránya ugyanakkor az I. évfolyamos 31 százalékról csak 37 százalékra nő.

A továbbtanulási törekvések társadalmi rétegenkénti vizsgálata alátámasztja a rétegenkénti különbségekről eddig elmondottakat. Ha eltekintünk a továbbtanulásról még nem döntött diákoktól (32. táblázat) – és ezt nagyobb kockázat nélkül megtehetjük, hiszen ezek számaránya minden réteg esetében hozzávetőlegesen 25 százalék körül mozog – akkor meglehetősen élességgel kirajzolódnak a továbbtanulási törekvések rétegspecifikus különbségei. Nevezetesen, hogy a társadalmi hierarchiában felfelé haladva folyamatosan nő az egyetemre vagy főiskolára jelentkezni szándékozók aránya, és ezzel egyidejűleg csökken a továbbtanulni nem akaróké. Az adatokból e tekintetben négy jól elkülönülő csoport képe rajzolódik ki.

A különböző társadalmi rétegekből származó diákok megoszlása továbbtanulási elképzeléseik szerint (%-ban)

Társadalmi réteg	ismeretlen	nem	igen	még nem döntött	összesen
Vezető	1,2	14,6	60,6	23,6	100
Irányító	0,6	21,8	53,8	23,8	100
Értelmiségi	0,4	11,9	63,7	24,0	100
Egyéb szellemi	0,6	25,2	48,7	25,5	100
Szaktanácsadók	0,1	33,0	39,7	27,2	100
Betanított és segédmunkás	1,5	40,5	32,8	25,2	100
Mezőgazdasági fizikai	0,7	38,1	34,0	27,2	100
Önálló	1,5	22,0	41,5	35,0	100
Inaktív	1,4	39,6	35,1	23,9	100

32. táblázat

Az első csoportot a vezető és értelmiségi rétegek alkotják. Itt a legmagasabb a továbbtanulni szándékozók aránya (60% körüli) és legalacsonyabb (12-16%) a továbbtanulni nem szándékozóké. A második csoportot az irányító és egyéb szellemi rétegek alkotják, ahol is a tanulóknak körülbelül fele (49-54%) szeretne egyetemre vagy főiskolára menni, míg durván egynegyede (22-25%) nem. A

A továbbtanulásra vonatkozó elképzeléseket vagy döntéseket, ezek megalapozottságát érdemes további szempontokból is megvizsgálni. Legelőször is a tanulmányi eredmény összefüggésében. Amint azt a 31. táblázat is mutatja, a tanulmányi eredmény csökkenésével párhuzamosan egyrészt jelentősen csökken a továbbtanulni akarók aránya, másrészt számottevő léptékben nő a továbbtanulni nem kívánóké. Például amíg a *jeles* fiútanulók közül 82 százalék jelzett továbbtanulási szándékot, addig a *jó* rendűek közül már csak 69, a *közepes* előmenetelűek közül pedig mindössze 34 százalék – és ezzel párhuzamosan 1 százalékról, 13, illetve 46 százalékra emelkedik azok számaránya, akik nem kívánnak egyetemre vagy főiskolára jelentkezni. Mivel a lányok esetében is hasonló tendencia érvényesül, megállapíthatjuk, hogy a felsőfokú továbbtanulási törekvéseket a tanulmányi eredmények alapozzák meg. Az, hogy e mögött, vagy a továbbtanulási szándékok mögött „tudás” is van – csak a későbbiekben igazolódik. A felsőoktatási intézmények mindenesetre a szakközépiskolákban legjobb eredményt elért – *jeles* és *jó* rendű –, tehát a legversenyképesebb tanulók közül válogathatnak. Úgy tűnik, hogy a tanulók meglehetősen tisztában vannak azokkal a versenyképességbeli különbségekkel, amelyek a tanulmányi eredményen túl az iskolatípushoz, a konkrét iskolához (szakhoz vagy tagozathoz) kapcsolódnak, hiszen amíg a *jeles* tanulók közel kilenctizede (89%) iskolatípustól függetlenül elhatározta, hogy továbbtanul, addig ez a *jó* előmenetelűek közül határozottan csak a gimnazistákra jellemző. Adataink szerint a gimnáziumokba járó *jó* rendű tanulóknak négyötöde (80%) szintén tovább kíván tanulni és csak 5 százaléka nem, ezzel szemben a szakközépiskolás *jó* rendűeknek csupán fele jelezte továbbtanulási szándékát, míg a nemleges választ adók aránya 30 százalék. A *jó* rendű szakközépiskolásokra vonatkozó fenti adatok hasonlóak a *közepes* előmenetelű gimnazistáknál regisztráltakhoz. Kézenfekvő, hogy a középiskolai évek előrehaladtával mind határozottabb formát öltenek az elsőéves korban – legalábbis a többségnél – még oly kevésbé körvonalazódott továbbtanulási törekvések. E folyamat többféleképpen is megragadható. Adataink egyrészt arra utalnak, hogy a középiskolákba éppen bekerült diákok döntő többsége valamilyen továbbtanulásról álmodozik, ebben reménykedik, illetve erre törekszik. Erre utal az a tény, hogy az I. évfolyamos gimnazistáknak csupán 5%-a, a szakközépiskolásoknak pedig alig több mint egyharmada jelzi, hogy nem akar továbbtanulni.

A különböző tanulmányi eredményt elért fiú- és lánytanulók megoszlása a továbbtanulási elképzeléseik szerint (%-ban)

Tovább kíván-e tanulni	Fiú			Lány		
	<i>jeles</i>	<i>jó</i>	<i>közepes</i>	<i>jeles</i>	<i>jó</i>	<i>közepes</i>
Nem	1,1	13,2	46,2	2,4	17,0	54,6
Igen	81,5	69,0	34,0	91,3	64,6	21,1
Még nem döntött	17,4	17,8	19,8	6,3	18,4	24,3
Összesen	100	100	100	100	100	100

31. táblázat

A többiek — ha egy jó részük (40-50%) bizonytalan is — még melengetnek továbbtanulási álmokat. Nos, az évek előrehaladtával egyre csökken a bizonytalanság aránya, és nő a határozott döntésre jutóké és kényszerülőké. Ennek megfelelően a negyedik évfolyamban, mind a gimnazisták, mind a szakközépiskolások között 1-2 százalékra csökken azok számaránya, akik még nem döntöttek, ami természetesen nemcsak a továbbtanulni szándékozók, hanem a továbbtanulni nem szándékozók súlyát is növeli. Így a negyedéves gimnazistáknak több mint egytizede (15%) jelzi, hogy nem kíván továbbtanulni (83% igen), míg a középiskolák utolsó évfolyamain háromötödére (60%) emelkedik a továbbtanulni nem kívánók aránya. A továbbtanulni szándékozók számaránya ugyanakkor az I. évfolyamos 31 százalékról csak 37 százalékra nő.

A továbbtanulási törekvések társadalmi rétegenkénti vizsgálata alátámasztja a rétegenkénti különbségekről eddig elmondottakat. Ha eltekintünk a továbbtanulásról még nem döntött diákoktól (32. táblázat) — és ezt nagyobb kockázat nélkül megtehetjük, hiszen ezek számaránya minden réteg esetében hozzávetőlegesen 25 százalék körül mozog — akkor meglehetősen élességgel kirajzolódnak a továbbtanulási törekvések rétegspecifikus különbségei. Nevezetesen, hogy a társadalmi hierarchiában felfelé haladva folyamatosan nő az egyetemre vagy főiskolára jelentkezni szándékozók aránya, és ezzel egyidejűleg csökken a továbbtanulni nem akaróké. Az adatokból e tekintetben négy jól elkülönülő csoport képe rajzolódik ki.

A különböző társadalmi rétegekből származó diákok megoszlása továbbtanulási elképzeléseik szerint (%-ban)

Társadalmi réteg	ismeretlen	nem	igen	még nem döntött	összesen
Vezető	1,2	14,6	60,6	23,6	100
Irányító	0,6	21,8	53,8	23,8	100
Értelmiségi	0,4	11,9	63,7	24,0	100
Egyéb szellemi	0,6	25,2	48,7	25,5	100
Szakmunkás	0,1	33,0	39,7	27,2	100
Betanított és segédmunkás	1,5	40,5	32,8	25,2	100
Mezőgazdasági fizikai	0,7	38,1	34,0	27,2	100
Önálló	1,5	22,0	41,5	35,0	100
Inaktív	1,4	39,6	35,1	23,9	100

32. táblázat

Az első csoportot a vezető és értelmiségi rétegek alkotják. Itt a legmagasabb a továbbtanulni szándékozók aránya (60% körüli) és legalacsonyabb (12-16%) a továbbtanulni nem szándékozóké. A második csoportot az irányító és egyéb szellemi rétegek alkotják, ahol is a tanulóknak körülbelül fele (49-54%) szeretne egyetemre vagy főiskolára menni, míg durván egynegyede (22-25%) nem. A

szakmunkás réteg önálló csoportot alkot, hiszen a maga hozzávetőlegesen 40 százaléknyi „továbbtanulási” arányával közbülső helyet foglal el az előbbi csoport és az utána elhelyezkedő, a betanított- és segédmunkás, valamint a mezőgazdasági fizikai rétegeket tömörítő csoport között. Az utóbbiaknál a továbbtanulni kívánók aránya egyharmadára csökken, és ezzel párhuzamosan a kérdezettek kétötödét (38-41%) is eléri a felsőfokú továbbtanulásra nem törekvők részaránya. A vázolt különbségek és az ezeket jelző törésvonalak egybeesnek a hazai szociológia által az iskolai esélykülönbségekről kialakított általános képpel, mely szerint a szellemi foglalkozású rétegek gyermekeivel még a szakmunkás réteg gyermekei veszik – vehetik fel úgy-ahogy a versenyt, a betanított és segédmunkás, illetve a mezőgazdasági fizikai rétegek gyermekei azonban már nem. Az utóbbi rétegek iskolai esélyeiről ugyanis nem csak azt tudjuk, hogy az a többiekéhez képest a legrosszabb, hanem azt is, hogy hosszabb időszakon át nem is javult relatív lemaradásuk, vagyis – szemben a szakmunkás réteggel – nem érzékelhető felzárkózásuk a szellemi rétegekhez.

A különböző iskolatípusokban tanuló fiú- és leánytanulók megoszlása a továbbtanulás irányai szerint (%-ban)

A továbbtanulás iránya	Gimnázium		Középfokú szakmai képzésű szak- középiskola		Szakmunkás képzést folytató szakközépiskola	
	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány
Még nem döntött; nem kíván továbbtanulni, ismeretlen	32,0	34,7	66,4	69,6	72,0	69,2
Egyetem	48,9	34,7	10,3	6,8	9,5	4,6
Főiskola	17,8	29,6	20,9	21,8	17,0	21,6
Nem felsőfokon	1,3	1,0	2,4	1,8	1,5	4,6
Összesen	100	100	100	100	100	100

33. táblázat

A továbbtanulási szándékokon túl kérdést tettünk fel annak irányára (egyetem, főiskola) és szakterületére vonatkozóan is. Amint a 33. táblázat mutatja, az eltérő iskolatípusokban tanuló diákok közt nemcsak a továbbtanulási törekvéseket illetően mutathatók ki különbségek, hanem azok irányát tekintve is. Ez egyben az elképzelések körvonalazódásának határozottságát is jelzi, hiszen az a tény, hogy a diákok egy része megjelölte azt a szakterületet (orvosi, műszaki, agrár) és azt a kvalifikációs szintet (egyetem, főiskola), amelynek elérésére törekszik, arra utal, hogy ezek a fiatalok viszonylag határozott célokat tűztek maguk elé.

Nos, az adatok szerint a gimnazisták nemcsak a továbbtanulási elképzeléseiket, hanem azok határozottságát tekintve is kitűnnek a középiskolások közül.

Ugyanis míg a gimnazisták mintegy kétharmada viszonylag pontosan meg tudta jelölni egyetemi és főiskolai törekvéseinek célját (szakterületét), addig a szakközépiskolásoknak csupán negyede-harmada (26-31%).

Ugyanakkor a gimnazisták közül szembeötlően nagyobb arányban — főként a fiúk (49%) — kívánnak egyetemre jelentkezni, mint a szakközépiskolások közül (5-10%).

A szakterületenkénti bontás még hangsúlyosabbá teszi az egyes iskolatípusok és nemek közti különbségeket a fentiek tekintetében. Jellemző például, hogy amíg a gimnazista fiúk és lányok közül a tudomány- (18-19%) és az orvos- (9-11%) egyetemre nagyjából hasonló arányban törekszenek a fiatalok, addig a műszaki vagy agrár egyetemeket már elsősorban a fiúk célozzák meg. (A fiúk 14, illetve 7 százalékaival a lányok 3 és 2 százaléka állítható szembe.) Jellemző az is, hogy a szakközépiskolások számára az orvos- és a tudományegyetemek elérhetetlenek vagy alig elérhetők — 1-4% jelezte ebbeli szándékát —, és az is, hogy az egyetemek közül csupán a műszaki és az agrár szakterületek szerepelnek továbbtanulási törekvéseik között leginkább (4% körüli értékek). Természetesen — mint ezt a gimnazistáknál is jeleztük — elsősorban a fiúk törekvései között. A tanár- és tanítóképző, valamint a külkereskedelmi főiskolák főként a gimnazista lányok, a pénzügyi és számviteli, illetve az egészségügyi főiskolák a szakközépiskolás lányok, a műszaki főiskolák pedig a szakközépiskolás fiúk közt örvendnek közkedveltségnek.

Az nyilván nem okoz meglepetést az olvasónak, hogy a diákok középiskolai tanulmányi előmenetele és a továbbtanulási törekvéseik fenti értelemben vett határozottsága között szoros kölcsönkapcsolat mutatható ki. Minél jobb tanuló valaki annál határozottabban eldöntötte, hogy tovább kíván tanulni és azt is, hogy hol. Például a gimnáziumban tanuló *jeles* rendűeknek csak alig több mint egytizede (12%) nem döntött még továbbtanulását illetően, vagy erre nemleges választ adott, ugyanakkor 70 százaléuk konkrétan megjelölte azt az egyetemi, 18 százaléuk pedig azt a főiskolai szakterületet, ahol tovább kíván tanulni. A *jó* rendűek között a fenti arányok sorrendben 22, 44 és 33, a *közepeseknél* pedig 54, 10 és 35 százalék.

Az iskola székhelyének *településtípusa* hasonlóképpen jelentős befolyást gyakorol a továbbtanulási törekvésekre — ez esetben kérieltségére, határozottságára és megalapozottságára —, mint az előbbieken jelzett tényezők. A településtípus nem önmagában érdekes, hiszen csak megjeleníti és közvetíti azt a sokféle körülményből és feltételből összeadódó speciális többletet, amelynek következtében ezek az iskolák — vagy ezek egy része — a felsőfokú továbbtanulásra versenyképesebben felkészítenek, mint a kisebb városok vagy községek hasonló középiskolái. Nem véletlen tehát, hogy az általános iskolából leginkább versenyképesen kikerült tanulók ezekbe a főként Budapesten és a megyeszékhelyeken működő, a felsőfokú továbbtanulásra legversenyképesebben felkészítő középiskolákba — zömében gimnáziumokba — törekszenek. A szelekciós mechanizmus mintánkbeli működésének konkrét összefüggései jól láthatók, ha összevetjük a 34. és 35. táblázat adatait. Az első tanúsága szerint a fővárosban és a megyeszékhelyeken működő gimnáziumok tanulói közül az egyetemeken továbbtanulni szándékozók aránya számottevően magasabb (47-48%), mint a kisvárosi (30%) vagy községi

(11%) gimnáziumok diákjai közül. E diákok továbbtanulási törekvéseinek határozottsága és megalapozottsága – esélyeik reális mérlegelése és megítélése – viszont nem utolsósorban arra a „tényre épül”, hogy olyan iskolákba járnak (35. táblázat), amelyek növelik felkészülési és felvételi esélyeiket. Vagyis ezek a fiatalok – pontosabban családjuk – eleve azokat a középiskolákat célozták meg, amelyekről köztudott volt, hogy a felsőfokú tanulmányokra felkészítő funkciójukat jól és hatékonyan látják el. Ezek tehát azok a diákok, akik meg vannak győződve arról, hogy iskolájuk versenyképesen („nagyon jól”) felkészíti őket a továbbtanulásra – a budapesti gimnazisták 31, a megyeszékhelyeken működő gimnáziumba járók 38 százaléka ítélte ilyennek iskoláját, az egyéb városok 21, és a községek 6 százaléknyi diákjával szemben – és ez megfelelő önbizalmat ad, mind a továbbtanulási törekvések célokká érleléséhez, mind a felkészüléshez, mind a felvételihez.

A különböző településtípusokon működő gimnáziumokban tanuló diákok megoszlása a továbbtanulásra, illetve annak irányára vonatkozó szándékaik szerint (%-ban)

A továbbtanulás iránya	Budapest	Megye- székhely	Egyéb város	Község	Összesen
Még nem döntött; nem kíván tovább- tanulni, ismeretlen	37,7	24,7	34,7	61,5	33,8
Egyetem	47,3	48,4	30,3	10,7	39,7
Főiskola	14,7	26,4	33,3	24,0	25,4
Nem felsőfokú	0,3	0,6	1,7	3,8	1,1
Összesen	100	100	100	100	100

34. táblázat

A különböző településtípusokon működő gimnáziumokban tanuló diákok megoszlása aszerint, hogy milyennek ítélik meg iskolájukat a továbbtanulásra való felkészítés szempontjából (%-ban)

Milyennek ítéled meg középiskoládat a to- vábbtanulásra való fel- készítés szempontjából	Budapest	Megye székhely	Egyéb város	Község	Összesen
Nagyon jó	31,2	37,9	21,4	5,8	28,6
Jó	43,3	50,0	56,4	56,7	50,9
Közepes	15,9	6,9	13,9	21,2	12,3
Rossz, nagyon rossz	3,1	1,6	2,8	5,8	2,7
Nem tudja megítélni	6,5	3,6	5,5	10,5	5,5
Összesen	100	100	100	100	100

35. táblázat

A felvételi versenyképesség növelésének fontos eszköze a *nyelvtanulás*. Ezzel a családok számottevő része tisztában van, következésképpen tud és hajlandó is áldozni arra – vegyük figyelembe a magas tanfolyami- és óradíjakat –, hogy gyermeke a kötelező iskolai nyelvórákon túl külön nyelvi képzésben is részesüljön.

A befektetésnek és áldozatvállalásnak ez a módja ezért szoros kapcsolatot mutat a továbbtanulási törekvésekkel. Mint a 36. táblázat tanúsítja, a felsőfokú továbbtanulásra legjobban felkészítő iskolatípusban a legmagasabb a külön nyelvi képzésben részt vevő diákok aránya. Míg ugyanis a gimnazistáknak közel egynegyede (24%) tanul különórákon nyelveket, addig a szakközépiskolásoknak már alig több mint egytizede (11-12%).

A különböző iskolatípusokba járó diákok megoszlása aszerint, hogy részt vesznek-e iskolán kívüli nyelvoktatásban vagy sem, és milyen nyelvet tanulnak (%-ban)

Tanul-e külön idegen nyelvet és mit	Gimnázium	Középfokú szakmai képzésű szakközépiskola	szakmunkás-képzést folytató szakközépiskola	Összesen
Nem tanul külön idegen nyelvet	76,3	87,7	88,6	82,6
Angolul tanul	10,9	5,7	6,2	8,1
Németül tanul	7,0	4,4	3,5	5,4
Egyéb nyelven tanul	5,8	2,2	1,7	3,9
Összesen	100	100	100	100

36. táblázat

A tanuló lakóhelyének településtípusa hasonlóképpen differenciáló tényezőnek bizonyul e tekintetben, hiszen a budapesti középiskolások 26 százalékával szemben a megyeszékhelyeken lakóknak 20, az egyéb városokban élőknek 14, a községi diákoknak pedig már csak 8 százaléka részesül szülei jóvoltából (ők fizetik) külön nyelvi képzésben. Bár a továbbtanulási törekvéseket, a felkészülési lehetőségeket és a felvételi esélyeket tekintve az egyes társadalmi rétegek között több vonatkozásban is kimutattunk jelentős különbségeket, az iskolán kívüli nyelvi képzés összefüggésében ezt újra meg kell tennünk. Részen azért, hogy felhívjuk a figyelmet arra, hogy egy iskolán kívüli, és ezért bizonyos fokig rejtett szelekciós tényező miként válik az iskolai esélykülönbségek jelentős befolyásolójává. Iskolán kívüli, hiszen többnyire az alacsony szintű és alacsony hatékonyságú iskolai nyelvi képzés pótlása és ellensúlyozása okán kell a szülőknek a zsebükbe nyúlniuk, és külső oktatási-képzési formákat igénybe venniük. Ugyanakkor a külső szemlélő, de néha az iskola számára is rejtett marad a különórák hozadéka, mivel ez automatikusan „beolvad” az iskola teljesítményébe, és kizárólag, mint az iskola teljesítménye könyvelődik el. A statisztikák például arról tudósítanak, hogy

adott iskolából hosszú időn át magas az egyetemekre és főiskolákra bekerültek aránya, arról azonban nem szólnak, hogy emögött – a különórák és egyetemi előkészítők tekintetében – milyen szülői befektetések húzódnak meg.

Ennek kapcsán fel kell hívnunk a figyelmet azon különbségekre is, amelyek az egyes társadalmi rétegek és csoportok között a középiskolai képzés célját, funkcióját és működésének megítélését tekintve fennállnak. Ez – többek között – abban nyilvánul meg, hogy a tovább tanulni nem kívánó, eleve csak a középiskolai végzettség megszerzésére aspiráló rétegek más követelményeket támasztanak, mást várnak el az adott iskolától, mint azok, akik egyetemeken vagy főiskolákon tovább kívánnak tanulni. Ez utóbbiak számára a középiskola nem végcél, hanem „átmenet” egy felsőfokú végzettséghez kötött szakma eléréséhez, és az adott középiskolát elsősorban abból a szempontból értékeli, hogy a felsőfokú továbbtanulásra felkészítő funkcióját miként látja el. És persze el is várják tőle, hogy e funkciójának jól megfeleljen. Az iskola teljesítményét folyamatosan mérlegelő kritikus beállítódás nem utolsósorban ebből következik, és amennyiben e rétegek és csoportok az iskola ebbeli működését alacsony szintűnek ítélik meg, úgy láthatóan külső oktatási-képzési formákat is igénybe vesznek céljaik eléréséhez (37. táblázat).

A különböző társadalmi rétegekből származó diákok megoszlása aszerint, hogy részt vesznek-e iskolán kívüli nyelvtanulásban vagy sem, és milyen nyelvet tanulnak (%-ban)

Társadalmi réteg	Nem tanul külön idegen nyelvet	Angolul tanul	Németül tanul	Egyéb nyelven tanul	Összesen
Vezető	75,1	11,0	8,2	5,7	100
Irányító	82,8	10,6	4,4	2,2	100
Értelmiségi	71,8	15,2	7,9	5,1	100
Egyéb szellemi	82,3	6,8	6,1	4,8	100
Szakmunkás	89,0	5,4	3,4	2,2	100
Betanított és segédmunkás	89,7	1,5	4,6	4,2	100
Mezőgazdasági fizikai	89,8	4,0	1,4	4,8	100
Önálló	85,4	4,9	7,3	2,4	100
Inaktív	88,8	5,2	3,0	3,0	100
Megoszlás	82,6	8,1	5,4	3,9	100

37. táblázat

Az elmondottakból következik az is, hogy az iskolán kívüli képzési formák igénybevétele messze túlmutat a szűk és ma még többnyire elmarasztaló értelemben vett „felvételi versenyképesség növelésének” motívumán. Emögött ugyanis

többé-kevésbé már a szakmai karrier tudatos építésének a motívumai is felsejlenek. E rétegek és csoportok tehát a középiskolától azt várják el, hogy az iskolai versenyképesség biztosításán túl, azzal együtt a szakmai karrier megalapozásához is járuljon hozzá, aminek integráns része egy-két idegen nyelv viszonylag alapos ismerete. Miután a középiskolák többsége ezt a kötelező oktatás keretében képtelen biztosítani a törekvő, igényes és persze erre áldozni akaró és tudó szülők az idegen nyelv használatához szükséges jártasságot különórákon kénytelenek elsajátíttatni gyermekeikkel.

Nos, a fentiekben jelzett eltérő beállítódásokra, törekvésekre, elvárásokra és magatartásokra utal az a tény, hogy amíg a vezető és értelmiségi rétegek gyermekei 25-28, az irányító és egyéb szellemi rétegek gyerekeinek még mindig 17-18 százaléka különórákon is tanul idegen nyelveket, addig a szak-, a betanított és a segédmunkás, illetve a mezőgazdasági fizikai rétegek gyermekeinek csupán egytizede. Ezek a különbségek természetesen még szembeötlőbbek, ha a felsőfokú továbbtanulásra leginkább aspiráló csoportok oldaláról közelítünk a kérdéshez. Például a budapesti vezető és értelmiségi réteg gyermekeinek több mint az egyharmada (36%) tanul különórákon idegen nyelvet. Hasonlóképpen magas ezek aránya a gimnáziumok jeles rendű tanulói között (38%), akikről tudjuk, hogy főként egyetemeken kívánnak továbbtanulni. És ezek a diákok nem egyszerűen nyelvet tanulnak különórákon, hanem kurrens, a szakmai versenyképességet biztosító idegen nyelveket, elsősorban angolt.

A nyelvtanulás kapcsán még annyit jegyeznénk meg, hogy a kérdezettek kétötöde (39%) magántanárnál, további kétötöde (38%) nyelvstúdiók, TIT stb., a maradék alig több mint egyötöde (23%) pedig iskolai szervezésű tanfolyamok keretében tanulja a nyelveket. A legtöbbször (49%) heti 2 órát fordítanak a különórákra, de egy hajtós kisebbség (27%) heti négy órát vagy még ennél is többet képes és tud erre szánni.

Adataink arról tanúskodnak, hogy a vizsgált középiskolások többsége a tanuláshoz és az iskolához való viszonyt tekintve pozitív „kulturális klímájú” családban nőtt fel. Kedvező körülménynek tekintettük azt, hogy a kérdezettek zöme az iskolai mobilitáson már átesett szülői generációtól származik, és hasonlóképpen kedvező körülménynek könyvelhetjük el azt is, hogy a döntő többség olyan lakásban él, amelyben helye van a könyveknek is. Alkalmanként ugyan a könyvek száma nem éri el a száz darabot sem – lásd a 38. táblázatot –, esetenként viszont kisebb könyvtár áll a diákok rendelkezésére. Az előbbi főként a kisebb településeken (községek, kisvárosok) élő, fizikai foglalkozású rétegekre jellemző – például a mezőgazdasági fizikai családok közel egyharmadának (31%) legfeljebb ha száz könyve van –, míg az ötszáznál több könyvet tartalmazó házi „könyvtárak” a fő- és nagyvárosi vezető és értelmiségi rétegek gyermekeinek állnak a rendelkezésére. Így például a Budapesten élő vezető, illetve értelmiségi családok 60-66 százaléka birtokol ilyen nagyságú házi könyvtárat.

Mindent egybevéve a kulturális-művelődési különbségek az egyes társadalmi rétegek között azon a területen is jelentősek, amelyet a házikönyvtárak jelenítenek meg, jóllehet olyan diák nem volt, aki, illetve, akinek családja nem rendelkezik könyvvel, még ha nem is túl nagy számúval.

A különböző településtípusokon élő diákok megoszlása a lakásban található könyvek száma szerint (%-ban)

A lakóhely település típusa	ismeretlen, nincs könyv	100 dara- big	101 – 200 db	201 – 300 db	301 – 400 db	401 – 500 db	501 – nél több	Össze- sen
Budapest	2,2	5,8	13,9	15,7	6,7	12,3	43,4	100
Megyeszékhely	1,3	6,7	15,4	16,0	11,7	13,7	35,2	100
Egyéb város	1,9	7,9	22,0	17,6	10,5	11,7	28,4	100
Község	1,5	20,4	24,6	17,7	8,9	9,1	17,8	100
Megoszlás	1,5	9,9	18,7	16,7	9,7	11,9	31,6	100

38. táblázat

Diákok az időmérlegen

Középiskolások időbeosztása

Az időmérleg-elemzés – mint a mindennapi élet szociológiája – az életmódot a végeredmény oldaláról közelíti meg. A mindennapok viszonylag stabil tevékenységrendszere – az időmérleg tárgya – az a végeredmény, ami az egyéni és a társadalmi feltételek szorításában kialakulva jellemzi az egyén vagy a társadalmi csoport életét. A gyermekkori szocializációtól a társadalmi létfeltételekig megszámlálhatatlanok a kiváltó okok, melyek határt szabnak vagy éppen lehetőséget kínálnak egy adott tevékenységrendszer kialakulására.

Az időmérlegnapló segítségével választ kapunk arra, hogy milyen tevékenység, milyen gyakorisággal, a nap mely időpontjában fordul elő az adott társadalmi csoport életében. Az előforduló tevékenységek sokaságából a rendszeresen ismétlődő tevékenységek azok, amelyek az életmód alapját képezik.¹ A rendszeresen ismétlődő tevékenységek, illetve azok előfordulásának gyakorisága alapján rajzolódik ki az a tevékenységrendszer, ami a maga viszonylagos állandóságával jellemzi egy társadalmi csoport mindennapi életét, életmódját. Az így előálló tevékenységrendszerből már kimaradnak az esetlegesen előforduló tevékenységek, a megmaradtak viszont szerkezetileg egységet alkotnak, s az csak nehezen, erős kényszer hatására változik meg.

A középiskolás diákok életmódját egy sor tényező alakítja azonos irányba. Elsősorban és mindenekelőtt a mindannyiukat jellemző közös feladat: a tanulás, amely – mint majd látni fogjuk – a különböző helyzetű diákcsoportok közötti kisebb-nagyobb eltérések ellenére leginkább meghatározója a diákok mindennapi életének. Az életkoruk szerint azonos korcsoportba tartozás az a másik ok, ami a csoport életét homogenizálja.² Az életkor szerinti hasonlóság mellett meghatározott jelentősége van annak a ténynek is, hogy korcsoportjukból a céljaik szerint igényesebbek csoportját alkotják, akik vagy a magasabban kvalifikált szakma, vagy a felsőfokú tanulmányok folytatása miatt kerültek egy csoportba. Mindezen okok együttesen azt eredményezik, hogy életmódjuk, a jellemzően végzett mindennapi tevékenységeik alapján karakterisztikus társadalmi csoportot alkotnak.

Szokták azt az analógiát használni, hogy a tanulás ugyanaz a tanulók számára, mint a munkavégzés a felnőttek számára. Ez a hasonlóság azonban csak erős

1 Az életmód alatt azt értjük, hogy a személy vagy társadalmi csoport „...mit cselekszik s tevékenységei milyen megszokott, ismétlődő rendszerességgel épülnek egybe”. *Gazsó Ferenc – Pataki Ferenc – Várhegyi György: Diákéletmód* Budapest. Bp., Gondolat, 1971. 13.

2 Mint Cseh-Szombathy László írja, nem is annyira biológiai-szomatikus okok miatt beszélhetünk korosztályonként változó életmódról, mint inkább azok miatt a társadalmi elvárások miatt, amelyek még azonos foglalkozás és társadalmi helyzet esetén is más szerepet várnak el például a nyugdíjasoktól, mint az aktív korúaktól. *Cseh-Szombathy László: Az öregek életmódja*. In.: *Tanulmányok az életmódról*. Budapest, 1980.

megszorításokkal igaz. Az aktív keresők munkavégzéssel kapcsolatos tevékenységei (itt csak az elsődleges jövedelemszerző munkáról van szó, a többi munkafajták – a háztartásban, a háztájiban stb. végzett munkák – a diákoknál ugyanúgy külön szerepelnek, mint a felnőtteknél) ugyanis a nap meghatározott szakaszához, a munkaidőhöz kötődnek, míg a diákok számára a tanulás az iskolai elfoglaltságokat, az iskolától lényegileg független egyéni önképzést és az otthoni felkészülést is jelenti. Ez együttesen időben is több, mint az aktív keresők munkaideje, de különösen többet jelent abból a szempontból, hogy mintegy átszövi mindennapjaikat a kora reggeli lecke átnézésétől a késő este végzett felkészülésig.

Az időmérlegadatokat elemzésének első benyomása alapján kimondhatjuk, hogy a középiskolás diákok mindennapi életére a kötelezettségek teljesítésének dominanciája jellemző. Az iskolai feladatok teljesítése, a különböző házimunkák és a közlekedés mint járulékos tevékenység egy átlagos hétköznapi ébren töltött idejének (felkeléstől lefekvésig) mintegy 65%-át tölti ki. A fennmaradó idő 14%-át a fiziológiai szükségletek teljesítése igényli, és csak 21%, azaz kevéssel több mint három óra marad olyan szabad időként, melynek felhasználását nem külső kényszer szabályozza.

Hétköznapiakon a tanulás, illetve az iskolai kötelezettségek teljesítése átlagosan mintegy nyolc órát igényel egy középiskolás diák napi idejéből. Ezen átlag mögött azonban jelentős szóródás van. A diákoknak mintegy fele ennél több időt tölt el e tevékenységgel. (1-2. táblázat)

**A tanulással eltöltött idő egy átlagos hétköznapon
(%-ban)**

8 óránál kevesebb	50,8
8-10 óra között	36,1
10 óra felett	13,1

1. táblázat

Úgyszintén jelentős azoknak az aránya, akiknél az összes kötelezettségekre fordított idő jóval átlag, vagyis 10 óra feletti.

A napi kötelezettségek teljesítésére fordított idő egy átlagos hétköznapon (%-ban)

10 óránál kevesebb	44,8
10-12 óra között	39,9
12 óra felett	15,3

2. táblázat

Jellemző mutatója a napi időfelhasználásnak az adott tevékenységet végzők aránya. Az iskolai feladatok teljesítése a diákok 99%-ára jellemző; a másik póluson a kulturális intézmények (mozi, színház stb.) látogatása áll, amit a diákoknak

nem egészen 6%-a végez egy átlagos hétköznapon. Eltekintve a szélsőségektől, általában is jellemző, hogy a napi kötelezettségek teljesítése a diákok zömére jellemző, mfg a különböző szabadidős tevékenységeket csak töredéke végzi. A szabad időn belül pedig az a jellemző, hogy a kevesebb aktivitást igénylő tevékenységek dominálnak: beszélgetés (a társas szabadidős tevékenység végzése az összes diák 77%-ára jellemző, ezen belül a beszélgetést főtevékenységként végzők aránya 74%); televíziózás (a kulturális szórakoztató tevékenységeket végzők 88%-ából 63%).

A hétköznapok napi ritmusa tehát úgy fest a középiskolás diákoknál, hogy a napi kötelezettségek teljesítésére szolgáló tevékenységek jellemzik a diákok zömét, illetve töltik ki idejük nagyobbik részét, és mellettük csak a laza pihenést szolgáló szabadidős tevékenységeknek marad idő (3. táblázat).

Egy átlagos hétköznap időmérélege (percben)

Napi kötelezettségek teljesítése együtt	609
Fiziológiai szükségletek együtt	634
Szabadidős tevékenységek együtt	perc
– televíziózás	64
– beszélgetés	perc

3. táblázat

A hétköznapokon végzett tevékenységek időarányainak feszített ritmusáról kapott képet mintegy alátámasztják a hétvégi napokra vonatkozó adatok. Egyfelől természetesen csökken a kötelezettségek teljesítésére fordított idő aránya, bár nem olyan mértékben, ahogy az a hajszolt hétköznapok után várható volna: a tanulásra fordított idő 470-ről 131 percre csökken ugyan, egyidejűleg azonban a különböző munkatevékenységekre fordított idő 42-ről 105 percre növekszik. A kötelezettségek teljesítésére fordított idő összességében mintegy 309 perccel csökken. E 309 percnél a különböző tevékenységek közötti megoszlása azt mutatja, hogy a kimerült szervezet a passzivitásban keresi a regenerálódást. A megmaradt 309 percből ugyanis 110 az alvás, 98 pedig a televíziózás idejét növeli. Az összes többi szabadidős tevékenység ideje mindössze 100 perccel növekszik, és itt is elsősorban az otthon végezhető, kevés aktivitást igénylő tevékenységek ideje növekszik leginkább. Elgondolkodtató, hogy az életkoránál fogva legaktívabb, céljait tekintve korosztályánál igényesebb középiskolás diákok szabadon választott tevékenységeit alapvetően a passzivitás jellemzi.

Az adott tevékenységet végzők arányainak áttekintése tovább erősíti az időarányoknál leírtakat. Azok aránya, akik a tankönyvet a hétvégi napokon sem teszik le, mintegy negyedével kevesebb, mint hétköznapokon – ez mutatja, hogy ha kevesebb időráfordítással is, de zömmel mindenki tanul a hétvégi napokon is –, ugyanakkor azok aránya, akik a televíziót nézik, másfélszeresre emelkedik. Igaz, azok aránya emelkedik leginkább, akiknél előfordul a kulturális, szórakozta-

tó intézmények látogatása – mintegy két és félszeres az emelkedés –, ám ez az arány még így is a diákok mindössze 14,2%-át jelenti.

A nemek közötti különbségek

Tapasztalati tény, hogy a lányok általában kötelességtudóbbak a fiúknál, és ez megnyilvánul napi időfelhasználásuk szerkezetében is. Ha az előbb azt mondtuk, hogy a középiskolás diákok általában túlterheltek napi kötelezettségeik teljesítése miatt, és ezért nem tudnak életkori sajátosságaiknak megfelelő változatos tevékenység struktúrát kialakítani, akkor ez a lányokra még inkább érvényes.

A középiskolás diákok időmérlege (átlagidő percben, résztvevők aránya %-ban)

Tevékenység	Fiú				Lány			
	hétköznap		hétvége		hétköznap		hétvége	
	átlag idő perc	részt- vevő %	átlag idő perc	részt- vevő %	átlag idő perc	részt- vevő %	átlag idő perc	részt- vevő %
Tanulás össz.	461	99	132	75	476	99	131	74
– felkészülés	140	93	106	68	163	95	113	69
– önképzés	22	23	21	16	18	18	11	11
Házi munkák	33	64	77	71	49	81	129	93
Közlekedés	96	99	64	74	98	99	59	71
Alvás	502	100	616	100	503	100	611	100
Társas tev.	47	73	86	64	52	80	95	72
– beszélgetés	36	70	44	51	43	77	55	61
Kulturális, szórakoztató tev. összesen	129	90	253	95	106	87	224	95
– televíziózás	71	66	178	89	58	60	150	87
Kult. intézetek látogatása	7	6	18	14	6	5	18	14
Szabad mozgás	31	36	57	44	20	28	35	35
Egyéb tev.	1	2	2	5	1	3	1	5
Kötött idő	590	576	273	302	623	563	319	442
Fiziológiai szükségletek	635	613	751	752	632	645	748	680
Szabadidő össz.	215	250	416	386	185	233	373	319

4. táblázat

A tanulás, a háztartási munkák, illetve a közlekedés több mint fél órával több időt igényel a lányoktól. Ugyanakkor ez a fél óra teljes egészében a szabadidőből vonódik el – a fiziológiai szükségletekre fordított időben nincs számottevő különbség a nemek között. Még szerencsétlenebb a helyzet a hétvégi napokon. A zömmel lányokra háruló háztartási munkák miatt ugyanis hétvégén mintegy háromnegyed óra a különbség a fiúk javára.

Egyetlen köteleességszerű tevékenységcsoport van, ahol a fiúk aránya meghaladja a lányokét, és ez is tanulságos: az egyéni választásra nagyobb lehetőséget adó, a szakköri elfoglaltságot, iskolán kívüli tanulást (pl. nyelvtanulás), stb. tartalmazó, „önképzés” címszóval jelzett tevékenységcsoportra hétköznap a fiúk 22, a lányok 18 percet, hétvégén 21, illetve 11 percet fordítanak (4. táblázat).

Ha a középiskolás diákok napi időmérését összehasonlítjuk az országos időmérésre hasonló korosztályú aktív keresőkre vonatkozó adataival, a diákok egyoldalú tevékenységszerkezete, illetve a feladatokkal való túlterheltsége még szembeötlőbb (5. táblázat).

A középiskolás diákok és a 15-19 éves aktív keresők* időmérése (percben)

Tevékenység	Hétköznap		Hétvégi nap	
	diák	aktív	diák	aktív
Keresőmunka, tanulás össz.	472	395	142	134
Háztartási munkák	40	90	97	145
Közlekedés	97	85	61	89
Alvás	503	496	613	559
Társas szabadidős tev.	50	57	91	93
– beszélgetés	40	29	50	33
Kulturális, szórakoztató tev.	115	125	236	168
– televíziózás	64	62	162	109
Kulturális intézet látogatása	7	14	18	30
Szabad mozgás	24	29	44	40
Egyéb tevékenység	1	17	1	23
Kötött idő összesen	609	570	300	369
Fiziológiai szükséglet	634	629	748	718
Szabadidő összesen	196	242	390	354

* Forrás: Időmérés 1977 és 1986 tavasza, Bp., KSH, 1987.

5. táblázat

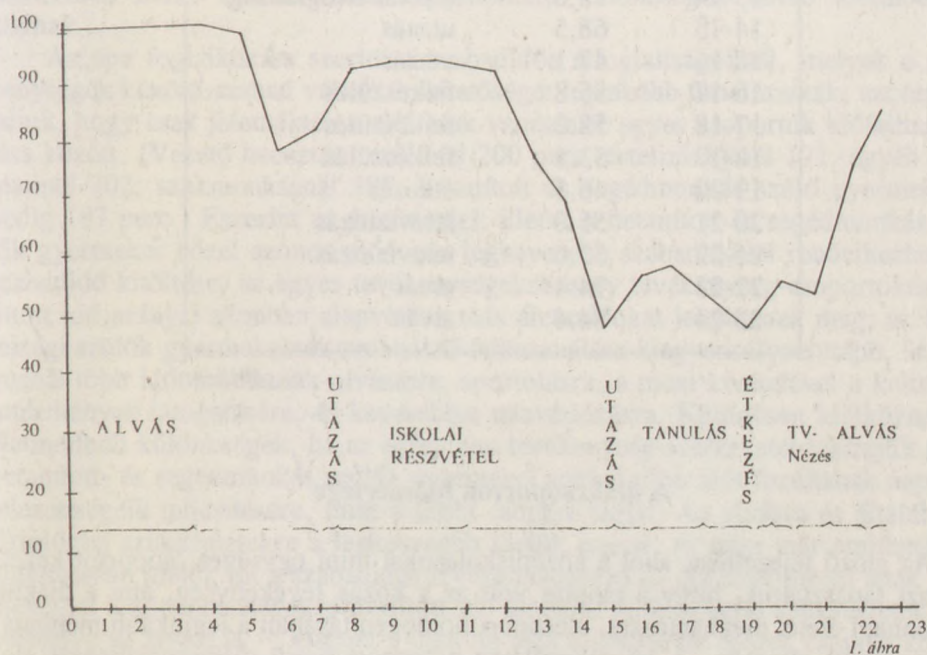
Az adatokból kiolvasható, hogy egyfelől a diákok jóval több időt fordítanak napi kötelezettségeik teljesítésére, másfelől a szabadidős elfoglaltságokra kevesebb idejük marad, mint az aktív keresőknek; és ez a kevés is egyoldalú, amennyiben a passzív pihenést szolgáló tevékenységek túlsúlya jellemzi (csak a beszél-

getés, illetve a televíziózás ideje magasabb az aktívakénál). A hétvégi napok tevékenységszerkezete még egyoldalúbb: a beszélgetés és a televíziózás mellett az alvás ideje növekszik leginkább. Míg hétköznapiokon csak lényegtelen különbség volt az aktívak és a diákok alvásra fordított ideje között, hétvégén a különbség egy órányira növekszik.

Egy társadalmi csoport életének napi ritmusát azzal tudjuk leginkább jellemezni, ha a nap folyamán előforduló tevékenységek közül a leggyakrabban végzeteket emeljük ki. Ennek legegyszerűbb formája az, hogy megnézzük, a nap 24 órája során óráközönként mely tevékenységek közül melyeket végzik a legtöbben. Így a végzett tevékenységek közül azt emeljük ki, amelyeket óráközönként a legtöbben végeznek. E módszerrel a tevékenységek száma maximum 24-re redukálódik. Mivel azonban vannak tevékenységek, melyek több órán keresztül a leggyakoribbak (ilyen például az alvás), ezért még ennél is jóval kevesebb azon tevékenységek száma, melyek leginkább jellemzik az adott csoport életének napi ritmusát.

Ennek alapján a középiskolás diákok életmódját egy átlagos hétköznapon mindössze hat tevékenységfajta uralja: alvás este 10-től reggel 7-ig; utazás reggel 7-8 óra között és 14-16-ig; iskolai elfoglaltság 8-14-ig; felkészülés 16-19-ig; étkezés 19-20 között; televíziózás 20-22-ig.

A középiskolák tevékenységfajtái egy átlagos hétköznapon

A diákok túlnyomó többségét jellemző tevékenyszerszerkezetből kiolvasható, hogy az iskolai elfoglaltságok és a felkészülés olyan mértékben kitölti a csoport mindennapi életét, hogy mellettük csak a nélkülözhetetlen alaptevékenységre marad idő (alvás, étkezés, utazás). Ez alól csak a televíziózás a kivétel, amit a diákok többsége az esti filmvetítés ideje alatt igénybe vesz (6. táblázat).

Egy átlagos hétköznapi legjellemzőbb tevékenységei (a résztvevők százaléka)

Óra	%	tevékenység
0-1	99.9	alvás
1-2	99.9	alvás
2-3	100.0	alvás
3-4	99.9	alvás
4-5	99.9	alvás
5-6	98.7	alvás
6-7	78.9	alvás
7-8	81.9	utazás
8-9	92.6	iskolai elfoglaltság
9-10	93.9	iskolai elfoglaltság
10-11	94.1	iskolai elfoglaltság
11-12	93.5	iskolai elfoglaltság
12-13	91.5	iskolai elfoglaltság
13-14	78.0	iskolai elfoglaltság
14-15	68.5	utazás
15-16	47.1	utazás
16-17	55.8	felkészülés
17-18	58.0	felkészülés
18-19	53.1	felkészülés
19-20	46.5	étkezés
20-21	55.0	televíziózás
21-22	53.6	televíziózás
22-23	74.4	alvás
23-24	84.4	alvás

6. táblázat

A diákcsoportok időmérlege

Az előző fejezetben, ahol a középiskolásokat mint egységes csoportot kezeltük, azt tapasztaltuk, hogy a tanulás volt az a közös tevékenység, ami a diákok mindennapi életét meghatározta, a csoport homogenitásában a leginkább meghatározó szerepet játszotta. A következőkben a csoport belső differenciáltságát ele-

mezzük, ennek során pedig azt keressük, mely tényezők a legfőbb okai a diákcsoportok közötti különbségeknek.

A csoportosítási szempontok, melyek alapján a diákcsoportokat létrehoztuk:

1. a társadalmi okokra visszavezethető különbségek — az apa foglalkozása, iskolai végzettsége; a tanuló lakóhelyének településtípusa; az iskola és a lakóhely közötti távolságból fakadó különbségek (helybenlakó, vagy bejáró) stb.
2. az iskolai tényezők különbségeiből fakadó eltérések — tanulmányi eredmény; évfolyam; iskola típusa; a tanulásra fordított idő mennyisége stb.

A társadalmi különbségek okai között a *munkamegosztásban elfoglalt helyet* szokás elsőként megemlíteni. Ebből a szempontból a középiskolás diák helye az inaktív kategóriában van ugyan, helyzetére azonban eltartójának e szerkezetben betöltött szerepe alapján következtethetünk. Ennek megfelelően az eltartó, illetve az apa foglalkozása adja meg a csoportosítás alapját.

A fővárosi diákok körében 1967-ben végzett időmérleg felvétel adatai alapján az akkori elemzés arra a következtetésre jutott, hogy a munkamegosztás szerinti csoportok között inkább jellemző a homogenitás, mint a differenciáltság, azaz úgy találták, hogy az egyes diákcsoportok között a különbségek nem elsősorban a szülők társadalmi helyzete alapján képződnek.³ Vizsgálatunk adatai is erős homogenitást mutatnak a különböző diákcsoportok között. Ugyanakkor azonban a különböző tevékenységekre fordított időarányok hasonlósága mellett a tevékenységrendszerek belső szerkezetében tapasztalható különbségek eltérő életmódokra utalnak.

Az apa foglalkozása szerint a szabadidős elfoglaltságoknál, melyek a tevékenységek közötti szabad választás lehetőségét leginkább tartalmazzák, azt tapasztaltuk, hogy csak jelentéktelen eltérések vannak az egyes csoportok időfelhasználása között. (Vezető beosztású szülőnél 200 perc, értelmiséginél 191, egyéb szellemi 202, szakmunkásnál 198, betanított és segédmunkás szülő gyermekénél pedig 187 perc.) Eszerint az értelmiségi, illetve a betanított és segédmunkás szülők gyermekei közel azonos módon a legkevesebb szabadidővel rendelkeznek. E szabadidő kitöltése, az egyes tevékenységekre vagy tevékenység-csoportokra fordított idő arányai azonban alapvetően más életmódokat jelenítenek meg: az értelmiségi szülők gyermekeinek szabadidő felhasználása kiegyensúlyozottabb, az átlagosnál több időt fordítanak olvasásra, sportolásra, a mozi kivételével a kulturális intézmények látogatására, és kevesebbet televíziózásra. Különösen kiütkeznek az életmódbeli különbségek, ha az egész nap tevékenység-szerkezetét tekintjük át. A betanított- és segédmunkás szülők gyermekei sokkal több időt fordítanak napi kötelezettségeik teljesítésére, mint a többi csoport tagjai. Az alvásra és általában a fiziológiai szükségletekre a legkevesebb idejük marad, és mint már említettük, a legkevesebb idejük jut a szabadidős tevékenységekre is. Az értelmiségi apák gyermekeinél a kötelezettségekre fordított idő átlagos. A fiziológiai szükségletekre — beleértve az alvást is — viszont a legtöbb időt fordítják az összes csoport között,

3 Gazsó Ferenc—Pataki Ferenc—Várhegyi György: i.m.: 78.p.

a szabadidős elfoglaltságokra pedig a betanított és segéd munkás szülők gyermekeihez hasonlóan nagyon kevés idejük marad.

A szabadidő nagyságának hasonlósága mellett — bár mint láttuk annak belső szerkezete is eltérő életmódot takar — a napi tevékenységek teljes áttekintése már legfőbb időarányaiban is jelentős eltéréseket jelez. A betanított és segéd munkás szülők gyermekeinél a napi kötelezettségekre fordított többlet idő teljes egészében a különféle házkörű munkákra, illetve a közlekedésre megy el. A tanulmányi kötelezettségek teljesítésére azonban az összes többi csoportnál kevesebb időt fordítanak. Időfelhasználásuk belső szerkezete alapvetően más mint az értelmiségi szülők gyermekeié, akik a kötelezettségekre fordított időn belül a tanulmányi kötelezettségekre minden más csoportnál több időt fordítanak. Minden bizonnyal ebből az eltérő tevékenységszerkezetből fakad, hogy a szellemi fáradtság feloldása miatt ők fordítják a legtöbb időt alvásra, ugyanakkor az előbbi csoport alvási ideje a legrövidebb. Az alvási idő, illetve a kötelezettségek teljesítésére fordított idő ellenkező irányú eltérései okozzák a már említett nagyfokú hasonlóságot a két csoport szabadidejének nagysága között.

A tevékenységeknek van egy csoportja, mely a középiskolás diákok életében különösen fontos szerepet játszik, s ezért az itt mutatkozó különbségeknek is különös súlyuk van az életmód szempontjából. Önképzés címszó alatt egy csoportba gyűjtöttük azokat a tevékenységeket, amelyek részben az iskolával összefüggésben, részben attól függetlenül is az életre való felkészülésben jelentős szerepet játszó elfoglaltságokat tartalmaznak. Ide soroltuk a különböző szakköri, önképzőköri foglalkozásokon, versenyeken való részvételt — a felkészüléssel együtt —, a nyelvtanulást stb. Ezek a tevékenységek a középiskolás diákok társadalmi alaptevékenysége — a tanulás — szempontjából a napi kötelezettségek közé tartoznak. Viszonylag szabad választhatóságuk és értéktartalmuk miatt azonban meghatározó jelentőségük van a választott — és nem kényszerű — életmód szempontjából. Az e tevékenységcsoportra fordított idő alapján az értelmiségi szülők gyermekei jelentősen különböznek a többi csoporttól. Az iskolai sportversenyektől az amatőr művészeti tevékenységekig, a nem iskolai tanfolyami képzésre, de különösen az egyéni önképzésre (pl. nyelvtanulás) mindenütt jellemzően több időt fordítanak, mint a többiek. Nem állja meg tehát a helyét az a nézet — legalábbis 1987-ben még nem —, mely szerint a középiskolások számára oly fontos különórák, illetve önképzés csak a legjobb helyzetben levő családok esetében oldható meg, hiszen a legjobb anyagi helyzetben levő vezető beosztású szülők gyermekei rendre elmaradnak a közel sem olyan jó helyzetben levő értelmiségi szülők gyermekei mögött. Ebből a szempontból a családi háttér inkább az értékválasztást motiválja, az anyagi javak pedig csak lehetőséget kínálnak a választáshoz (7. táblázat).

A mindennapi életben előforduló tevékenységekre fordított idő mértéke mellett a tevékenységek előfordulásának rendszeressége az, ami a csoport életmódját jellemzi. Ennek mértéke a tevékenységet végzők részvételi arányával mérhető, ami megmutatja, hogy az adott elfoglaltság mennyire jellemzője a csoportnak.

Azt már láttuk, hogy a napi kötelezettségek — tanulás, ház körüli munkák, közlekedés —, illetve a fiziológiai szükségletek végzése lényegileg a csoport minden tagjára jellemző. Ez alól egyedül az önképzés kivétel, ami mint már szó volt róla, határterülete a szabadon választható és a kötelezőszerűen végzett tevékeny-

ségeknél leírtakat: a vezető beosztású szülők gyermekeinek 20%-a, az értelmiségieknek 30%-a, az egyéb szellemieknek 22%-a, a szakmunkásoknak 18%-a, a betanított és segédmunkás szülők gyermekeinek 13%-a végzi ezeket a tevékenységeket. A családi háttér értékközvetítő szerepe tehát erősebb, mint az az anyagi bázis, amit például a vezető beosztású szülők biztosítani tudnak gyermekeiknek. Hiszen még a talán legrosszabb jövedelmi helyzetű „egyéb szellemi” foglalkozású szülők gyermekei is magasabb arányban végzik ezeket az esetenként költséges, de egyben jövőjük szempontjából igen fontos tevékenységeket.

**A középiskolás diákok időmérlege az apa foglalkozása szerint
(percben, hétköznapi)**

Tevékenység	Vezető N=433	Értel- miségi N=411	Egyéb szellemi N=335	Szak- munkás N=1193	Betan. és s.munkás N=205
Tanulás összesen	473	478	472	467	466
– felkészülés	157	155	149	150	160
– önképzés	17	33	22	18	12
Ház körüli munka	42	41	37	40	51
Közlekedés	91	88	93	101	107
Alvás	501	508	506	502	497
Társas tevékenység	52	45	54	50	46
– beszélgetés	39	38	42	40	40
Kult. szórakoztató tevékenység	112	116	119	116	115
– olvasás	27	36	35	28	33
– televíziózás	65	59	62	66	63
Kult. intézetek látogatása	8	5	6	6	6
– mozi	4	1	4	3	4
Szabad mozgás	27	24	22	25	18
– sportolás	18	15	11	15	10
Ismeretlen	1	1	1	1	-
Kötött idő össz.	607	607	602	608	625
Fiziológiai szükséglet össz.	633	642	635	634	628
Szabadidő össz.	200	191	202	198	187

7. táblázat

A kulturális, illetve a szórakoztató tevékenységeket végzők aránya 87-88% körüli a különböző csoportokban. Ezen belül a televíziót nézők aránya a megha-

tározó, hiszen mintegy 60% a naponta televíziózók aránya. Kisebb-nagyobb jelzés értékű különbségek azonban itt is tapasztalhatók az egyes csoportok között. A televíziózás szempontjából az értelmiségi és egyéb szellemi foglalkozású szülők gyermekei állnak közelebb egymáshoz, amennyiben ők nézik legkisebb arányban a műsorokat. A szakmunkás, illetve a betanított és segédmunkás szülők gyermekei pedig az azonosan magasabb arányukkal állnak közel egymáshoz. Érdekes összefüggéseket takarnak az olvasók arányai. Az újság- és folyóiratolvasás — ami szorosabban függ a családi szokásoktól, mivel általában a szülők által vásárolt újságokat olvassák — elsősorban az értelmiségi és az egyéb szellemi foglalkozású szülők gyermekeire jellemző. A könyvolvasás viszont inkább személyes választás függvénye. Itt érdekes módon az értelmiségi szülők gyermekei mellett a betanított és segédmunkás szülők gyermekei vannak a legtöbben. Ebben az esetben igaz lehet a *Diákéletmód Budapesten* szerzőinek megállapítása, akik e csoport életmódjának a többi diák életmódjához való hasonlóságát többek között a rekrutációs folyamatban látják. Abban, hogy a „betanított- és segédmunkás szülők gyermekei közül eleve csak a nagyon jó képességűek és a tanulásra, művelődésre erősen törekvők kerülnek be a középiskolába”.⁴ A könyvolvasás ugyanis a művelődés leg-hagyományosabb területe. Azok, akiknek családi környezetében a magasabb kultúrának nincsenek tradíciói, azok ezt választják a művelődés legfőbb eszközeként. Az önképzés egyéb területei, mint láttuk, még nem váltak mindennapi életük részévé. Ezt mutatják a kulturális intézmények látogatásának vagy a sportolásnak az adatai is. Az értelmiségi szülők gyermekeinek részvétele a legkiegyensúlyozottabb a különböző kulturális intézmények látogatása terén. Az összes többi diákcsoportra elsősorban a mozi látogatása jellemző, ennél a csoportnál a mozi, a színház, a hangverseny vagy a múzeum látogatása egyenletes gyakorisággal fordul elő.

Az apa foglalkozása, mint a szülői háttér egyik legjellemzőbb, a gyermek életét hosszú távon meghatározó mutatója alapján a középiskolás diákok mindennapi életét, életmódját alapvetően a hasonlóság jellemzi. Azok a különbségek, melyek a fenti leírásból kirajzolódnak, inkább csak csírái, elágazási pontjai a később kialakuló, jellemzően különböző életmódoknak. Az mindenesetre megállapítható, hogy az iskola ha esetleg tompítja is, nem szünteti meg a családból hozott kulturális különbségeket. Különösen azok a területek maradnak zárva egyes diákcsoportok számára, amelyek szélesíthetnék az életesélyek körét: az önképzés különböző lehetőségei, pl. a nyelvtanulás.

A felfelé irányuló mobilitásra — aminek az elmúlt évtizedekben a továbbtanulás volt egyetlen csatornája, hiszen a vagyonszerzésnek mint a kiemelkedés másik lehetőségének eleve nem voltak legális formái — az alsóbb rétegeknek nem volt igazán lehetőségük. A szakirodalomból ismert az első generációs értelmiségiek ambivalens életmódja,⁵ aminek kezdetét a középiskolás diákok mindennapi

4 *Gazsó Ferenc – Pataki Ferenc – Várhegyi György*: i.m.

5 Ma is jobbra azonos életmód- és kulturális típusba tartoznak például azok, akik szegényparaszt sorból nőttek ki. Lehetnek ma parasztok, munkások, terciér szektorbeliek, sőt, egyes esetekben értelmiségiek is — közös vonásuk, hogy az átélt változásokat nem tudják életmódjukban harmonikusan feldolgozni. *Vitányi Iván*: Az életmód-tipológia kutatásának lehetőségei. Kézirat.

életében a kultúrával való kapcsolatuk döcögős módja jelzi: a betanított és segéd-munkás szülők gyermekei a lehetőségek ismeretének hiánya miatt csak a hagyományos kulturálódási formákig jutnak el (pl. olvasás), a kulturálódásnak egyben az életesélyek bővülését is jelentő egyéb önművelődési formái (pl. nyelvtanulás) továbbra is ismeretlenek maradjanak számukra.⁶ (A vezető beosztású szülők gyermekei 2, az értelmiségi 4, az egyéb szellemi 2 órát, a szakmunkás, illetve betanított és segédmunkás szülők gyermekei pedig statisztikailag nem mérhető időt fordítanak nyelvtanulásra.)

Az iskolai végzettség az a másik csoportosítási szempont, amely mentén a társadalmi különbségek leginkább kialakulnak. Mint már utaltunk rá, társadalmunkban az elmúlt évtizedekben a tanulás jelentette a kiemelkedés, a felfelé irányuló mobilitás egyetlen csatornáját. Ezzel is magyarázható, hogy az oktatási intézetekbe való túljelentkezés nemcsak a felsőfokú továbbképzésben vált általánossá, hanem az oktatási koncepciók változásainak függvényében hol a gimnáziumokban, hol pedig magasabb kvalifikáltságot, jobb munkaerőpiaci helyzetet biztosító szakközépiskolákban.

A szülő, jelen esetben az apa iskolai végzettsége tehát olyan mutató, amely mentén várhatóan az életmód szempontjából is jól elkülönülő csoportokat fogunk találni. Az időmérleg- adatok igazolják ezt a feltételezést. Az egyes csoportok közötti különbségek valamivel jobban kirajzolódnak itt, mint a foglalkozási kategóriák szerint. Az iskolai végzettség és a foglalkozás ugyanis nem minden esetben fedí egymást. Tudjuk például, hogy az utóbbi években jelentősen nőtt az érettségivel rendelkező segédmunkások aránya.⁷ Az ilyen szélsőséges példától eltekintve is nyilvánvaló, hogy a foglalkozási szerkezet különböző kategóriái mögött az iskolai végzettség szempontjából vegyes csoportok vannak: általános iskolai végzettséggel talán csak szakmunkás és értelmiségi nem lehet valaki, középfokú végzettséggel pedig gyakorlatilag bármelyik foglalkozási kategóriába bekerülhet. Már csak az a kérdés, hogy vajon az iskolai végzettség vagy a foglalkozás az, ami inkább alakítója a mindennapi tevékenységekben megnyilvánuló életmódnak? Anélkül, hogy ezt most itt el tudnánk dönteni, néhány jelenségre fel kell hívunk a figyelmet. A mindennapi tevékenységek, mint említettük, épp a rendszeresség által minősülnek életmóddá. A meggyökeresedett, értékrenddel alátámasztott életvitel a mély gyökerek miatt valahol a gyermekkori szocializáció során kezd megszilárdulni. A változó életkörülmények persze alakítják, kisebb-nagyobb mértékben módosítják egy életen keresztül, igazán mély változásokat azonban csak ritkán tudnak okozni az ifjúkorban kialakult életmódon, megismert mintán. Ilyen okokra is visszavezethetők például a már említett első generációs mobilitás során kiemelkedők beilleszkedési zavarai vagy az a manapság sokat emlegetett értékzavar, értékvesztés, aminek egyik oka, hogy a társadalmi elvárások miatt jócskán megzavarodott család által valahogy kialakított értékrend, s az ennek megfelelő életmód nincs harmóniában a működő társadalom értékeivel. A tanulásnál maradva például ellentmondó helyzetbe kerül az, akiben kialakították az ismeretszerzés, a tudás

6 Gazsó Ferenc: Iskolarendszer és társadalmi mobilitás. Budapest, 1976. Kossuth, 95. o.

7 Harcsa István: Iskolai végzettség és társadalmi szerkezet. In.: Az ifjúság életkörülményei. Budapest, 1984. KSH.

iránti szeretetet, ugyanakkor azt hallja mindenütt, hogy az értelmiségi pálya társadalmi elismertsége csak szavakban van meg, egyébként az egyik legrosszabbul fizetett terület.

Az elmondottak persze a mindennapi életnek csak a viszonylag szabadon választott tevékenységeire érvényesek. A társadalmi alaptevékenységként számon tartott kötelezettségekre csak akkor, ha azok egybeesnek a személyes ambíciókkal. Ha a keresőmunka egyetlen célja a megélhetést biztosító pénzkereset, akkor életmódot alakító hatása a kényszerűség, ha azonban valamilyen választott hivatás, akkor hatását nem annyira mint kényszer fejti ki, hanem mint választott életforma. Akadémikus tehát az a sokat vitatott kérdés, hogy az életmód a szabadidős tevékenységekben vagy a mindennapi tevékenységek egészében nyilvánul meg. Nyilvánvaló, hogy a kényszerűség és a lehetőség együttesen alakítják az életmódot. Ugyanakkor az elmondottakból az is nyilvánvaló, hogy amennyiben az életmódot „viszonylag szabadon választott tevékenységek rendszerének” tekintjük, akkor ezt elsősorban a szabadidős tevékenységek elemzésével ismerhetjük meg.

Visszatérve alapkérdésünkhöz: az elmondottak alapján az iskolai végzettség szorosabb kapcsolatban áll a személyiség értékrendjével, így a választott életmóddal, mint a foglalkozás, ami sok esetben kényszerű választás eredménye. Ennek ellenére természetesen sok hasonlóságot tapasztalunk a két csoportosítás adatai között. Itt is a két szélső csoport életmódja a legkarakterisztikusabb. Az összefüggés az iskolai végzettséggel ugyanis itt a legközvetlenebb. Az első esetben a legfeljebb 8 általános iskolával rendelkező, illetve a betanított és segédmunkás apák gyermekei a társadalmi kényszer, a másik esetben pedig a felsőfokú iskolai végzettségű, illetve az értelmiségi apák gyermekei az értékvezérelt életmód lehetőségei alapján állnak közel egymáshoz. A legalacsonyabb végzettségű apák gyermekeinek napi tevékenységét egyfelől a hosszabb idejű munkavégzés és utazás jellemzi, és ezzel együtt a már említett rekrutációs okok miatt a kötelező iskolai feladatokra — ezen belül is elsősorban felkészülésre fordított hosszabb tanulási idő —, másfelől pedig az önképzés és a kulturális intézmények változatosabb formáival való kevesebb törődés. A felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező apák gyermekei a kötelező iskolai elfoglaltságok mellett az önképzésre is több időt fordítanak. Szabadidejük pedig kiegyensúlyozottabb: több időt fordítanak az olvasásra, sportolásra, kulturális érdeklődésükben nem a mozi dominál, ugyanakkor kevesebb ideig nézik a televíziót, és szerencsésebb helyzetüknél fogva kevesebb időt kell a házkörüli munkákra, illetve az utazásra fordítaniuk. A középfokú iskolai végzettségű, illetve a szakmunkásképzőt végzett apák gyermekei a mindennapi tevékenységeik időarányai alapján nem alkotnak karakterisztikus csoportokat. Egy-máshoz nagyon közel állnak mind a napi kötelezettségekre, mind a szabadidő különböző formáira fordított idő alapján.

A hétköznapiak időarányaira, mint az első fejezetben már említettük, nyomasztó súllyal nehezedik az iskolai követelményeknek való megfelelés. Ennek következtében a különböző szabadon választott tevékenységekre fordított idő olyan kevés, hogy az itt tapasztalt különbségek csak jelzik az egyes csoportok eltérő életmódját — bár a tevékenységek egész rendszerének belső arányai már némileg túlmutatnak e jelzéseken. A hétvégi napok azonban alapvetően a pihenést, a regenerálódást szolgálják. A tevékenységek közötti viszonylag szabad választás-

nak itt már nem korlátja a kevés idő. A különböző háztartási munkákra, a közlekedésre, illetve a fiziológiai szükségletekre fordított időn felül a többi idővel szabadon lehet gazdálkodni. Ebből a szempontból még a tanulás is a választható tevékenységek közé sorolódik (elvben a péntek délután ugyanis elegendő az otthoni felkészülésre). A hétvégi napokon tapasztalt időarányok ennek megfelelően erőteljesebben kirajzolják a csoportok közötti különbségeket olyannyira, hogy az apa iskolai végzettségének változása és a diákok egy-egy tevékenységcsoportra fordított ideje között lineáris kapcsolat van. Így van ez a tanulás különböző formáitól a házkörüli munkákig és a különböző szabadidős tevékenységekig egyaránt. Az iskolai végzettség fokozataival megegyezően vagy azzal ellenkező irányban változik az egyes diákcsoportok időfelhasználása.

A középiskolás diákok időmérlege az apa iskolai végzettsége szerint (percben)

Tevékenység	Max. 8 általános N=300		Szaktanulmány- képző N=739		Közép- fokú N=786		Felső- fokú N=856	
	hétköz- nap	hét- vége	hétköz- nap	hét- vége	hétköz- nap	hét- vége	hétköz- nap	hét- vége
Tanulás össz.	474	115	462	115	466	130	480	151
– felkészülés	162	99	152	98	146	110	157	122
– önképzés	9	9	16	8	19	15	27	24
Házkörüli munka	49	143	43	118	38	104	39	91
Közlekedés	103	54	104	62	98	57	87	65
Alvás	500	745	504	744	501	753	504	749
Társas tev.	42	98	51	98	53	90	49	83
Kult. szórakoz- tató tev.	115	234	115	238	119	244	114	227
– olvasás	30	32	28	37	32	40	33	46
– televíziózás	63	166	67	164	65	169	62	153
Kult. intézetek látogatása	6	21	6	20	7	15	6	19
– mozi	4	13	4	13	4	8	2	9
Szabad mozgás	17	31	23	42	25	45	27	53
– sportolás	9	11	13	16	15	17	18	27
Ismeretlen	-	1	1	1	1	1	1	1
Kötött idő össz.	627	310	609	296	602	292	606	308
Fiziológia	633	745	635	744	632	753	637	749
Szabadidő össz.	181	385	196	400	205	394	196	383

8. táblázat

Elgondolkodtató, hogy szemben a hétköznapi tapasztalatokkal, itt nem a középfokú iskolai végzettségű, illetve a szaktanulmányképzőt végzett apák gyerme-

keinek tevékenység-szerkezete áll közelebb egymáshoz, hanem a legfeljebb 8 általánost és a szakmunkásképzőt végzett apák gyermekeié. Ez arra utal, hogy a szabad választás alapját képező értékrendek szerint e két utóbbi csoport áll közelebb egymáshoz, ami a kötelezettségek súlya alatt torzult hétköznapi tevékenységstruktúrában nem tud érvényesülni. A középfokú, illetve felsőfokú végzettségű apák gyermekénél már nem ilyen egyértelmű a közeledés, bár a tanuláshoz és néhány szabadidős tevékenységnél hasonló tendencia tapasztalható (8. táblázat).

Röviden szólnunk kell még a tevékenységekben részt vevők arányáról. Mint már a foglalkozás szerinti csoportosításnál tapasztaltuk, itt is érvényesülnek a családok kulturális különbségeiből fakadó eltérések. Sőt, itt tisztább formában jelenik meg mindez. Az apa iskolai végzettségének mértéke következetesen érvényesül a gyermek mindennapi életében.

Az önképzés különböző formáiban részt vevők arányainál itt is az a helyzet, hogy csak azok tudnak élni a lehetőségekkel, akik a családi körben már kellő információkhoz jutnak, és a család kialakította ezek iránt a lehetőségek iránt az igényt. Így fordulhat elő az, hogy az egyéni önképzésben részt vevők arányában csaknem háromszoros a különbség a legfeljebb 8 általánost, illetve a felsőfokú iskolát végzett apák gyermekei között (3,7% és 9,1%). Úgyszintén az, hogy míg az előző csoport tagjai statisztikusan ki sem mutatható, az utóbbi csoport tagjai pedig mintegy 2%-os arányban tanulnak idegen nyelveket az iskolai nyelvtanuláson felül. Az önképzés különböző formáiban résztvevők aránya egy átlagos hétköznapon együttesen a következőképpen alakul:

legfeljebb 8 általánost végzett apák gyermekeinek 10,3%-a,
szakmunkásképzőt végzett apák gyermekeinek 16,6%-a,
középfokú iskolai végzettségű apák gyermekeinek 21,1%-a,
felsőfokú iskolai végzettségű apák gyermekeinek 26,1%-a.

Ugyancsak a foglalkozások szerinti csoportoknál tapasztaltak érvényesülnek a könyvolvasás, a televíziózás, a kulturális intézmények látogatása és a sportolás arányainál, azzal a különbséggel, hogy itt, mint már említettük, közvetlenebb, mintegy lineáris a kapcsolat az apák iskolai végzettségének foka és gyermekeiknek a különböző tevékenységekben való részvételi arányai között.

A társadalmi különbségek egy másik vetülete jelenik meg a *településtípusok* közötti összehasonlításban. Sajátos társadalomfejlődésünk folytán a különbségek talán legdurvább formái ebben a csoportosításban jelennek meg. Nem véletlen, hogy egyes település-szociológiai kutatások eredményei szerint társadalmunkban jelenleg a legnagyobb differenciáló erő a lakóhely földrajzi elhelyezkedése.⁸

Az infrastrukturális különbségeken túlmenően mindennek életmódbeli vonatkozásai is vannak. Az eltérő hagyományok, a megélhetés lehetőségeinek különbségei stb. különböző élethelyzeteket teremtenek, amelyek az életmódban, az időfelhasználás eltérő ritmusában is megjelennek.

Hétköznapiokon a napi tevékenységek időarányaiban mindenképpen az infrastrukturális különbségek számlájára írható a közlekedésre fordított idő nagyságá-

8 Lásd erre vonatkozóan többek között *Szelényi Iván, Vági Gábor, Enyedi György* írásait.

nak településtípusonkénti eltérése. A községekben lakó diákok mintegy 20-40 perccel több időt fordítanak naponta az utazásra, mint a más településtípuson lakó társaik. A napi kötelezettségek teljesítésére fordított idő alakulása szempontjából ennek az egyszerű ténynek meghatározó jelentősége van. Ugyanakkor a különböző házkörűli munkákra fordított időben összességében nincs számottevő különbség, bár belső arányaiban már igen: a háztájiban végzett munka ideje a községekben lakó diákoknál ötször annyi, mint a vidéki városban lakóknál. A fővárosi diákoknál statisztikusan ki sem mutatható, hogy egyáltalán végeznének ilyen jellegű munkákat. A kötelezettségek harmadik nagy tevékenységcsoportja a tanulás. Az itt mért különbségek már nem egyszerűen az időkorlátok függvényei. Az eltérő magatartásminták, a hagyományok, a továbbtanulás fontosságának eltérő megítélése stb. is megjelennek az itt tapasztalt különbségekben.

Az összes tanulásra fordított időben mutatkozó különbség elsősorban az otthoni felkészülésre fordított idő különbségéből fakad. Az iskolai elfoglaltságokra fordított időben ugyanis nincs különbség, és az önképzésre is csak minimálisan kevesebb a községi diákok időráfordítása, mint a többieké. (Itt meg kell jegyezni, hogy az önképzés lehetősége némileg kapcsolódik az infrastrukturális ellátottsághoz, hiszen az iskola felszereltsége vagy a nyelvtanulás tanfolyami lehetőségei szintén infrastrukturális adottságok függvényei.) Ugyanakkor az a tény, hogy a felkészülésre több időt fordítanak a vidéki városban, illetve községben lakó diákok, mint fővárosi társaik, az önképzésre pedig kevesebbet, elsősorban a tanulási szokások különbözőségeire utal, semmint a felhasználható idő nagyságának különbségeire.

A szabadidő felhasználásának legjellemzőbb sajátosságaként azt mondhatjuk, hogy a községekben lakó középiskolásoknak mindenre kevesebb idejük marad: kevesebb a társas tevékenységekre (4-8 perc), a kulturális, szórakoztató tevékenységekre (8-12 perc), a kulturális intézmények látogatására (1-2 perc) és a sportolásra (7-8 perc) fordított idejük egyaránt.

A hétvégi napok időmérlege azonban azt mutatja, hogy a községekben lakó diákok tevékenységszerkezete nem egyszerűen az időkorlátok miatt különbözik alapvetően a városi, de különösen a fővárosi diákokétól. Ennél többről, eltérő életszemléletről is tanúskodnak az adatok. A hétvégi napokon is kevesebb szabadidővel rendelkeznek a községi diákok, bár a közlekedés helyett most a különböző munkatevékenységek okozzák a különbséget, a valódi különbségek azonban inkább abból állnak össze, hogy más tevékenységekre tevődik a hangsúly. A szabadon választható tevékenységek közül a községekben lakó diákok több időt fordítanak egyfelől az otthon, egyáltalán a családi körben végezhető elfoglaltságokra (vendégeskedés, hagyományos női kézimunka, egyéb családi közösségi tevékenységek), a szórakozás hagyományosabb formáira (táncolás). Olvasási szokásaikra inkább az újságolvasás, mint a folyóiratolvasás a jellemző, a kulturális intézmények közül elsősorban moziba járnak, a színház- vagy múzeumlátogatással szemben stb. Mindezek a különbségek részben infrastrukturális okokra is visszavezethetők, összességükben azonban inkább az eltérő életszemléletre, az értékrendek eltérő voltára utalnak (9. táblázat).

**Időfelhasználás a tanuló lakóhelyének településtípusa szerint
(percben)**

Tevékenység	Budapest N=668		Egyéb város N=1644		Község N=672	
	hétk.	hétv.	hétk.	hétv.	hétk.	hétv.
Tanulás összesen	457	126	475	136	468	125
– felkészülés	140	105	157	114	155	105
– önképzés	21	19	20	15	16	12
Házkörüli munka	43	93	41	105	43	130
Közlekedés	106	72	81	58	126	56
– iskolába	36	–	26	–	49	–
Alvás	499	616	508	612	494	611
Társas tev.	54	88	50	90	46	96
– vendégfogadás	1	3	1	6	–	5
– táncolás	2	16	5	15	4	20
– egyéb családi tev.	1	5	2	11	3	12
Kult. szórakoz- tató tev.	115	230	119	239	107	236
– újságolvasás	4	2	7	5	6	5
– folyóiratolv.	7	10	7	9	4	9
– könyvolvasás	20	32	18	25	19	25
– televíziózás	63	158	65	164	61	161
– női kézimunka	3	3	4	8	4	9
Kult. intézetek látogatása	7	20	6	18	5	17
– mozi	3	9	3	10	4	12
Szabad mozgás	25	54	26	45	19	33
– sportolás	17	24	16	19	9	14
Ismeretlen	1	1	1	1	–	1
Kötött idő összesen	606	291	597	299	637	311
Fiz.szüks.összesen	632	756	641	748	626	746
Szabadidő összesen	202	393	202	393	177	383

9. táblázat

A lakóhely földrajzi elhelyezkedéséből fakadó hátrányok szélsőséges esete, amikor a lakóhely más településen van, mint a munkahely, illetve jelen esetben az iskola. A bejáró életmódnak külön szakirodalma van, amiből kiderül, hogy mennyire lehetetlen helyzet a mindennapi élet szempontjából a napi ingázás. A korai felkelés, a késő délutáni hazaérkezés, az ebből adódó fáradtság és fásultság szinte kizárja annak lehetőségét, hogy az eleve megkurtított szabadidőt valóban

A más településről iskolába járók megoszlása településtípusok szerint

A lakóhely településtípusa	Helyben lakó	Bejáró
Budapest	661 fő (99,0%)	7 fő (1,0)
Egyéb város	1515 fő (92.2 %)	129 fő (7.8) %
Község	74 fő (11,0 %)	598 fő 89,0 %

10. táblázat

szabadon lehessen beosztani. Felvételünk tanúsága szerint az ingázás alapvetően a községekben lakó diákok életét nyomorítja (10. táblázat).

Az adatokból kitűnik, hogy a községekben lakó diákok számára szinte egységesen jellemző az ingázó életforma. A településtípusoknál leírtakhoz képest annyi a különbség, hogy itt egy kicsivel még több a közlekedésre fordított idő. Ebből azonban nemcsak az következik, hogy még kevesebb idejük marad a szabadidős elfoglaltságokra, hanem ennél többről, minőségileg más életmódról van szó. A bejáró diákok ugyanis mindennapi életüket kevésbé tudják saját korcsoportjuk közegeiben megélni. A saját korcsoport jelentősége a fiatal korosztályok számára különösen fontos. A családi szocializáció mellett ennek van a legnagyobb szerepe a felnőtté válás folyamatában. Korunkban pedig különösen megnőtt e közegnek a súlya.⁹ Tevékenységeik társas közege tehát maradandóan csorbát szenved. Megnyilvánul ez abban, hogy a társas szabadidős tevékenységcsoporton belül a beszélgetésre fordított idő ennél a csoportnál a legalacsonyabb minden más csoporthoz képest (hétköznap 35, hétvégén 49 perc). A községekben lakó diákok életmódja szempontjából a középiskola tehát igen nagy próbatétel: kiszakítja őket megszokott közegükből, és egyben a napi ingázás miatt lehetetlenné válik számukra, hogy a választott közösség integráns részévé váljanak.

Az iskolai, illetve a tanulmányi kötelezettségek szerinti csoportok

A diákok társadalmi alaptevékenysége a tanulás, az iskolai feladatok teljesítése. Mint az első fejezetben láttuk, e feladatoknak való megfelelés átszövi a diákok mindennapi életét, s kitölti szinte egész napjukat. Ezek után nem meglepő, ha azt tapasztaljuk, hogy az iskolai, illetve a tanulással kapcsolatos tényezők mentén találjuk a legnagyobb különbségeket az egyes diákcsoportok életmódjában.

A csoportosítást az iskola *típusával* kezdjük. Az első választás akkor történik a középiskolások életében, amikor eldöntik, hogy a lehetőségek és adottságok

⁹ A legnagyobb hangsúllyal David Reisman világított rá erre a tényre ismert könyvében. Idéz egy diáklánnyal készített interjúból, amiből az derül ki, hogy a leghőbb vágyak teljesülése is csak akkor ér valamit, ha ezzel nem tűnik ki a többiek közül: Szeretnéd, ha tudnál repülni? Szeretném, ha tudnék repülni, de csak akkor, ha mindenki más is tudna, mert különben túlságosan feltűnő volna. David Reisman: A magányos tömeg. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1973.

számbavételével milyen irányba indulnak el az általános iskola befejezése után. (Mindebben természetesen meghatározó a szülők szerepe.) Korlátozott választás ez, hiszen nemcsak a vágyak és célok függvényében történik, hanem a személyes és az objektív lehetőségek számbavételével is. De még az így kialakított döntést is tovább változtatja a különböző iskolatípusok létszámkorlátja. Elég jelentős ugyanis azok aránya, akik megfelelnek ugyan a követelményeknek, de létszámkorlátok miatt átirányítással kerülnek középiskolába. (A felvételen a válaszolók mintegy 13%-a.)

Az iskolai tényezők szerinti csoportok időmérlege sok esetben a már tárgyalt társadalmi különbségek közvetett formában megjelenő hatásaiként alakul. Más társadalmi közegekből kerülnek ki a gimnazisták, és máshonnan a szakközépiskolások. A gimnazisták szüleinek például 46%-a szellemi és 42%-a fizikai munkás; a szakközépiskolásoknál 22%, illetve 65% ez az arány. Úgyszintén különbség van az egyes tanulmányi eredmény szerinti csoportok társadalmi háttéré között is. Mindazonáltal vitathatatlanul az iskolai tényezők hatása a legmeghatározóbb a diákok napi időmérlegének alakulásában. A tanulásra fordított idő nagysága például nyilvánvalóan elsősorban az iskolai követelmények függvénye, és csak részben a társadalmi háttéré.

A gimnázium és szakközépiskola megkülönböztetésén túlmenően a középiskolákat megkülönböztettük sajátos képzési céljaik szerint is. A szakközépiskolák esetében külön kezeljük a szakmunkásképzést és külön a középfokú szakmai képzést folytató iskolákat; a gimnáziumok esetében pedig kiemeltük azokat, ahonnan az elmúlt évek során kimagasló volt a felsőfokon továbbtanulók aránya, és ezeket „kiemelt” gimnáziumoknak neveztük el.

A gimnázium és a szakközépiskola olyan elágazási pont az általános iskola után továbbtanulók életében, amely alapvetően különböző irányokba jelöli ki a lehetséges életutakat. A gimnáziumokba — különösen a kiemelt gimnáziumokba — alapvetően a felsőfokon továbbtanulni szándékozók jelentkeznek. Ez különösen a fiúk esetében van így — a már említett érettségizett segédmunkások elsősorban közülük kerülnek ki a sikertelen felvételi vizsgák miatt. A szakközépiskolákba jelentkezők zömének célja a munkába állás, és csak kisebb hányaduk próbálkozik érettségi után a továbbtanulással. Ez a különböző irányultság rányomja bélyegét mindennapjaik tevékenységszerkezetére. Egy átlagos hétköznapon a tanulással töltött idő nagysága szinte teljesen megegyezik a továbbtanulni szándékozók és a kiemelt gimnáziumba járók között, illetve a továbbtanulni nem szándékozók és a szakmunkásképzést folytató szakközépiskolába járók között (11. táblázat).

A tanulásra fordított idő különbözősége azonban itt többről tanúskodik, mint például a bejáróknál, ahol a közlekedés okozta a különbségeket (bár a közlekedés itt is közrejátszik, amennyiben a szakközépiskolások rendre több időt fordítanak erre, mint a gimnazisták). Alapvetően más beállítódásról, más motivációk alapján történő választásról van itt szó. A motivációk, illetve az értékrendek közötti különbségek főleg a szabadon választott tevékenységek időarányainál követhetők nyomon.

**A tanulással töltött idő alakulása
(percben)**

Tevékenység	Kiemelt gimnázium	Tovább akar tanulni	Szaktanulmány- képzésű szakközépiskola	Nem akar tovább- tanulni
Tanulás össz.	486	487	445	444
– felkészülés	166	165	132	138
– önképzés	27	24	16	11

11. táblázat

Már a hétköznapi időmérlegében is felismerhetők az iskolatípusonként eltérő kulturális szokások: a gimnazisták, különösen a kiemelt gimnáziumba járók, valamivel több időt fordítanak az olvasásra, a mozi mellett inkább előfordul a többi kulturális intézmény látogatása is, míg a szakközépiskolások szabadidejére inkább a szórakozás jellemző, hosszabb ideig nézik a televíziót, hallgatják a magnetofont, gyakrabban járnak moziba. A hétvégi napok, mint már említettük, inkább lehetővé teszik a tevékenységek közötti szabad választást. Az iskolai kötelezettségek nyomasztó súlya hétvégén már kevésbé érvényesül. A megnövekedett szabadidő lehetővé teszi, hogy a tanulás is inkább választható tevékenység legyen. Ezért különösen tanulságos, hogy itt az iskolatípusok közötti különbségek még nagyobbak: míg a felkészülésre fordított időben hétköznapi 34 perc a különbség a kiemelt gimnáziumba, illetve a szaktanulmányképzést folytató szakközépiskolába járók között, addig hétvégén 44 perc. A különböző kulturális tevékenységekre, illetve a szórakozás különböző formáira fordított idő alapján a különbségek olyan jelentősek, a hangsúlyos tevékenységek annyira eltérnek, hogy bátran feltételezhetjük: az időarányokban mutatkozó különbségek különböző életmódokat jelentenek meg. A gimnazisták időmérlegében rendre magasabb az olvasásra, a színház, kiállítás látogatására fordított idő, úgyszintén az egyéni önképzés vagy az amatőr művészeti tevékenység ideje; a szakközépiskolásoknál pedig a tömegkommunikációs eszközök használata (rádió, magnó, televízió), a mozilátogatás, illetve táncolás ideje hosszabb.

Az iskolatípusok szerinti elemzésben tehát azt tapasztaljuk, hogy a gimnazisták szabadideje változatosabb, a kultúrához való viszonyuk szervezettebb, életvitelük inkább megfelel egy középiskolás diáktól elvártnak, mint a szakközépiskolába járó társaiké. Ugyanez mondható el a tanuláshoz való viszonyukról általában, aminek külön nyomatékot ad az, hogy az önképzés nagyobb hangsúlyt kap mindennapi életükben. E megállapítások a szakközépiskola mindkét típusába járó diákokra érvényesek. A továbbiakban megnéztük, hogy a szakközépiskolák különböző szakágai között van-e olyan, amelyik alapvetően különbözik a fenti globális megállapítástól. Az adatok tanúsága szerint nincs olyan szakközépiskolai szakág, amelyik a tanuló életvitelét a gimnáziumba járók életviteléhez közelítené. Akár az ipari, akár a mezőgazdasági vagy a közgazdasági, illetve az egészségügyi szakkö-

zépiskolába járók adatait vizsgáltuk, a közöttük levő kisebb-nagyobb különbségek ellenére, a fenti megállapításokat nem cáfolták. A közgazdasági, illetve egészségügyi iskolába járóknál megfigyelhető eltérések annak tulajdoníthatók, hogy ide zömme lányok járnak. Ennek megfelelően valamivel több a tanulásra fordított idejük, mint a többi szakközépiskolásé, de már nem több például az önképzésre fordított idejük. Valamivel kevesebb a televíziózás ideje hétköznap, de nem kevesebb hétvégén stb. (12. táblázat).

Az időfelhasználás különbségei az iskola típusa szerint (percben)

	Gimnázium				Szakközépiskola			
	Kiemelt		Nem kiemelt		Középfokú képzésű		Szakmunkás képzésű	
	N=786		N=562		N=1130		N=506	
	hétköz- nap	hét- vége	hétköz- nap	hét- vége	hétköz- nap	hét- vége	hétköz- nap	hét- vége
Tanulás össz.	486	160	480	139	464	118	445	108
– felkészülés	166	134	162	116	149	100	132	90
– önképzés	27	20	23	17	14	11	16	13
Házi munkák	42	96	40	109	45	121	38	92
Közlekedés	85	63	82	61	108	56	106	69
Alvás	502	608	511	610	502	617	497	615
Társas tev.	49	84	50	90	49	92	53	101
– táncolás	4	11	3	14	4	17	5	23
Kult. tevékenység	109	220	114	239	112	240	133	249
– napilap olv.	6	4	6	5	5	3	7	6
– folyóirat	8	11	6	9	5	10	6	7
– könyvolv.	20	31	18	28	17	24	19	25
– televíziózás	57	143	65	164	64	168	72	176
– rádiózás	2	3	3	4	3	4	5	5
– magnó-, lemezhallg.	7	12	10	14	9	16	17	20
Kult. intézet	7	20	7	17	6	18	7	17
– mozi	3	8	4	10	3	11	4	12
– színház	2	3	1	1	1	-	-	-
– egyéb	1	3	2	4	1	3	2	2
Szabad mozg.	28	51	23	39	23	39	25	52
– sportolás	18	23	14	18	12	15	17	22
Ismeretlen	1		-		1		1	
Kötött idő	613	320	602	309	618	297	590	272
Fiziológiai szükségletek	632	746	644	745	632	752	631	747
Szabadidő	195	375	194	386	190	390	219	421

12. táblázat

Erős szelekciós hatású a diákok mindennapjaira az, hogy a középiskola után *tovább akarnak-e tanulni*, vagy nem, illetve, ha igen, akkor hol, milyen oktatási formában. Tanulságos mindenekelőtt áttekinteni, hogy elsősorban kik akarnak továbbtanulni: 64%-ban gimnazisták, 36%-ban szakközépiskolások. A szakmai iránnyultság szerint pedig: az orvosira 94, tudományegyetemre 86, műszakira 65, agrárira 56, a különböző főiskolákra 51%-os a továbbtanulni szándékozók között a gimnazisták aránya, míg a nem felsőfokon továbbtanulni szándékozók között 32% a gimnazistáké és 68% a szakközépiskolásoké. Az apa iskolai végzettségének foka szerint növekvő az arány (8 általánosanál kevesebb végzettségű apák gyermekeinek 20, a felsőfokú végzettségűek gyermekeinek 64%-a). Nemek szerint nincs jelentősebb különbség a továbbtanulni szándékozók között, van azonban aszerint, hogy milyen szakterületen próbálkoznak: a fiúk aránya 33% a tudományegyetemekenél, 33% az orvosin, 28% és 34% a különböző főiskolákon; a műszaki és az agrár egyetemre jelentkezők között viszont 76%, illetve 70%. Településtípus szerint a községekben lakók vannak a legkisebb arányban a továbbtanulni szándékozók között, végül a bejárók 38, a helybenlakók 52 százaléka döntött már a továbbtanulás mellett. Érdekes összefüggésre utal az évfolyamok szerinti bontás. Egyetlen szakirány van, ahol az első és a negyedik évfolyamosok azonos arányban döntöttek már a továbbtanulás mellett, és ez az orvosegyetem. Az orvosi pálya hagyományosan a legzártabb a mobilitás szempontjából, és ez már itt megmutatkozik. Többnyire már gyermekkorban az otthoni közeg hatására eldől, ha valaki ezen a pályán akar érvényesülni.

A továbbtanulni szándékozók tanulással töltött ideje természetesen jóval hosszabb, mint a többieké. Ennek megfelelően szabadidős elfoglaltságaik is más szerkezetűek. Eleve jóval kevesebb szabadidejük van, de e kevesebből is több időt fordítanak például olvasásra, mint továbbtanulni nem szándékozó társaik. Érdekes azonban, hogy bár minden szórakozást, vagy kikapcsolódást szolgáló tevékenységük ideje kevesebb, a testkultúrára több figyelmet fordítanak, többet sportolnak. A kötelezettségek teljesítésére fordított mintegy negyedórával hosszabb idő annak ellenére ennyi, hogy mind a házkörüli munkákra, mind a közlekedésre kevesebb időt fordítanak mint azok, akik nem akarnak továbbtanulni. Ez azt jelenti, hogy a tanulással, önképzéssel a továbbtanulni szándékozók sokkal, mintegy háromnegyed órával több időt foglalkoznak, mint társaik. A továbbtanulni szándékozók között is nagy különbség van azonban aszerint, hogy milyen pályára készülnek. A tudományegyetemekre, illetve az agráregyetemre készülők között például mintegy órányi különbség van egy átlagos hétköznapon a tanulásra fordított időben (502, illetve 443 perc). De nagy a különbség az iskolai feladatokhoz közvetlenül kapcsolódó otthoni felkészülés idejében is. Az orvosira készülők mintegy három órájával szemben az agrár pályára készülők csak két és fél órát fordítanak erre, viszont mind a két társaság a legkevesebb időt tölti önképzéssel. De nemcsak a tanulási idő hosszában tapasztalunk ilyen különbségeket. A továbbtanulni szándékozókat az otthoni környezet jobban kíméli, a házkörüli munkákra fordított idejük tehát sokkal kevesebb. Ez különösen a műszaki (32 perc), illetve a tudományegyetemekre (36 perc) pályázóknál tapasztalható (a továbbtanulni nem szándékozók 44 percet fordítanak erre a tevékenységre). A szabadidős tevékeny-

ségek szerkezetében pedig eltérőek a hangsúlyos tevékenységek. A tudomány-, illetve műszaki egyetemre készülőek közel állnak egymáshoz az önképzésre, olvasásra, vagy a televíziózásra fordított idő alapján, de jelentős a különbség közöttük a sportolás, vagy a kulturális intézmények látogatása szempontjából. Az orvosira készülőek megint csak különböznek a többiektől. A már említett kevés önképzés mellett ők fordítanak a legkevesebb időt olvasásra is. Úgy tűnik, hogy a közvetlen kötelezettségekre átlagos meghaladó mértékben odafigyelnek, de a szélesebb látókörhöz szükséges tájékozódásra kevesebb idejük jut. Tevékenységrendszerük tipikusan „aszimmetrikus”, azaz valamely tevékenység (jelen esetben a kötelező iskolai feladatok) túlsúlya mellett a többi esetlegesen fordul elő¹⁰ (13. táblázat).

**Időgazdálkodás a továbbtanulási szándék szerint
(hétköznapi, percben)**

Tevékenység	Igen	Nem	Egyetem				
			Tudomány	Orvosi	Műszaki	Agrár	Főiskola
	N=1440	N=761	N=293	N=142	N=141	N=86	N=611
Tanulás össz.	487	444	502	488	493	443	485
– felkészülés	165	138	169	175	160	147	167
– önképzés	24	11	30	22	32	11	20
Házi munkák	40	49	36	42	32	38	42
Közlekedés	90	110	89	86	89	102	89
Alvás	499	502	491	502	506	502	501
Társas tev.	49	53	49	50	46	49	49
Kult. szórazó							
– kóztató tev.	110	118	112	107	108	129	109
– olvasás	33	26	37	30	36	35	32
– televíziózás	58	66	59	56	56	65	57
Kult. intézmények	7	7	8	9	6	8	6
Szabad mozgás	25	23	23	25	24	29	26
– sportolás	15	12	13	15	19	18	14
Kötött idő	618	603	627	616	614	583	616
Fiziológiai szükségletek	632	636	621	633	639	642	634
Szabadidő	191	201	192	191	186	215	190

13. táblázat

10 A szimmetrikus, aszimmetrikus tevékenységszerkezetre vonatkozóan lásd részletesebben szől Gazsó Ferenc – Pataki Ferenc – Várhegyi György i.m. 60. p.

A tanulmányi eredmény szerint képzett csoportok időfelhasználása nem okoz különösebb meglepetést a tanulásra fordított idő szempontjából. A jobb eredményt elérő tanulók több időt töltenek taulással; mind a kötelező feladatokkal, mind az önképzés választott formáival. Hogy a tanulmányi eredmény nem pusztán a tanulásra fordított idővel áll szoros kapcsolatban, mutatja az, hogy például a gyengébb eredményt elérők közlekedésre, illetve a házkörüli munkákra valamivel több időt fordítanak. A tanulmányi eredményben tehát megjelenik az a társadalmi háttér is, ami a diákok mindennapi életét szabályozza. Egyáltalán, ahogy a mindennapi tevékenységek objektív formát adnak az életmód még fogalmilag is nehezen körülírható tartalmának, ugyanúgy a tanulmányi eredmény is mintegy megjelenítje mindannak a bonyolult háttérnek, ami a diákok egyéni képességeitől a sokrétű társadalmi feltételekig húzódik (14. táblázat).

Napi időmérleg a tanulmányi eredmény szerint
(hétköznap, percben)

Tevékenység	1-2 N=102	3 N=935	4 N=1346	5 N=566
Tanulás összesen	430	451	475	493
– felkészülés	137	137	157	172
– önképzés	17	15	20	29
Házkörüli munka	40	44	41	40
Közlekedés	116	104	95	85
Kötött idő össz.	586	599	611	618
Fiziológiai szüks.	625	632	636	634
Szabadidő	229	209	193	188

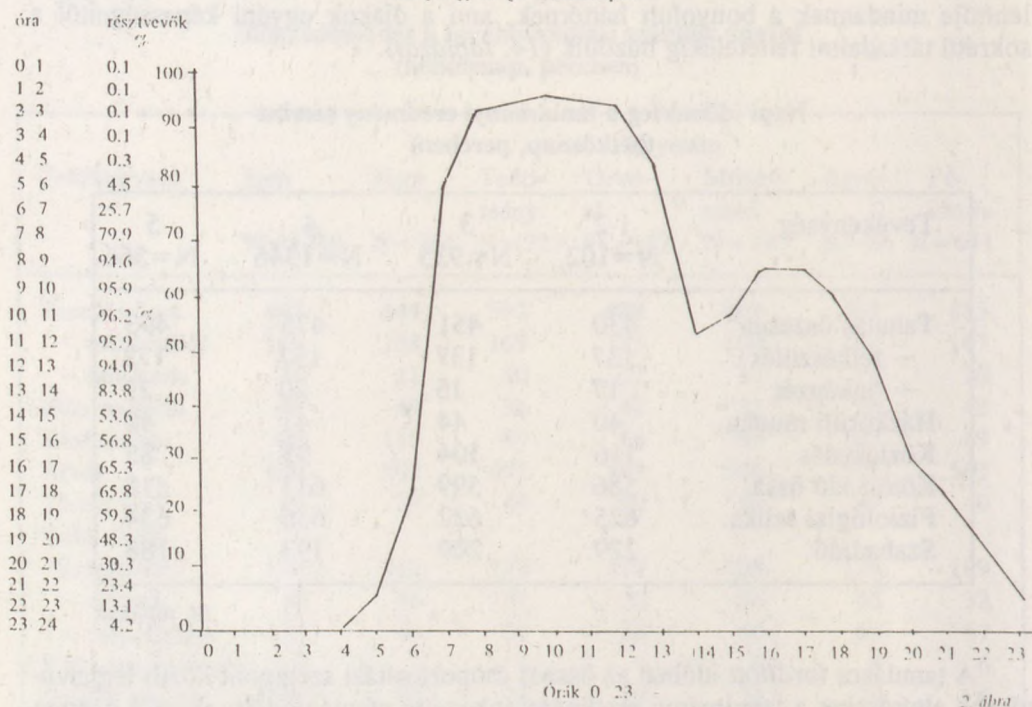
14. táblázat

A tanulásra fordított időben az összes csoportosítási szempont közül legjelenezőbb eltéréseket a tanulmányi eredmény fokozatai mentén találtunk – a gyenge tanulók 430, illetve 105, a közepesek 451 és 108, a jók 475 és 139, a jeles tanulók pedig 493 és 159 percet fordítanak tanulásra hétköznap, illetve hétvégi napokon. A tanulásra, illetve az iskolai feladatok teljesítésére fordított időt tehát úgy tekinthetjük, mint ami a legfőbb indikátora a tanulmányi eredménynek. És mivel a tanulásra fordított idő a napi tevékenységszerkezet alakulásának is legfőbb meghatározója, így az egyben a diákok életmódjának is egyik legközvetlenebb kifejezője.

Mint már az elemzés elején említettük, a diákok mindennapjait a kötelezettségek teljesítése jellemzi és ezen belül is meghatározó súlya van a tanulásnak. Nem kevés – mintegy 13% – azok aránya akik egy átlagos hétköznapon 10 óránál többet fordítanak tanulásra. Egy átlagos diák átlagos hétköznapját a reggeli felkeléstől az esti lefekvésig átszővi a tanulás, és minden más tevékenység ennek függvényében alakul. Óránként, helyesebben óráközönként a tanulás valamilyen for-

máját végzők arányát tekintve azt tapasztaljuk, hogy reggel 6 órától este 11 óráig jelentős azoknak az aránya, akik a tanulással vannak elfoglalva. Már reggel 4 órakor találunk olyanokat, akik kezükbe veszik a tankönyvet. A délelőtti órák az iskolában telnek el, ezért itt szinte 100%-os a részvétel. Délután természetesen egyéb elfoglaltságok is megjelennek, a tanulás azonban ekkor is a legjellemzőbb tevékenység marad (2. ábra).

Az iskolai feladatok teljesítésében, illetve a tanulásban résztvevők aránya egy átlagos hétköznapon

A további elemzést az egyes diákcsoportok között a tanulási időben mutatkozó különbségekkel folytatjuk.

Először azt tekintjük át, hogy az iskolában eltöltött *tanítási órák száma* szerint – ami az oktatási rendszer egyik legvitatottabb területe – hogyan alakul a napi tevékenységrendszer. Közismert, hogy a középiskolákban nem ritka az úgynevezett nulladik óra, illetve a napi 7 tanítási óra. (A mintában szereplő diákok több mint 40%-ának van kéthetenként legalább kétszer nulladik órája, és 90%-ának legalább kétszer 7 órája.) A napi időmérlegek alapján azt is tudjuk, hogy a diákok 9%-ának nyolc, sőt mintegy 3%-ának kilenc órája is van egy átlagos hétköznapon (15. táblázat).

Egy tanítási ciklus alatt (két hét) a hetedik és a nulladik órák száma

Hányszor	hetedik óra	nulladik óra
0	301 (10,0%)	1752 (58,4%)
2	869 (29,0%)	639 (21,3%)
4	900 (30,0%)	316 (10,5%)
6	609 (20,3%)	149 (5,0%)
8	320 (10,7%)	143 (4,8%)

15. táblázat

Megkérdeztük a diákokat, hogy vajon ők maguk, ha rajtuk múlna, napi hány tanítási órát tartanának elfogadhatónak. A kérdezettek 99%-a válaszolt úgy, hogy maximum 6 órát. Az időmérleg adatok alapján viszont tudjuk, hogy 45%-uknak van napi 7, vagy annál is több tanítási órájuk. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy legalább 44%-uk túlzottan megterhelőnek érzi a napi iskolai kötelezettségeket. De még ennél is kedvezőtlenebb a kép, ha azt is számításba vesszük, hogy a diákoknak mindössze 15%-a válaszolt úgy, hogy naponta 6 órán keresztül tud figyelni a tanítási órákon.

A tanulók túlnyomó többségének koncentráló képessége és a tanítási órák száma tehát messze nincs arányban egymással. Mindez megnyilvánul napi tevékenységszerkezetük alakulásában is. A tanítási órák számának növekedésével összefüggésben változik a többi tevékenységre fordított idő nagysága. A változás azoknál a diákoknál válik minőségi változássá, akiknek legalább 7 tanítási órájuk volt. Náluk ugyanis nemcsak a szabadidős elfoglaltságokra fordított idő csökken meredeken, hanem az egyéb tanulásra fordított idő is. Itt válik nyilvánvalóvá az, hogy a magas óraszám nem szolgálja a több, de különösen nem az elmélyültebb ismeretszerzést.

Amíg a 4. 5. vagy 6. tanítási órán a résztvevők felkészülésre, illetve önképzésre fordított ideje nem, illetve csak kismértékben, addig a 7. 8. vagy 9. órán részt vevőké folyamatosan és jelentősen csökken. Az iskolában átvett ismeretanyag elmélyítésére tehát már nem marad idő.

A szabadidő túlzott csökkenése másfelől olyan tevékenységek háttérbe szorítását eredményezi, melyeknek hatása túlnő az iskola keretein. Komoly életmódbeli hatása van például annak – mint ahogy már a bejáró tanulóknál jeleztük –, hogy a társas szabadidős tevékenységek ideje jelentősen csökken. Ugyancsak az iskolán túlmutató problémákat jelez a kulturális, szórakoztató tevékenységek (pl. olvasás) nagymértékű csökkenése, vagy az, hogy a kulturális intézmények látogatása annyira lecsökken, hogy egy adott szint után – a megkérdezettek 2%-a – már elő sem fordul. A tanítási órák túlzott növelése tehát sem az ismeretszerzés növelését, sem a személyiség gazdagodását nem szolgálja (16. táblázat).

**Napi időmérleg a tanítási órák száma szerint
(hétköznap, percben)**

Tevékenység	Tanítási óra					
	4 N=129	5 N=283	6 N=1180	7 N=876	8 N=276	9 N=68
Tanulás össz.	379	426	482	508	522	560
– felkészülés	153	154	160	158	149	129
– önképzés	31	14	21	15	14	6
Házkörüli munka	65	49	39	31	37	28
Közlekedés	129	105	95	93	92	92
Alvás	506	510	501	495	490	484
Társas tevékenys.	65	56	50	44	44	33
Kulturális, szórakozató tevékenységek	127	123	114	109	104	89
– olvasás	32	31	31	28	26	24
– televíziózás	73	66	64	62	59	49
Kulturális intéz- mények látogatása	12	6	5	7	5	0
– mozi	5	5	3	3	3	0
Szabad mozgás	25	32	25	20	19	18
– sport	12	19	16	13	12	16
Kötött idő össz.	573	580	616	632	651	680
Fiziológiai szüks.	638	643	630	628	617	620
Szabadidő	229	217	194	180	172	140

16. táblázat

Hasonló eredményre jutunk, ha a felkészülésre, illetve az önképzésre fordított idő növekedésének függvényében vizsgáljuk meg a napi tevékenységszerkezet alakulását. E kötelezettségekre fordított idő növekedése adott szinten nemcsak a szabadidős tevékenységek idejét csökkenti, de az összes tanulási idő egyéb összetevőinek idejét is: azoknál például, akik a felkészülésre átlagos hétköznapokon három óránál több időt fordítanak, drasztikus mértékben csökken az önképzésre fordított idő.

Ifjúsági értékorientációs folyamatok

**Az ifjúsági kultúra és politikai kultúra a nyolcvanas években
Ifjúságcentrizmus, társadalmi orientációs minták, ifjúsági csoportok.
Bevezetés**

Tanulmányunkat olyan körülmények között írtuk, amikor a Kelet-Európában robbanásszerűen lezajló társadalmi, kulturális, politikai változások ráirányították a figyelmet a kelet-európai ifjúságra, amely nemcsak céljaiban, aspirációiban (mindegyik a szabadság, az autonómia mint központi értékek), hanem a társadalmi, politikai, kulturális élet cselekvő részeseként is döntő szerepet vállalt/vállal a régi rendszer megdöntésében, az új rendszer kiépítésében. A látszat azt mutatja, hogy hazánkban az ifjúság politikai aktivitása jóval a Kelet-Európában másutt megfigyelhető szint alatt maradt – igaz, a rendszerváltás ott kevésbé konszolidált körülmények között ment végbe.

Célunk éppen az, hogy a sajátos magyar jelenségre választ találjunk, amit – feltételezzük – akkor kapunk meg, ha az ifjúsági és politikai kultúra összefüggéseit összekapcsoljuk az ifjúsági kultúra korszakváltásával (*Mead 1978; Gábor–Molnár 1990*), illetve tekintettel leszünk arra is, hogy az ifjúsági kultúra korszakváltása olyan országban megy végbe, amely az ipusztársadalomból a posztindusztériális társadalomba való átmenetnek nemcsak hogy a kezdetén tart, de a legutóbbi időig az ipusztársadalom politikai kényszer révén való meghosszabbítása is jellemezte (*Zinnecker–Werner–Molnár–Gábor 1988*).

Tanulmányunk az 1989. évi empirikus kutatásunkon alapul, amelyet a JATE Szociológiai Tanszékén végeztünk el 1989 május–december között. Központi kérdésünk a tanuló fiatalok ifjúsági kultúrájának, társadalmi orientációs mintáinak és az ifjúságcentrizmusnak a társadalmi-politikai cselekvéssel való összefüggése volt. A társadalmi orientációs minták és az ifjúságcentrizmus itemjei megegyeznek az 1984. évi német felvétel (*Fischer–Zinnecker 1985*) itemjeivel, éppen ezért a kutatás eredményei összehasonlíthatók a nyugatnémet (*Watts–Zinnecker 1988*), holland (*Wim Meeus 1988*) és az 1985. évi magyar adatokkal (*Gábor–Molnár 1990*). (Mintanagyság: 301 szakmunkástanuló, 362 gimnazista, 175 egyetemista, összesen 838 fő. A kutatás helye: Szeged.)

Az ifjúságcentrizmus, ifjúsági csoporthovatartozás, társadalmi orientációs minták

A politikai szocializáció tanulmányozása az USA-ban és más országokban általában a kora ifjúkorra (kb. 15–17 év) irányul, mint a politikai szocializáció szempontjából különösen fontos életszakaszra. Az 1960-as évek amerikai vizsgálata az elő-ifjúsági életszakaszban (kb. 9–14 éves korban) arra jutottak, hogy ezek a fiatalok túlzottan pozitívan viszonyulnak az uralkodó politikai rendszerhez (*Jaros–Hirsch–Fleron 1968; Easton–Denis (1969); Lamare 1974*). Az idősebb ta-

nulói korcsoportok felé haladva viszont azt találták, hogy az uralkodó politikai rendszerhez való viszonyulás egyre negatívabb, kritikaibb és „realisztikusabb” lesz (Sigel–Brookes 1974), s a „politikai gondolkodás” a késő tinédzser korban alakul ki (Merelman 1986). Ezek a vizsgálatok azonban társadalmi politikai attitűd skálákat alkalmaztak, és kevés figyelmet szenteltek azon csoport-orientációkra/stílusokra, amelyek a fiatalok körében érvényesültek.

Német kollégáinkkal összhangban (Watts–Zinnecker 1988) úgy gondoljuk, hogy a különböző ifjúsági kulturális stílust követő vonatkozási csoportokkal való pozitív vagy negatív azonosulás mind teoretikus, mind gyakorlati szempontból hasznos lehet az ifjúság vizsgálata során, különösen akkor, ha szem előtt tartjuk azt is, hogy a fiatalok politikai attitűdjei és értelmezései kiforrotlanok. Az ugyanis nem kétséges, hogy a 15-17 évesek politikai attitűd- és érték-„készlete” kevésbé kiforrott mint idősebb társaiké (Jennings-Niemi 1981).

✕ Az ifjúsági csoportokhoz való tartozás, az ifjúsági csoportstílusokkal való azonosulás, az ifjúsági csoportstílusok sokfélesége az ifjúság kulturális identifikációjának igen fontos forrása. Az ifjúsági csoport-hovatartozás továbbá releváns lehet a politikai, illetve prepolitikai orientációkkal. Figyelembe kell azonban venni, hogy az ipari, a posztipari társadalmakban eltérő szerepet játszanak az ifjúsági kulturális csoportok, illetve azt, hogy a kelet-európai államszocialista rendszerekben a legutóbbi időkig erőteljes represszívitás érvényesült számos ifjúsági kulturális csoporttal szemben. Továbbá számításba kell venni az ifjúság társadalmi, politikai orientációjának a felnőtt társadalomtól való lehetséges elkülönülését és az elkülönülés különböző módozatait. Ez az elkülönülés az ifjúságcentrizmusban mutatkozik meg.

Az ifjúságcentrizmusban fejeződik ki az a konfliktus, amely a fiatalok részéről megnyilvánul a felnőtt világ uralmával és kultúrájával szemben. A felnőtt szerepek, ha megfelelő stratégiát, irányt adnak, pozitív mintaként szolgálhatnak a fiatalok számára. De negatív mintát is jelenthetnek, reprezentálva az uralmi/hatalmi kontrollt, a kompromisszumon alapuló morált és a megkérdőjelezhető politikai etikát, ha a pragmatikus „ajándékozás” belefáradt elfogadását kínálják a mindennapi élet során. A fiatalok kulturális mintái a felnőttek követésétől az azokhoz való negatív viszonyig terjedhet (Watts–Zinnecker 1988).

Jelenlegi tanulmányunkban összekapcsoljuk tehát az ifjúság kulturális csoportjait az ifjúságcentrizmussal – egy, a német kutatók által használt attitűd- és orientációs skálával (Fischer, 1982; Fuchs 1985; Watts–Zinnecker 1988) –, amely úgy tűnik jól méri a fiatalok generációs konfliktusra való érzékenységet, illetve az ifjúság autonómiatörekvését mind kor, mind osztálycsoportokban, illetve a fiatalok azonosulásának lehetséges tendenciáit a politikai, kulturális, társadalmi vonatkozási csoportok felé. (Az ifjúságcentrizmus skála-itemjeit lásd az 1. mellékletben.)

Az ifjúságcentrizmus összekapcsolása az ifjúsági csoport-hovatartozással a társadalmi orientációs minták konstellációjában végezhető el.

A társadalmi orientációs minták vizsgálatakor ugyanis az egyént nem a társadalmi viszonyok passzív átéltjeként, hanem azok aktív cselekvő részeseként vizsgáljuk. Meadhez csatlakozva Berger és Luckmann (1966) különböző szövegekben megindokolták, hogy az identitás a szocializáció és a társadalmi világ konstruk-

ciójának egy és ugyanazon társadalmi/társadalompszichológiai folyamatnak két aspektusa. Azt, hogy mi az ember önmaga, csak a másokkal közösen megosztott társadalmi valóság viszonylatában értheti meg. „Az én és a társadalom két egymástól elválaszthatatlanul összefonódott tárgy” (Berger 1966).

Eltérően a „klasszikus” társadalomképektől a szubjektum sorsában és jövőjében nem a kollektív sorsot és kollektív jövőt értelmezik, hanem éppenséggel fordítva: aki ilyen társadalomképek hordozója, a kollektív sorsot és jövőt implicite az a szubjektumába sűríti.

A társadalomképre vonatkozó kutatások történetében a *Habermas–Friedeburg–Oehler–Weltz* szerző négyesnek az egyetemisták politikai cselekvésével foglalkozó kutatásában (1961) tűnt fel először a társadalmi létre vonatkozó ilyen felfogás: társadalomképeket mint politikai ideológiákat az egyetemistáknak már csak egy része képviselt. Nagyobbik részük vagy egy fogalom nélküli realisztikus véleményt formált a társadalmi világról, vagy pedig individuális tapasztalatokra visszavezetett társadalomfelfogást képviselt. E társadalomfelfogás csak a nyolcvanas évek magyar egyetemistáinál válik egyértelművé (Gábor–Balog 1989).

A hetvenes években azután Arnold kísérletet tett arra, hogy a társadalmi életről és a cselekvési filozófiákról alkotott felfogások ilyen szubjektivitását és individualizálódását megértse (összefoglalóan Arnold 1983). Azóta világossá vált, hogy a politikai-társadalmi világnézetek szellemében fogant társadalomképek, amelyek a XIX. század nagy elméleteire nyúltak vissza, dominánsan nem határozzák meg az életvezetést és az életfelfogást, továbbá „hogy a nagy legitimációs ideológiák a társadalom tagjainak tényleges tudatában gyakran csak alárendelt szerepet játszanak, és hogy az egyes emberek személyes világ- és társadalomképeinek ezen birodalma nemcsak egyszerűen az általános struktúrák derivátuma, hanem az egyéni életek és sokrétű tapasztalataik eredménye”. (Joas 1977). A klasszikus társadalomképekkel ellentétben, amelyek a cselekvési viszonylatok kollektív jellegét hangsúlyozzák, a társadalmi orientációs minták cselekvési tervezetet tartalmaznak, jobban mondvá: az én és a társadalmi világ közötti (interaktív) dimenzióról alkotott többé-kevésbé világos koncepciót (akár a cselekvés, akár az elviselés szintjén).

A társadalmi orientációs mintáknak – a német kutatók által is használt (Fuchs 1985; Watts–Fischer–Fuchs–Zinnecker 1989), – típusait vettük figyelembe. (A társadalmi orientációs minták itemjeit lásd a 2. mellékletben.)

Az ifjúsági kultúra korszakváltása

Az ipusztindusztriális társadalomból a posztindusztriális társadalomba való átmenet az emberi civilizáció nagy korszakváltását is jelenti. Ez nemcsak technikai korszakváltást, hanem a társadalom strukturális szerkezetének átalakulását – az osztály-és lokális kötődések fellazulását, a nemek közötti különbségek kiegyenlítődéset – is eredményezi. Változást hoz a közösségi viszonyokban: a szociális, politikai közösségek merev intézményesültségeihez kötődő közösségeit felváltják az alternativitást hordozó közösségek (Elias 1987). A változás jelentős mértékű az énnel a világhoz való viszonyában, társadalmi orientációs mintáiban. Az én – egy-

re inkább kiszolgáltatva érezvén magát a világgal szemben (elidegenedés) – elfordul az átfogó világmagyarázatokat tartalmazó ideológiáktól, és egyre inkább a mindennapi tapasztalat által igazolt ideológiákra épít. A hozott ideológiák céltudatosságát az én saját erőfeszítése által kimunkált én-identitás (önállítás) váltja fel, elvetve az alkalmazkodás kényszerkiszolgáltatottságát. Az értékorientáltság materializmusa és privatizmusa helyébe a posztmaterializmus individuális szabadságon alapuló kollektívizmusa lép.

A nagy civilizációs korszakváltással egy időben bekövetkezik az ifjúsági kultúra korszakváltása is, amelynek legfontosabb jellemzői, hogy az ipusztériális korszak ifjúságot meghatározó lokális, származási és osztálykötöttségek eresztékei az ifjúsági kultúra sokszínűségében egyre inkább fellazulnak, a családi, kulturális, politikai intézményesültségek mintakövetési kényszerét felváltja az ifjúság csoport-hovatartozásában is kifejezésre jutó, a felnőtt társadalommal szemben-álló/elkülönülő ifjúságközpontúság, az ifjúság mintakövetőből mintegy mintaadóvá is válik (Mead 1978; Keniston 1971; Zinnecker – Werner – Molnár – Gábor 1988; Gábor – Molnár 1990).

A tanuló csoportok családi háttere

A tanulók három csoportját vizsgálva azt találjuk, hogy családi háttér alapján a szakmunkástanulók elkülönülnek a gimnazistáktól, illetve az egyetemistáktól. A szakmunkástanulóknál az anyák 37,8%-a csak általános iskolát végzett, ezzel szemben a gimnazistáknál ez az arány csak 5,3%, az egyetemistáknál pedig 12,6%. Az apák iskolai végzettségét illetően pedig a fenti arány 28,2, 3,1 és 8,9%. Lakóhelyüket tekintve a szakmunkástanulók nagyobb arányban élnek falun (34,3%), mint a gimnazisták és az egyetemisták (12,4 illetve 24,6%). Ez az elkülönülés a szülők második gazdaságban való részvételében is érzékelhető. A szakmunkástanulók szüleinek második gazdaságban folyó tevékenysége inkább kapcsolódik a mezőgazdasághoz. A szakmunkástanulók szüleinek 19,3%-a, a gimnazistáknak viszont 11,1 illetve 13,4%-a foglalkozik intenzív zöldségtermesztéssel, intenzív állattenyésztés esetében pedig a fenti arány 39,9, 14,9, illetve 14,3%. Ez nem azt jelenti, hogy a gimnazisták, egyetemisták szülei kevésbé vesznek részt a második gazdaságban, hanem csak azt, hogy ők inkább rendelkeznek másodállással, illetve vesznek részt ipari, szellemi vállalkozásban. A gimnazisták, egyetemisták között mindenekelőtt a szülők iskolázottsága szerint figyelhető meg különbség, és különösen éles a szakadék a szakmunkástanulók és a gimnazisták között. Igen markáns eltérés figyelhető meg a szakmunkástanulók, illetve egyetemisták szüleinek politikai pozíciójában is. A szakmunkástanulók édesapjának egytizede, a gimnazisták édesapjának egyharmada tagja volt az MSZMP-nek, az egyetemisták édesapjának viszont több mint fele! Az édesanyák esetében 6,4%, illetve 16,9–16,9% a fenti arány. A szakmunkástanulók szülei közül senki nem volt tagja ellenzéki pártnak, míg a gimnazistáknál az apák 3,0%-a, az anyák 1,4%-a, az egyetemistáknál pedig 4,0 illetve 1,7% a fenti arány. A családi háttér alapján figyelemreméltó tényező, hogy közös mindhárom tanulócsoporthoz szüleinél a második gazdaság fontossága, amely egyszerre jelenti a családok anyagi orientációját (Gábor – Szaitz 1987, Hankiss – Manchin – Füstös – Szokolczai 1982), vagy

annak kényszerét és a család körében eltöltött idő rohamos csökkenését (Andorka 1985).

A tanuló fiatalok tehát lokalitás, származás szerint rendkívül tagolt képet mutatnak, a szülők iskolázottsági, hatalmi-pozicionális, második gazdasági pozíció, valamint a fogyasztási javak szerinti különbségei igen fontosak. Az egyetemisták iskolázottsági, politikai, pozicionális különbségeik alapján privilegizált, rendi csoportjai az ifjúságnak, és a gimnazisták valamint a szakmunkástanulók között is a szülők iskolázottsága, politikai pozicionális helyzete alapján markáns különbségek rajzolódnak ki. A gimnazisták jönnek a legkomfortosabb középosztálybeli környezetből, mind a családi együttélést, mind az anyagi, kulturális mutatókat tekintve. A második gazdaságbeli pozíció alapján hasonló trendek láthatók. A gimnazisták és szakmunkástanulók között az előzőek esetében azonban inkább káderburzsoáról (Hankiss, 1989), az utóbbiak körében viszont paraszt-burzsoáról (Konrád – Szelényi, 1989) beszélhetünk. A fogyasztási javakban is a gimnazisták „főlénye” az említésre méltó (autó: szakmunkástanuló: 52%, gimnazista: 75%, egyetemista: 80%; színes tv: 54-85-72%; automata mosógép: 58-82-68%; hűtőláda: 52-60-46%). Különösen szembeütő ez a tendencia a posztindusztriális éra fogyasztási javainál, pl.: a videomagnó területén hasonló az arány (videomagnó: 17-32-15%; számítógép: 3-25-10%). Figyelemre méltó viszont, hogy a vágy ezen javak iránt mindhárom csoportban igen erős (videomagnó: 69-46-57%; számítógép: 45-44-43%).

Társadalmi orientációs minták és ifjúságcentrizmus

A társadalmi orientációs minták

Saját felelősség

Belső irányítottság, saját felelősség: a társadalom nyitot, alakítható külvilággént létezik az egyéni cselekvés számára. (Watts – Fischer – Fuchs – Zinnecker 1989). A saját felelősség társadalmi orientációs mintát a szakmunkástanulóknak csaknem egyötöde (18,0%), a gimnazistáknak több mint egytizede (13,6%), az egyetemistáknak viszont közel egynegyede (24,1%) követi. Elsősorban azok a fiatalok követik, akik akiknek a családjában kevésbé fordulnak elő családi konfliktusok, illetve a gimnazisták, egyetemisták sokkal inkább tudják gondjukat, bajukat a családon belül megbeszélni, mint azok, akik nem követik ezt a mintát. A saját felelősség társadalmi orientációs mintát követők optimistábban ítélik meg a jövőt, és inkább érdekli őket a politika.

Privatizálódás

Kis világ, privatizálódás: a társadalom mint fenyegető, szemben álló létezik, amely elől az ember visszavonulhat a magánéletbe (Watts – Fischer – Fuchs – Zinnecker 1989).

A privatizálódás társadalmi orientációs mintájának elfogadása az iskolai szint függvényében igen jelentős eltéréseket mutat. A szakmunkástanulók közel fele (46,1%-a) fogadja el a privatizálódás itemjeit, ezzel szemben a gimnazistáknak, egyetemistáknak alig egyötöde (19,5%, 17,4%). Az erősen privatizált fiatalok közös jellemzője, hogy kevésbé érdekli őket a politika. Többségükben falusiak és nők, kevésbé van baráti körük és kedvezőbben ítélik meg családjuk légkörét. A privatizálódás társadalmi orientációs mintája több vonatkozásban mást jelent a szakmunkástanulóknál, mint a gimnazistáknál és egyetemistáknál. A szakmunkástanulóknál az erősen privatizált fiatalok optimistán vélekednek a saját és a társadalom jövőjéről, és gondjukat, bajukat inkább tudják megbeszélni valakivel (általában a családjukban), és kevésbé vallásosak; a gimnazista és egyetemista fiataloknál viszont a privatizálódás pesszimistább jövőképpel párosul, illetve a gondok, bajok megbeszélésében is inkább maradnak magukra, és sokkal vallásosabbak, mint a nem privatizált fiatalok. A privatizálódás a szakmunkástanulóknál inkább jelent egy olyan magatartást, amely a családi magánszférába való visszavonulással képzeletben megvalósítani céljait, vágyait, s őket az út járhatóságába vetett hit optimistává teszi. A gimnazistáknál, egyetemistáknál viszont a privatizálódás inkább kapcsolódik a világból való kiábránduláshoz, az individuum magányosságához, a vallásban keresve biztos támpontot.

Elidegenedés

Társadalmi dezorientáció, elidegenedés: az én a társadalomból kivetettnek érzi magát, nem tud áttekintést nyerni az egész felett, ezért ebben az áttekinthetetlen világban folyamatos cselekvést és stabil bizonyosságot csak önmagától várhat (Watts – Fischer – Fuchs – Zinnecker 1989).

Az elidegenedés a szakmunkástanulók, gimnazisták mintegy egyharmadát (33,6, illetve 30,1%-át), az egyetemistáknak alig több mint egyötödét jellemzi. Különösen a szakmunkástanulóknál, de a gimnazistáknál sem található „kiforrott” társadalmi orientációs minta, inkább az ifjú-kamaszt közvetlenül körülvevő világ problémáinak általánosítása. Ezt mutatja, hogy jobban elfogadják az elidegenedés társadalmi orientációs mintáját a városba bekerült falusiak, illetve azok, akiknek családjában rendszeresek a konfliktusok. Az egyetemistáknál viszont igen erőteljesen kapcsolódik a saját jövő pesszimista megítéléséhez, valamint a fiatalok és felnőttek konfliktusának kihangsúlyozásához. Az egyetemistáknál az elidegenedés társadalmi orientációs minta elfogadása a politikai érdeklődés csökkenésével párosul.

Álmok

Álmok: az én magatartásának és a társadalmi világ lehetséges megváltoztatásának eszköze és médiuma az álom, a gyermekálmok, a nappali álmodozások, az utópiák átmentése (Watts – Fischer – Fuchs – Zinnecker 1989).

Az álmok mint társadalmi orientációs minta követése mást jelent a szakmunkástanulóknál, illetve a gimnazistáknál, egyetemistáknál. A szakmunkástanulók körében a család komfort légköre, a jövő optimista megítélése, a politikától való

távolságtartás figyelhető meg. Az egyetemistákra a konfliktusos családi légkör, a pesszimista jövőkép és a nagyobb politikai érdeklődés a jellemző, a gimnazisták pedig mintegy „középen” helyezkednek el.

Alkalmazkodás

Realista odaadás, alkalmazkodás: a társadalom mint az élet megváltoztathatatlanul adott keretfeltételeinek összessége létezik, amelyhez az ember okosan vagy szükségyszerű kényszerként orientálódik (*Watts–Fischer–Fuchs–Zinnecker* 1989).

A szakmunkástanulóknak csaknem egyharmada (31,3%), a gimnazistáknak közel egyötöde (19,2%), az egyetemistáknak viszont egytizede sem (7,1%) követi az alkalmazkodás társadalmi orientációs mintáját. Az alkalmazkodás társadalmi orientációs mintájának a követése a konfliktusok eliminálását jelenti, inkább elégedettek a tanár–diák viszonytal, inkább megbékélnék a felnőtt társadalommal. Ebben szerepet játszhat az is, hogy a családi együttélés légkörét kevésbé mérgezik konfliktusok. Eme orientációs mintát követő gimnazisták és egyetemisták körében nagy szerepe van a vallásosságnak, és az iskolázottsági szint minden fokon mintegy kétharmaduk nő. Figyelemre méltó az is, hogy a két szélső póluson a szakmunkástanulók és az egyetemisták körében az alkalmazkodási minta követése a saját sorsukba való beletörődéssel is párosul, például sokkal pesszimistábbak saját jövőjükkel kapcsolatban, mint azok, akik nem követik ezt a mintát.

Önállítás

Én-konturálódás a skatulyák ellen, önállítás: a társadalmi világ mint az énhez fenyegetően közel férkőző fellebbviteli hatóság lép fel, amely ellen az én fokozott identitás munkával védekezik (*Watts–Fischer–Fuchs–Zinnecker* 1989).

Az önállítás társadalmi orientációját követő szakmunkástanuló és gimnazista fiatalok inkább rendelkeznek baráti körrel, és erőteljesen érzékelik a fiatalok és a felnőttek közötti konfliktusokat. Saját jövőjüket illetően optimistán vélekednek, érdeklődnek a politika iránt, a családi együttélés légköre pedig fokozottan konfliktusokkal terhel. Származásukat tekintve a szülők iskolázottabbak, mint azoknál, akik nem követik ezt a társadalmi orientációs mintát. Követése inkább jellemzi a fiúkat, mint a lányokat. Az önállítás társadalmi orientációs mintáját követő egyetemisták eltérnek a fenti tendenciától; ők inkább pesszimisták, és kevésbé érdekli őket a politika.

Az ifjúságcentrizmus

Az ifjúságcentrizmus azonos jellemzőkkel karakterizálható a fiatalok mindhárom csoportjánál. Az ifjúságcentrizmus az egyetemistáknál (16,6%) és a szakmunkástanulóknál (14,0%) nagyobb, a gimnazistáknál (10,9%) viszont kisebb szerepet játszik. Ez nem meglepő, mert a szakmunkástanulók és az egyetemisták elégedetlenebbek az iskolával (53,3, illetve 79,1%), mint a gimnazisták (44%), és sokkal pesszimistábbak (55,3; 56,7. illetve 25,7%). Az ifjúságcentrista fiatalok

tartják leginkább konfliktussal terhesnek a fiatalok és a felnőttek közötti viszonyt, a legerőteljesebb az iskolával és a politikával való elégedetlenségük (ez alól csak a gimnazisták kivételek), s ez egy pesszimista jövőképpel párosul. Az ifjúságcentrizmus inkább a városi fiatalok sajátja, a szakmunkástanulók körében inkább a fiúk, a gimnazisták és az egyetemisták körében inkább a lányok fogadják el ezt a mintát. A gimnazisták elkülönülése a szakmunkástanulóktól, illetve az egyetemistáktól részint összefüggésbe hozható azzal, hogy a magyar iskolaarendszernek ez a két szélső pontja: a szakmunkás- és az egyetemi képzés került a legmélyebb válságba, illetve a rendszerváltással ezen ifjúsági csoportok szerepmintái az államszocializmus stilizált munkás- illetve lojális értelmiségi szerepe alatt ingott meg leginkább a talaj, a gimnazisták viszont a változásokat például az egyetemi numerus clausus lebontásaként élik meg. Továbbá úgy tűnik – mint már utaltunk rá –, hogy – mind a családi együttélést, mind az anyagi, kulturális mutatókat tekintve – a gimnazisták jönnek a legkomfortosabb középosztálybeli környezetből.

Az ifjúságcentrizmus és a társadalmi orientációs minták konstellációja

A német fiatalokat vizsgálva a társadalmi orientációs minták konstellációjában két orientációs irány rajzolódik ki. Az egyik orientációs irány a társadalmi összefüggések túlsúlyának kényszerű elfogadása, és kísérlet az alkalmazkodásra, illetve – a család révén – a magánszférába való visszavonulásra, a másik pedig a társadalmi környezettel szembeni kritikai szemlélet. A kritikai szemlélet lényege, hogy a társadalmi környezet akadályozza az egyén élni vágyását, és az egyén a társadalmi világot transzcendentáló álmok megtartásával is az én-identitás megőrzésére tesz kísérletet.

Az alkalmazkodás, privatizálódás az egyik pólus, önállítás, álmok és elidegenedés pedig a másik pólus. Az alkalmazkodás, privatizálódás nagyobb tradícióval rendelkezik a társadalmi orientáció terén: ezek olyanok, amelyekre a fiatalokra vonatkozó korábbi német vizsgálatokban (de más korcsoportoknál is) rokon koncepciókat és empirikus konstellációkat találtunk (alkalmazkodás, konformizmus, privatizmus stb.) (Fuchs 1985; Gábor–Szaitz 1987). Egészen más a helyzet az önállítással és az álmokkal. Ezeknek nincsenek kutatási előzményei, nincsenek elméleti és empirikus előképei. Ebből következően ezek a társadalmi orientáció kortörténetileg új formái (Fuchs 1985).

A társadalmi orientációs minták összemezőjében – a német fiataloknál – a fentebb leírt két „mag” polaritását ezeknek a konfigurációknak az effektusai nyomatékosan alátámasztják. Ily módon, ha elválasztjuk egymástól az önállítást és a privatizálódást, a két orientációs minta körvonalai igen élesen kontúrozódnak: az önállítás inkább a humán iskolai kultúrából származik, individualisztikus életcélokkal és tervekkel áll kapcsolatban, a felnőttek éles kritikájával, az új értékek preferálásával a régiekkel szemben, valamint a zöldek mint politikai párt iránti hajlandósággal jár együtt. Ehhez jön még a hasonló korúak csoportjához való erősebb kötődés, a mindennapokban fellépő szakítások erősebb gyakorlata (altagflips, lazítási technikák). A csoportstílusok mezőjében pedig egyértelműen előny-

ben részesülnek az új tiltakozási mozgalmak (Fuchs 1985; Watts 1988; Szabó 1988; Gábor–Molnár 1990).

A privatizálódás ezzel szemben inkább a természettudományos iskolai kultúrával függ össze, az áthagyományozódott életcélok, és tervek nyitottak. A felnőttek kritikája erősen visszafogott. A régiekkel szemben sokkal kevésbé értékelik az új értékeket, a politikai preferencia a CDU/CSU, és nem a zöldek mellett nyilvánul meg. A csoportstílusok spektrumában a hajlandóság a konformisztikus (futball-, diszkó-, video-rajongók) irányába mutat, és távol marad az új tiltakozó mozgalmaktól. Csekélyebb a hasonló korúak csoportjába való beletagozódás, erősebb az otthoni szabadidős tevékenység, és csekélyebb a hajlam a mindennapok kis kalandjaihoz. Mindez a nyugodtabb, kevésbé nagy vagy kis szakításokkal folytatott életvezetést segíti elő. (Fuchs 1985).

Az 1985. évi felmérés eredményei alapján rámutattunk arra (Gábor–Molnár 1990), hogy a magyar fiatalok társadalmi orientációs mintái esetében a német fiataloknál jól kirajzolódó polaritás, nevezetesen a privatizálódás és alkalmazkodás, illetve az elidegenedés és önállítás dichotómiája kevésbé kontúrozódik.

Figyelemreméltó volt, hogy a hatvanas évek magyar fiataljainál az önállítás és a privatizálódás orientációs minták éppenúgy összekapcsolódnak, mint az ötvenes évek német fiataljainál. 1955-ben ugyanis Schelsky a háború utáni helyzet elemzésében azonosítani tudta az önállítást a privatizálódással: ő az életvezetés és a „közrend” elavult szociális vezérképeihez történő ragaszkodás minden hátránya mellett az „önállítás és a kontinuitás megőrzésének lehetséges gyümölcsözőségét” látta, „amely ma minden egyén privát hétköznapijaiban lezajlik” (Schelsky 1955;).

Jelenlegi vizsgálatunkból is az tűnik ki, hogy a hatvanas évek magyar fiataljaihoz hasonlóan, a német fiataloknál tapasztalt két társadalmi orientáció nem különül el élesen egymástól. A privatizálódás és alkalmazkodás, illetve az elidegenedés és önállítás szoros korrelációja (I. ábra) nem zárja ki a privatizálódás és az önállítás pozitív korrelációját. (Az egyetemistáknál ugyan ez a korreláció igen alacsony.) Következésképpen azt mondhatjuk, hogy az elidegenedés és önállítás társadalmi orientációjának az ifjúságcentrizmussal való összekapcsolódása révén a magyar fiataloknál is érvényre jut az az ifjúsági cselekvési minta, amit Wouters ír le Elias civilizációs elméletének értelmezése kapcsán, hogy t.i. az újabb generációk tagjai „nemcsak, hogy elutasítják szüleik társadalmi viselkedési kódjait, hanem az a véleményük, hogy nem követnek semmiféle társadalmi kódot, sőt, hogy az ember ne vesse alá magát semmiféle, a társadalom által kidolgozott kódnak. Az ember saját individualitása szerint cselekedjék, ami legyen összhangban más individuumok így értelmezett szükségleteivel...” (Wouters 1979).

Azaz, az ifjúságcentrizmusnak inkább az elidegenedéshez, az önállításhoz kötődése és az ezzel együtt járó posztmateriális értékek előtérbe kerülése arra utal, hogy a magyar fiatalok körében is kezd megjelenni az a törekvés, hogy a világnak való kiszolgáltatottságát az ifjúsághoz tartozás, az ifjúsági identitás, ezen belül saját személyiségének fejlesztésével, és nem egyszerűen a materiális javak elérésével küzdje le (Hankiss–Manchin–Füstös–Szakolczai) 1982). Vizsgálatunkból is az tűnik ki, hogy a hatvanas évek magyar fiataljaihoz hasonlóan a magyar ifjúság önállósodási törekvéseit, különösen a szakmunkástanulók és a gimnazisták esetében a privatizálódás és az önállítás összekapcsolódása adja.

A skálák korrelációs mátrixa
(szakmunkás tanulók N=301)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. saját felelősség	-							
2. privatizálódás	.24							
3. elidegenedés	-.05	.28	-					
4. álmok	.25	.26	.16	-				
5. alkalmazkodás	.14	.19	.15	.27	-			
6. önállítás	.20	.15	.29	.31	.11	-		
7. ifjúságcentrizmus	.04	.09	.17	.08	-.00	.15	-	
8. Inglehart INDEX	-.09	-.16	.03	-.07	-.02	.04	-.07	-

A skálák korrelációs mátrixa
(gimnáziumi tanulók N=362)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. saját felelősség	-							
2. privatizálódás	.06	-						
3. elidegenedés	-.18	.08	-					
4. álmok	.22	.24	.09	-				
5. alkalmazkodás	.11	.08	-.04	.07	-			
6. önállítás	.19	.13	.26	.33	-.04	-		
7. ifjúságcentrizmus	-.00	.01	.20	.16	-.22	-.22	-	-
8. Inglehart INDEX	.05	-.07	.11	.07	-.04	-.04	.38	.09

A skálák korrelációs mátrixa
(egyetemi hallgatók N=175)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. saját felelősség	-							
2. privatizálódás	.08	-						
3. elidegenedés	-.24	.11	-					
4. álmok	.14	.27	.21	-				
5. alkalmazkodás	.09	.19	.09	.02	-			
6. önállítás	.12	.04	.31	.33	-.17	-		
7. ifjúságcentrizmus	-.09	.13	.13	.04	-.25	.28	-	
8. Inglehart INDEX	-.16	-.16	.06	.03	-.27	-.27	.18	-

1. ábra

Ez azért fontos, mert az önállítás az ifjúságkutatásban újra és újra mint az ifjúság általános feltétele szerepelt, mint egy bizonyos mértékig rebellis adalék az individualizálódási folyamathoz: minden embert visszaretent az a gondolat, hogy ő pusztán „társadalmi atom”, pusztán „egy kerék a gépezetben” egy tetszés szerint kicserélhető eszköz a személytelen célokhoz. A felnőtté válás során viszont manifesztálódik a meglévővel, a kiszolgáltatottsággal szembeni oppozíció és az egyéni különlegesség, az eredetiség hangsúlyozása.

Az önállítás hangsúlyozása a tekintéllyel és általában a fennálló társadalmi renddel szemben szükségképpen magában foglalja a felnőtt világ elleni kollektív tiltakozást is. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy napjaink magyar társadalmában a politikai érdeklődés, a politikai cselekvés, az ellenzéki társadalmi szervezetekkel való szimpatizálás mindenekelőtt az önállítás társadalmi orientációs mintájához kötődik. A magyar fiataloknál – a németekétől eltérő módon – a privatizálódás és alkalmazkodás orientációs mintája mellett az elidegenedés és önállítás társadalmi orientációs mintája is a politikai érdeklődés hiányával, a politikai cselekvési minták elutasításával jár/járhat együtt.

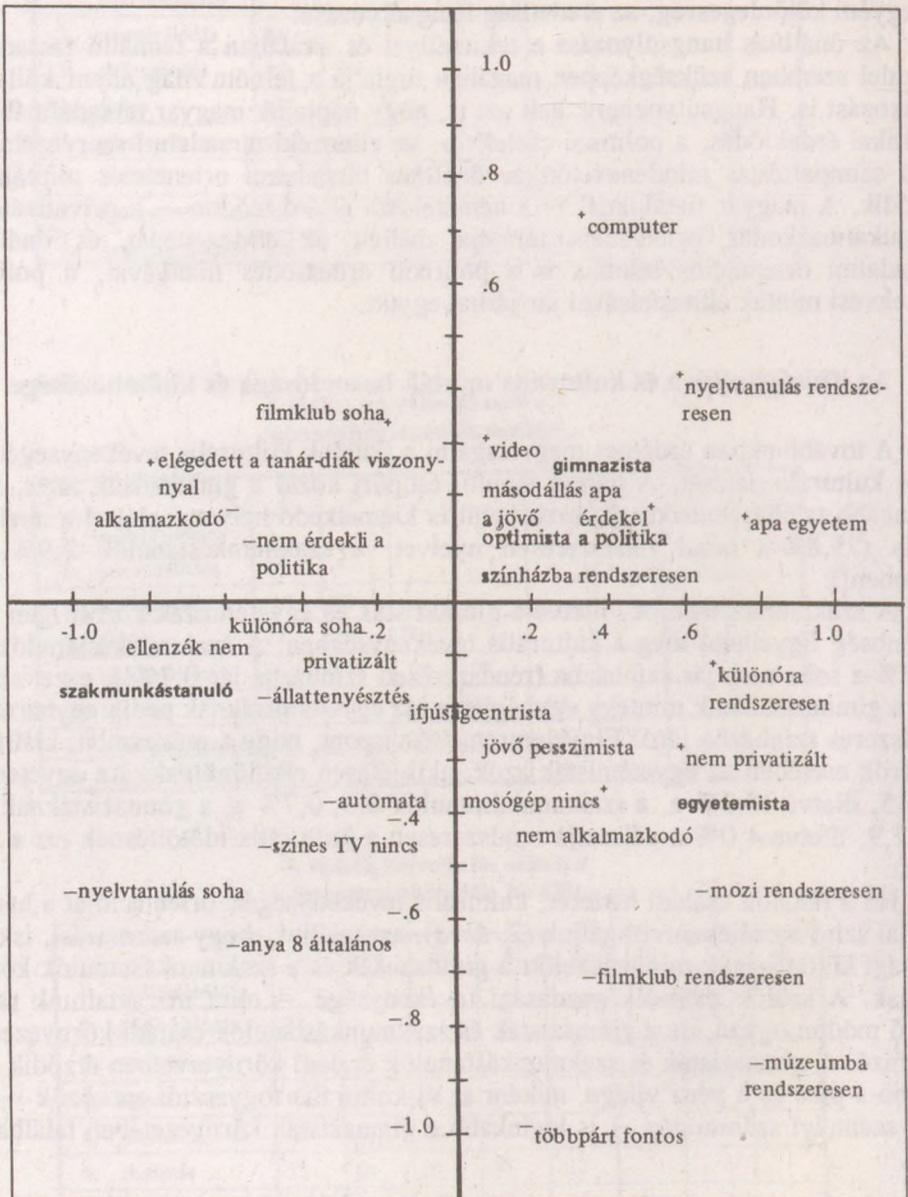
Az ifjúságkultúra és kulturális minták hasonlósága és különbözősége

A továbbiakban érdemes megvizsgálni a fiatalok kulturális tevékenységét, illetve kulturális ízlését. A három tanulói csoport közül a gimnazisták azok, akik leginkább tanuláscentrikusak, ezen belül is kiemelkedő helyet foglal el a nyelvtanulás (75,8%-a tanul rendszeresen nyelvet, a szakmunkástanulók 2,9%-ával szemben!).

A szakmunkástanulók, illetve a gimnazisták és egyetemisták között igen éles különbség figyelhető meg a kulturális tevékenységben. A szakmunkástanulóknak 93,2%-a soha nem jár színházba (rendszeresen színházba jár 0,7%!), ezzel szemben a gimnazistáknak mintegy egynegyede, az egyetemistáknak pedig egyharmada rendszeres színházba járó. Figyelemreméltó viszont, hogy a múzeumba, kiállításra járók esetében az egyetemisták azok, akik élesen elkülönülnek. Az egyetemisták 15, illetve 18,3%-a, a szakmunkástanulók 0,3, 0,7%-a, a gimnazistáknak pedig 2,9, illetve 4,0%-a választja rendszeresen a kulturális időtöltésnek ezt a formáját.

Ha a fiatalok családi hátterét, kulturális tevékenységét, orientációját a három iskolai szint mezőjében vizsgáljuk (2. ábra), azt találjuk, hogy származási, iskolázottsági különbségek mindenekelőtt a gimnazisták és a szakmunkástanulók között vannak. A szülők második gazdasági tevékenysége – mint már utaltunk rá – eltérő módon ugyan, de a gimnazisták és szakmunkástanulók családi környezetére jellemző. A gimnazisták és szakmunkástanulók családi környezetében érződik leginkább a piac és a pénz világa, miként az új kulturális fogyasztói eszközök – videó, személyi számítógép – is leginkább a gimnazisták környezetében találhatók meg.

Családi háttér, életstílus, orientációk iskolatípus szerint
(CORRESPONDENCE-ANALYSIS)

2. ábra

Az ábráról leolvasható, hogy a kulturális tevékenységek (színház, múzeum stb.) alapján a gimnazisták, egyetemisták egy oldalra kerülnek ugyan, de a gimnazisták egyre távolodnak az egyetemisták klasszikus humán világától, és mindinkább vonzódnak a reáliákhoz (nyelvtanulás, computer) és csúsznak át a kulturális mezőből a gazdasági mezőbe (Bourdieu 1984). Ez az új, dominánsnak tűnő kis-burzsóá (petit bourgeoisie) orientáció a gimnazisták körében optimista saját és társadalmi jövőképpel párosul. Úgy tűnik, a fiatalok közül ez a társadalmi csoport érzi magát a napjainkban lezajló társadalmi változások nyertesének, elfogadva a családi környezet vállalkozást előnyben részesítő és a pártrendet elutasító törekvéseit, és leginkább utasítja el az ifjúságcentrizmust. A két szélső póluson lévők: a szakmunkástanulók és az egyetemisták inkább érzik magukat vesztesnek, sokkal inkább pesszimisták a saját és a társadalom jövőjét illetően, és az ifjúságcentristák többsége is e két csoportból kerül ki. A két szélső póluson kontúrozódó jövőpesszimizmus és az ifjúságcentrizmus kötődési pontjai mások: a szakmunkástanulóknál a privatizálódás, az egyetemistáknál a privatizálódás társadalmi orientációjának elutasítása; a szakmunkástanulókra a kulturális tevékenységektől való elfordulás, az egyetemistákra az intenzívebb hagyományos kulturális érdeklődés (színház, kiállítás) a jellemző.

A kulturális ízlés összetevőit vizsgálva azt találjuk, hogy a határ a szakmunkástanulók, gimnazisták, illetve az egyetemisták között húzódik. A szakmunkástanulók, gimnazisták a helyi napilapokat részesítik előnyben (Délmagyarország 78,7, 80,7%), emellett a Népszabadság 8,6, 8,3%, valamint a Népsport 3,3, 14,4% szerepel a leggyakrabban említett napilapok között). Az egyetemisták között viszont a legnépszerűbb napilap a Magyar Nemzet (53,1%). A helyi napilap egyharmados olvasottsága mellett az országos napilapok közül a Népszabadságot (26,9%) és a Magyar Hírlapot említik leggyakrabban.

A hetilapok esetében hasonló tendenciát tapasztalunk. Az egyetemisták mindenekelőtt a gazdasági és kulturális elit mintákat az értelmiség számára közvetítő, ezért a konzervatív pártelithez már korábban is kritikusan viszonyuló HVG-t (47,8%), ÉS-t (28%), Magyarországot (18,3%), az MDF-hez közel álló Hitelt (19,4), illetve a nyugati politikai magazinokkal megegyező stílusú Reformot (22,9%) olvassák. A szakmunkástanulók viszont a szélesebb rétegeknek, nőknek, falusiaknak szánt magazinokat (Nők Lapja: 25,9%, Szabad Föld: 24,9%, Képes Újság: 24,6%), rejtvény újságot (Füles: 18,3%) részesítik előnyben. Figyelemre méltó még az RTV-újság magas aránya (18,3%), illetve az, hogy közel egyötödük (17,6%) semmiféle hetilapot nem olvas. A gimnazisták között az egyik legvesztettnizáltabb hetilap, a Reform (38,4%) a legnépszerűbb. Az általuk leggyakrabban olvasott hetilapok között éppenúgy megtalálható a szakmunkástanulók által előnyben részesített Nők Lapja, RTV-újság (15,8 illetve 10,8%), mint az egyetemisták kedvenc hetilapjai, a Magyarország és a HVG (10,2 illetve 7,7%). Az sem kerülheti el figyelmünket, hogy 20,4%-uk – ez az arány magasabb, mint a szakmunkástanulóknál! – egyáltalán nem olvas semmiféle hetilapot!

A folyóiratok esetében még egyértelműbben rajzolódik ki az a tendencia, amelyet egyfelől a szakmunkástanulók és gimnazisták kulturális ízlésvilágának közeledése, illetve az egyetemistáknak ezen ízlésvilágtól való éles elkülönülése jellemez. A szakmunkástanulók és a gimnazisták körében más sorrendben ugyan,

de az ifjúsági és poplapok a legnépszerűbbek. A szakmunkástanulóknál a Popcorn (16,9%), a Világ Ifjúsága (16,6%), IPM (15%), Ifjúsági Magazin (9,9%), Pop-express (5%); a gimnazistáknál pedig az Ifjúsági Magazin (13%), Világ Ifjúsága (11,9%), IPM (9,9%), Popcorn (7,7%) a sorrend, amelyet a gimnazistáknál a középosztályi gazdagságot, harmóniát sugárzó nyugati stílusú családi és autós magazinok egészítenek ki (pl. 100xSzép: 5,8%). Az egyetemisták viszont inkább a human kultúrát közvetítő folyóiratokat, a Históriat (15,4%), Filmvilágot (11,4%), Valóságot (10,9%) és Mozgó Világot (6,9%) részesítik előnyben, kivételt csak az IPM képez. Feltűnő, hogy mindhárom csoportnak több mint egyharmada semmiféle folyóiratot nem említ. (A szakmunkástanulók 35,5%-a, a gimnazisták 39,2%-a, az egyetemistáknak 34,9%-a.)

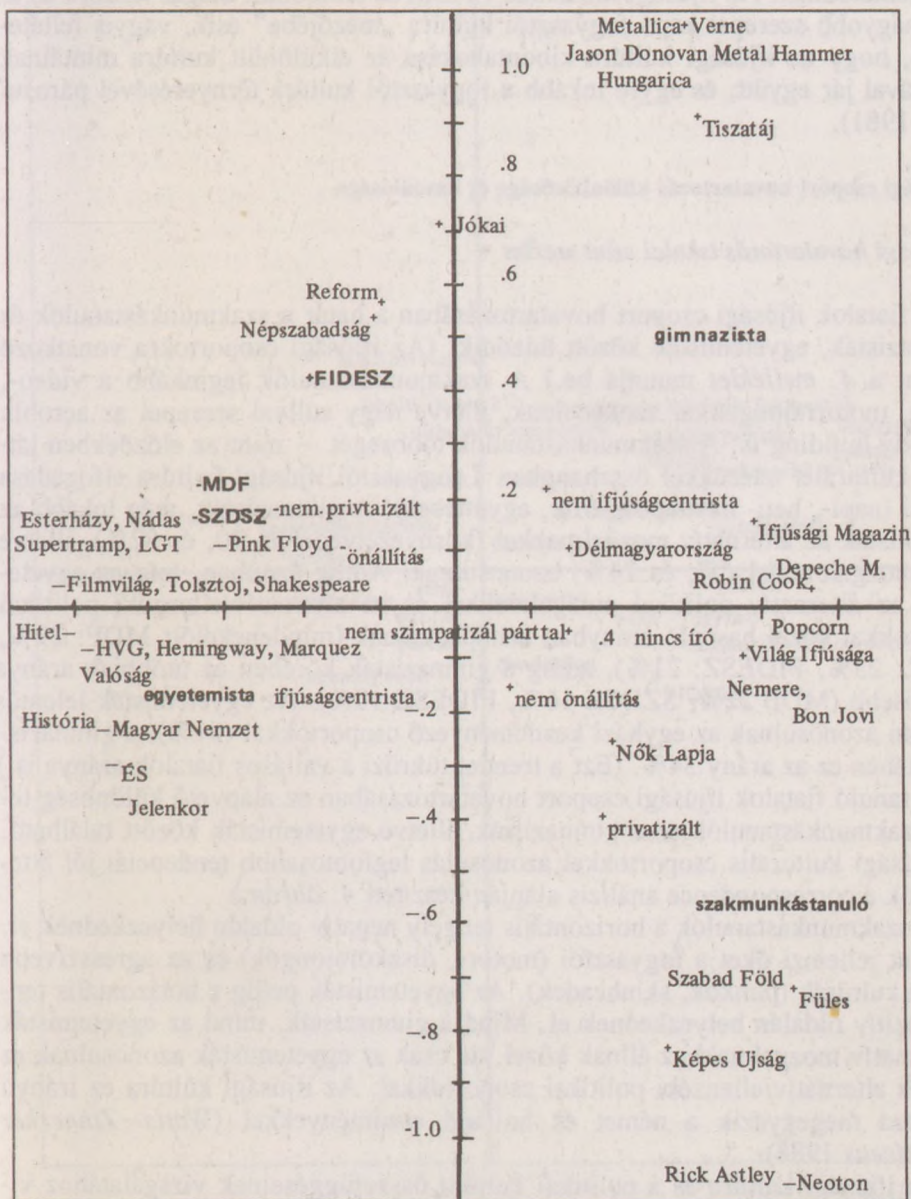
A lapok alapján úgy tűnik, hogy a magasabb iskolázottságú fiatalok kulturális ízlésében váltás figyelhető meg. Különösen a gimnazista fiatalok egyre inkább feladják a klasszikus human műveltségi eszményt, amely egyfelől közeledést jelent a szakmunkástanulók által erősen preferált veszternizált kommersziális kultúra felé, másfelől viszont a gimnazisták körében kezd kirajzolódni egy, a populáristól elkülönülő irányzat, a látványt, a vizualitást, a polgári jólétet előtérbe helyező, a burzsoá létet nyíltan vállaló kulturális ízlés.

A kedvenc írók esetében szintén az egyetemisták és a szakmunkástanulók képezik a szélső pólust. Az egyetemisták csaknem egyötödének (17,1%), viszont a szakmunkástanulók több mint felének (54,8%) nincs kedvenc írója. Az egyetemisták a világirodalom klasszikusai, illetve napjaink „kifinomult” magyar irodalmának művelői közül választják nagyobb arányban kedvenceiket (Dosztojevszkij 13,7%, Esterházy 7,4%, Örkény 6,9%, Shakespeare 6,9%, Hemingway 6,3%). A szakmunkástanulók körében viszont a bestseller, a krimi és aluljáró irodalom (Nemere 11,3%, Cook 9%) a legnépszerűbb. A gimnazisták kedvenc írói a szakmunkásokéhoz hasonló, de kiegészül a romantikus Vernével, Jókaival (3,3%, 8,8%). Mind a szakmunkástanulók, mind a gimnazisták mintegy tananyagként „felmondják” József Attilát (7,6 illetve 5,0%) és Petőfi Sándort (5,5% – 5,5%).

A kedvenc együttesek alapján az egyetemisták klasszikusabb és kifinomultabb popzenei ízlése körvonalazódik (Pink Floyd 15,4%, Dire Straits 12,0%, Beatles 9,1%, LGT 7,4%, Doors 6,3%). A szakmunkástanulók inkább a keményebb, illetve a kommercializáltabb popzenét részesítik előnyben (Bros 21,3%, Depeche Mode 16,9, EDDA 8,3%, Rick Astley 6,6%, Bikini, Első Emelet, Erasure egyaránt 5,3%).

A kulturális ízlést nézve (3. ábra) általános tendenciaként figyelhető meg, hogy az egyetemisták élesen elkülönülnek mind a szakmunkástanulóktól, mind a gimnazistáktól. Az egyetemisták kulturális ízlésvilága a kifinomult magas kultúra, azaz a fogyasztói kultúra elutasítása, ami éppen úgy megnyilvánul a napi-, heti-, havilapok, mint a kedvenc írók és együttesek megválasztásában. Az általunk vizsgált hallgatói csoportok (jogászok, bölcsészek) a klasszikus universitas eszményt tekintik mintának. Ezen ízlésvilágba ágyazódik az önállóság, az önkonturozódás társadalmi orientációs mintája, az a minta, amikor az én a mindennapi korlátok ellen védekezik a mindennapi ellenállással. Nem meglepő, hogy a fiatalok e csoportjai szimpatizáltak az akkori két legfontosabb ellenzéki politikai szervezettel, a Szabad Demokraták Szövetséggel, illetve a Magyar Demokrata Fórummal.

Kulturális ízlés, orientációk, pártok iskolatípus szerint
(CORRESPONDENCE-ANALYSIS)

3. ábra

A másik tendencia, hogy mind a gimnazistáknál mind a szakmunkástanulóknál körvonalazódik saját osztálykultúrájuk ízlésvilága, amelyet az előbbieknél a kispolgári, az utóbbiaknál a munkáskultúra ízlésvilágának nevezhetünk. A fiatalok e két csoportjánál megfigyelhető viszont az a tendencia is, hogy a tizenéves szakmunkástanuló és gimnazista fiatalok egyaránt a populáris, fogyasztói kultúra felé orientálódnak. Az ifjúságcentrizmus viszont az elkülönült magas kultúra és az egyre nagyobb szerepet kapó fogyasztói kultúra „mezőjébe” esik, vagyis feltételezhető, hogy az ifjúsági kultúra kibontakozása az elkülönült kultúra mintáinak feladásával jár együtt, és egyre inkább a fogyasztói kultúra térnyerésével párosul (Smith 1981).

Az ifjúsági csoport hovatartozás különbözősége és hasonlósága

Az ifjúsági hovatartozás iskolai szint szerint

A fiatalok ifjúsági csoport hovatartozásában a határ a szakmunkástanulók és a gimnazisták, egyetemisták között húzódik. (Az ifjúsági csoportokra vonatkozó adatokat a 4. melléklet mutatja be.) A szakmunkástanulók leginkább a video-, diszkó-, motorrajongókkal azonosulnak, illetve nagy súllyal szerepel az aerobik és a body building is. A szakmunkástanulók többségét – mint az előzőekben láttuk – kulturális ízlésükkel összhangban a fogyasztói ifjúsági kultúra elfogadása jellemzi (napi-, heti- havilapok, frók, együttesek). A gimnazisták, még inkább az egyetemisták az alternatív mozgalmakkal (környezetvédelem 70, és 82%), illetve a békemozgalommal (57, és 74%) azonosulnak. Addig azonban, míg az egyetemisták az alternatív politikai mozgalmakkal és az alternatív/ellenzéki politikai csoportokkal közel hasonló arányban szimpatizálnak (mindenekelőtt MDF: 29%, SZDSZ: 23%, FIDESZ: 21%), addig a gimnazisták körében az utóbbiak aránya jóval kisebb (MDF 22%, SZDSZ 16%, FIDESZ 10%). Az egyetemisták jelentős arányban azonosulnak az egyházi kezdeményező csoportokkal (51%), a gimnazisták esetében ez az arány 34%. (Ezt a trendet tükrözi a vallásos fiatalok aránya is.)

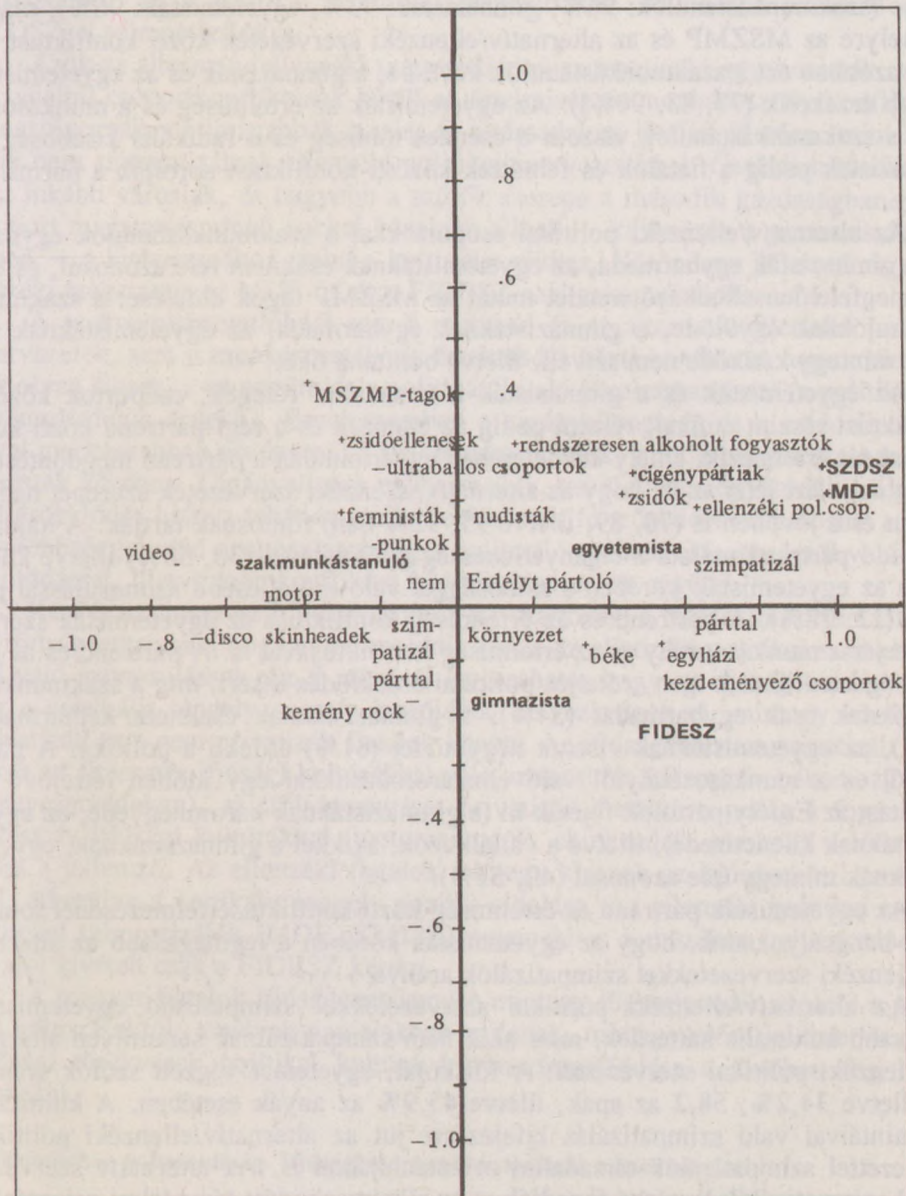
A tanuló fiatalok ifjúsági csoport hovatartozásában az alapvető különbség tehát a szakmunkástanulók és a gimnazisták, illetve egyetemisták között található. (Az ifjúsági kulturális csoportokkal azonosulás legfontosabb tendenciái jól áttekinthetők a correspondence analízis alapján készített 4. ábrán.)

A szakmunkástanulók a horizontális tengely negatív oldalán helyezkednek el. Egyaránt jellemzi őket a fogyasztói (motor-, diszkórajongók) és az agresszívabb ifjúsági kultúrák (punkok, skinheadek). Az egyetemisták pedig a horizontális tengely pozitív oldalán helyezkednek el. Mind a gimnazisták, mind az egyetemisták az alternatív mozgalmakhoz állnak közel, de csak az egyetemisták azonosulnak az erőteljes alternatív/ellenzéki politikai csoportokkal. Az ifjúsági kultúra ez irányú szétválása megegyezik a német és holland eredményekkel (Watts–Zinnecker 1988; Meeus 1988).

Az ifjúsági kultúra és a politikai kultúra összefüggéseinek vizsgálatához viszont szükségesnek látszik a fiatalok társadalmi konfliktusérzékelésének és ifjúsági csoport hovatartozásának áttekintése.

Ifjúsági csoportok, pártok iskolatípus szerint

(CORRESPONDENCE-ANALYSIS)

4. ábra

Az etnikai (cigány, zsidó), politikai illetve osztálykonfliktusok közül a fiatalok egyértelműen a magyarok és cigányok közötti konfliktusokat helyezik az első helyre (szakmunkástanulók: 96%, gimnazisták: 93%, egyetemisták: 96%), második helyre az MSZMP és az alternatív/ellenzéki szervezetek közti konfliktust teszi, azonban ezt a szakmunkástanulók kevésbé, a gimnazisták és az egyetemisták inkább érzékelik (77, 83, 90%). Az egyetemisták az értelmiség és a munkásosztály, a szakmunkástanulók viszont a csendes többség és a radikális kisebbség, a gimnazisták pedig a fiatalok és felnőttek közötti konfliktust sorolják a harmadik helyre.

Az alternatív/ellenzéki politikai csoportokkal a szakmunkástanulók egytizede, a gimnazisták egyharmada, az egyetemistáknak csaknem fele azonosul, és ennek megfelelően ellenkező trendet mutat az MSZMP tagok elítélése: a szakmunkástanulóknak egyötöde, a gimnazistáknak egyharmada, az egyetemistáknak viszont mintegy kétötöde nem szíveli, illetve betiltaná őket.

Az egyetemisták és a gimnazisták a társadalmi rétegek, csoportok közötti konfliktust részint etnikai, részint pedig az ellenzék és a régi pártrend közti konfliktusként értelmezik, amely küzdelemben egyértelműen a pártrend megdöntésére voksolnak. Ezt jelzi az is, hogy az alternatív/ellenzéki szervezetek szerepét napjainkban és a jövőben is (78, 89, illetve 95, 92%-ban) fontosnak tartják. A hajdani uralkodó pártrend utálata a cigányellenesség gyűlöletével (30, 58%) illetve különösen az egyetemisták körében a zsidósággal való erőteljesebb azonosulással párosul (12, 22%). A pártrend és az értelmiség konfliktusa az egyetemisták szerint együtt jár a munkásosztály és az értelmiség konfliktusával is. A pártrend és az értelmiség konfliktusát igen erőteljes politikai érdeklődés kíséri, míg a szakmunkástanulóknak csak egyharmadát (34%), a gimnazistáknak csaknem kétharmadát (57%), az egyetemistáknak viszont négyötödét (81%) érdekli a politika. A pártrendtől és a munkásosztálytól való elhatárolódásukkal egy időben létrejövő új identitást az Erdély-pártolók fejezik ki (a gimnazistáknak háromnegyede, az egyetemistáknak kilenctizede), illetve a vállalkozók, akikkel a gimnazistáknak, egyetemistáknak mintegy fele azonosul (49, 51%).

Az egyetemisták pártrend és értelmiség közti konfliktusértelmezésénél fontos ismét hangsúlyoznunk, hogy az egyetemisták körében a legmagasabb az alternatív/ellenzéki szervezetekkel szimpatizálók aránya.

Az alternatív/ellenzéki politikai szervezetekkel szimpatizáló egyetemisták magasabb kulturális háttérűek, mint akik nem szimpatizálnak semmilyen alternatív/ellenzéki politikai szervezettel. A főiskolát, egyetemet végzett szülők aránya 48, illetve 34,2%; 58,2 az apák, illetve 45,9% az anyák esetében. A kulturális elit mintáival való szimpatizálás kifejezésre jut az alternatív/ellenzéki politikai szervezettel szimpatizálók társadalmi orientációjában is. Az alternatív szervezetekkel szimpatizálók kevésbé fogadják el az alkalmazkodást társadalmi orientációként mint azok, akik egyetlen alternatív szervezettel sem szimpatizálnak (4,3, illetve 9,3%), és sokkal inkább jellemző rájuk az önállóság (32,9, illetve 17,2%). Az alternatív szervezetekkel való szimpatizálás nem jelenti viszont az ifjúságcent-

rizmus erősödését (15,9 illetve 17%). Az ellenzéki pártokkal szimpatizálók sokkal kevésbé materialisták (a különbség 12, illetve 21%).

Úgy tűnik tehát, hogy a pártrendellenesség mindenképp a kulturális elit felé orientálódást jelent és nem az ifjúságcentrizmusból táplálkozik. E törekvés „csatornázódott” be a politikai, ellenzéki magatartásba. Különösen jellemző ez az SZDSZ-el szimpatizálókra.

Azok az alternatív/ellenzéki szervezetekkel szimpatizáló egyetemisták, akik a társadalmi csoportkonfliktusok közül az értelmiség és munkásosztály konfliktusát hangsúlyozzák, optimistábbak a saját és a társadalom jövőjét illetően, mint azok, akik nem szimpatizálnak ellenzéki politikai szervezetekkel. Családi hátterük szerint inkább városiak, és nagyobb a szülők szerepe a második gazdaságban. Ezen csoport magatartásmintái sokkal közelebb állnak — különösen a gimnazisták esetében — a kisburzsoához, mint a kulturális elithez. Különösen jellemző ez az ellenzéki magatartás az MDF-fel és a FIDESZ-szel szimpatizálókra.

A szakmunkástanulóknál sem a pártrend és az alternatív/ellenzéki politikai szervezetek, sem a munkásosztály és értelmiségi közti konfliktus nem artikulálódik olyan élesen, s ez együtt jár a politikától való távolságtartással (a politika csak egyharmadukat érdekli). Ezzel szemben a cigányellenesség és a zsidóellenesség jóval markánsabban érvényesül a szakmunkástanulók, mint a gimnazisták és egyetemisták körében. Cigányellenes egyharmaduk, zsidóellenes egyötödük. A politikai érdeklődés hiánya tehát az etnikai előítéletek felerősödésével párosul, a csendes többséggel való azonosulás pedig a politizáló radikális kisebbségtől való elhatárolódással, illetve ezen konfliktus felértékelésével jár együtt.

Kérdés az, hogy az ifjúsági csoport hovatartozás, a társadalmi orientációk és az ifjúságcentrizmus hogyan kapcsolódik össze az ellenzéki politikai szervezetekkel való azonosulással. Az 5. ábráról leolvasható, hogy az ifjúságcentrista fiatalok a vertikális tengely negatív mezőjében helyezkednek el, mintegy középen a privatizált és a nem privatizált fiatalok között. Az ifjúságcentrista privatizált fiatalokra az alternatív ifjúsági kultúrákkal való azonosulás (alternatív békemozgalom, környezetvédelem), az ifjúságcentrista privatizált fiatalokra pedig a fogyasztói, agresszív ifjúsági kultúrákkal (motorrajongók, skinheadek, punkok) való azonosulás a jellemző. Az ellenzéki fiatalok mintegy kiesnek az ifjúságcentrista mezőből, átkerülve a vertikális tengely pozitív oldalára. Az ellenzéki politikai szervezetekkel szimpatizálók (MDF, SZDSZ) ugyanebben a mezőben helyezkednek el, ez alól kivételt csak a FIDESZ képez.

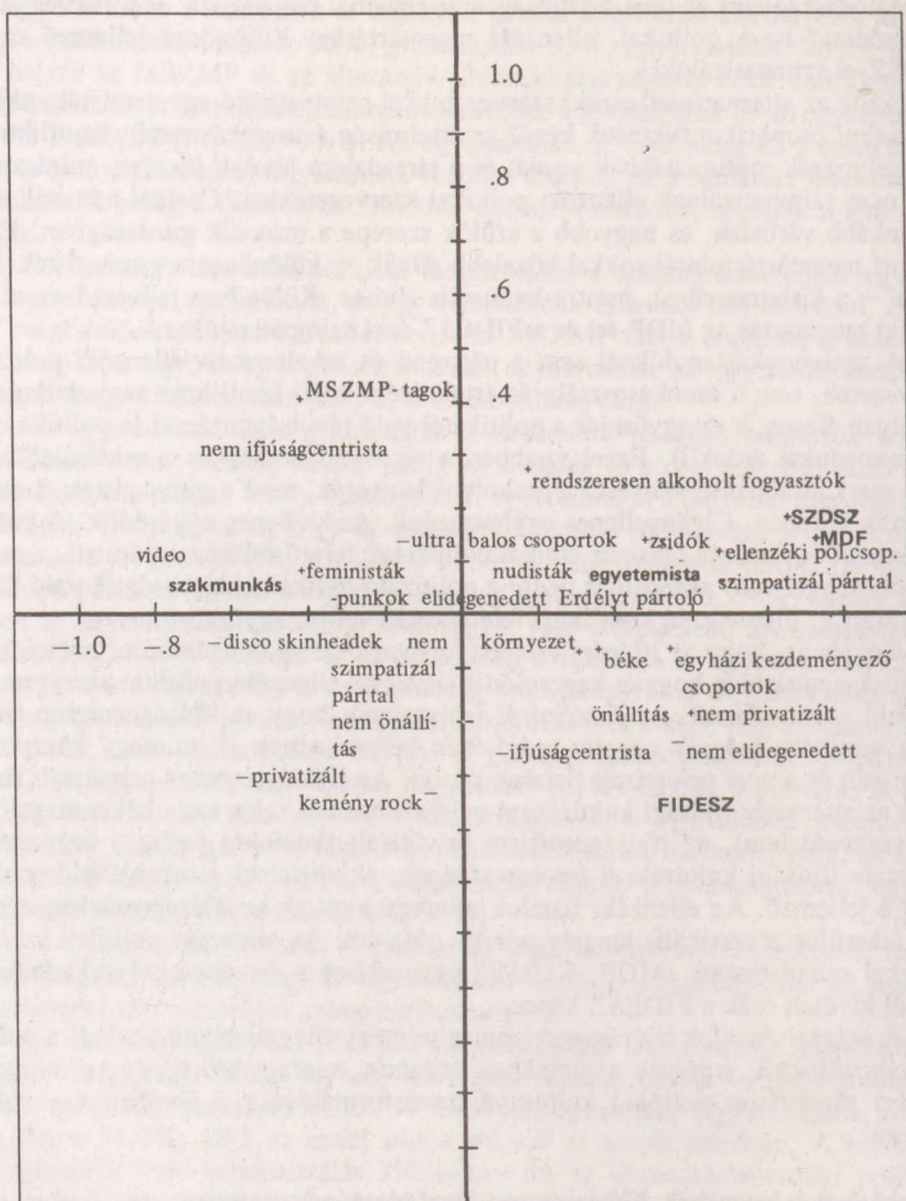
A magyar fiatalok ifjúságcentrizmusa mintegy függetlenedik azoktól a politikai változásoktól, amelyek napjainkban zajlanak, mintegy előre jelezve, hogy az ifjúsági törekvések politikai kultúrává transzformálódása a jövőben fog bekövetkezni.

Különbözőség és hasonlóság. Ifjúsági csoport hovatartozás nemek szerinti

A fiatalok csoport hovatartozásában — a nemek megoszlását is figyelembe véve — a szakmunkástanulók, illetve a gimnazisták és egyetemisták között figyelhető meg lényeges különbség. Kisebbségi magyarító értékekkel ugyan, de markánsan kirajzolódnak a nők, illetve a férfiakra jellemző azonosulási pontok.

Ifjúsági csoportok, orientációk, pártok, ifjúságcentrizmus iskolatípus szerint

(CORRESPONDENCE-ANALYSIS)

5. ábra

A nőkre az iskolatípustól függően eltérő sorrendben ugyan, de az aerobikkal, a discóval, a nőmozgalommal/feministákkal, valamint a vegetáriánusokkal való azonosulás, a férfiakra pedig a futballrajongás, a nudizmus, a rendszeres alkoholfogyasztás a jellemző, valamint a férfiak azok, akik leginkább azonosulnak az alternatív/ellenzéki politikai szervezetekkel, az üzletelőkkel, és végül jobban hajlamosak a cigány- illetve zsidóellenességre.

Az ifjúsági kulturális csoportokkal való azonosulást nemek szerint vizsgálva (6. ábra) tehát azt találjuk, hogy az iskolai szint szerint – az eddig elmondottakkal összhangban – az ifjúsági kultúra szétválik egy fogyasztói és agresszív, illetve alternatív ifjúsági kultúrára; mindkét kultúrának fő hordozói a fiúk. A karakterisztikus alternatív kultúrához az egyetemista lányok közelebb, a gimnazista lányok attól távolabb helyezkednek el ezeken az iskolai szinteken. Az egyetemista lányok zsidókkal való azonosulása viszont arra utal, hogy ők a liberalizmus, a szakmunkástanuló fiúk viszont az előítéletek (cigány- és zsidóellenesség) fő hordozói.

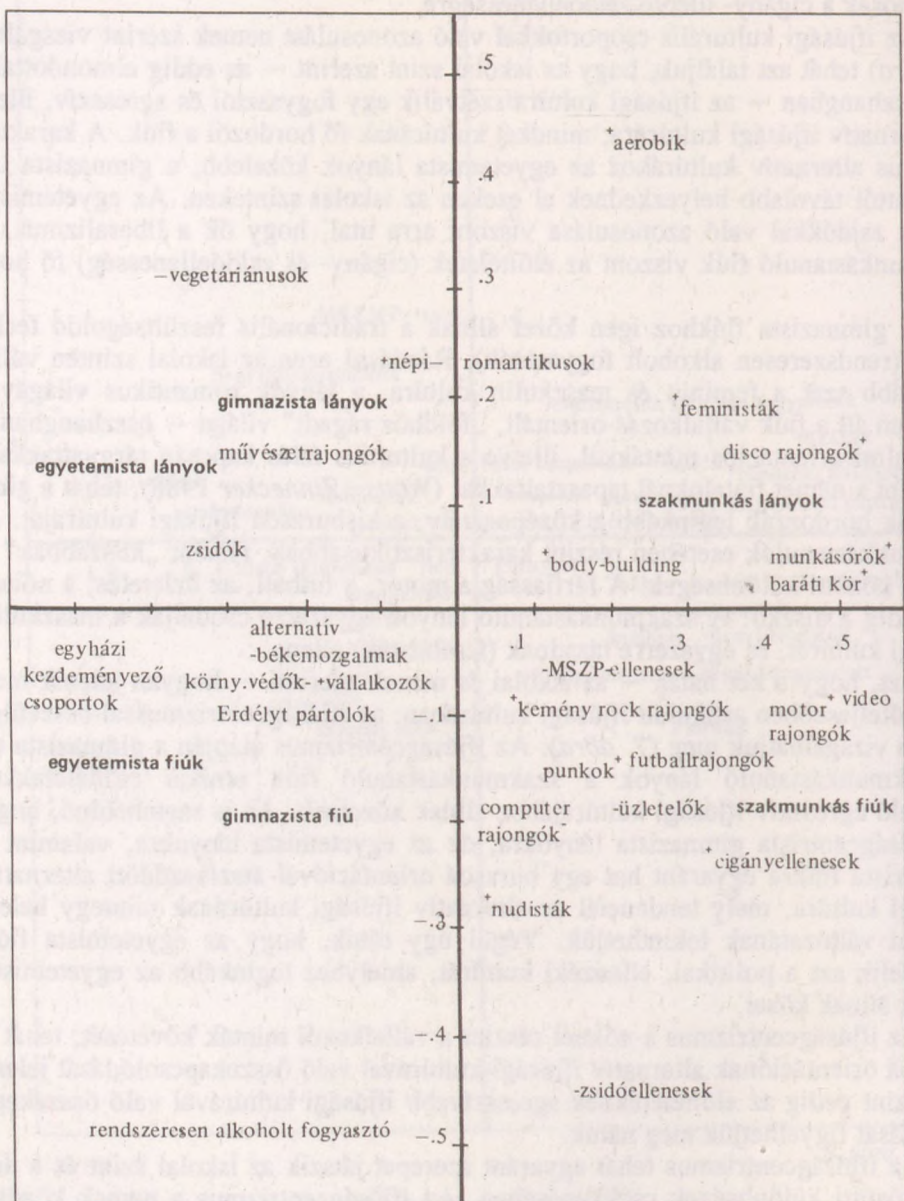
A gimnazista fiúkhoz igen közel állnak a tradicionális feszültségoldó technikák (rendszeresen alkoholt fogyasztók). Ráadásul ezen az iskolai szinten válik leginkább szét a feminin és maszkulin kultúra, a lányok romantikus világával szemben áll a fiúk vállalkozás-orientált, „földhöz ragadt” világa – összhangban a társadalmi orientációs mintákkal, illetve a kulturális ízlés kapcsán tárgyaltakkal, valamint a német fiataloknál tapasztaltakkal (Watts–Zinnecker 1988), tehát a gimnazisták hordozzák leginkább a középosztály, a kisburzsoá ifjúsági kultúráját. A szakmunkástanulók esetében részint karakterisztikusabbak, részint „kuszábbak” a nemek közötti különbségek. A férfiasság a motor, a futball, az üzletelés, a nőieség pedig a diszkó. A szakmunkástanuló lányok egyszerre csodálják a maszkulin ifjúsági kultúrát, és egyszerre láznak (feministák) ellene.

Azt, hogy a két hatás – az iskolai és nemek szerinti – hogyan jelenik meg egy erőteljesebben artikulált ifjúsági kultúrában, az ifjúságcentrizmussal összefüggésben vizsgálhatjuk meg (7. ábra). Az ifjúságcentrizmus alapján a gimnazista és a szakmunkástanuló lányok a szakmunkástanuló fiúk etnikai előítéletekkel párosuló agresszív ifjúsági kultúrájához állnak közelebb. Az is szembetűnő, hogy az ifjúságcentrista gimnazista lányokra, de az egyetemista lányokra, valamint a gimnazista fiúkra egyaránt hat egy burzsoá orientációval átszíneződött alternatív ifjúsági kultúra, mely tendenciát az alternatív ifjúsági kultúrának mintegy kelet-európai változatának tekinthetjük. Végül úgy tűnik, hogy az egyetemista fiúk képviselik azt a politikai, ellenzéki kultúrát, amelyhez leginkább az egyetemista lányok állnak közel.

Az ifjúságcentrizmus a nőknél részint a vállalkozói minták követését, tehát a burzsoá orientációnak alternatív ifjúsági kultúrával való összekapcsolódását jelenti, részint pedig az előítéleteknek agresszívabb ifjúsági kultúrával való összekapcsolódását figyelhetjük meg náluk.

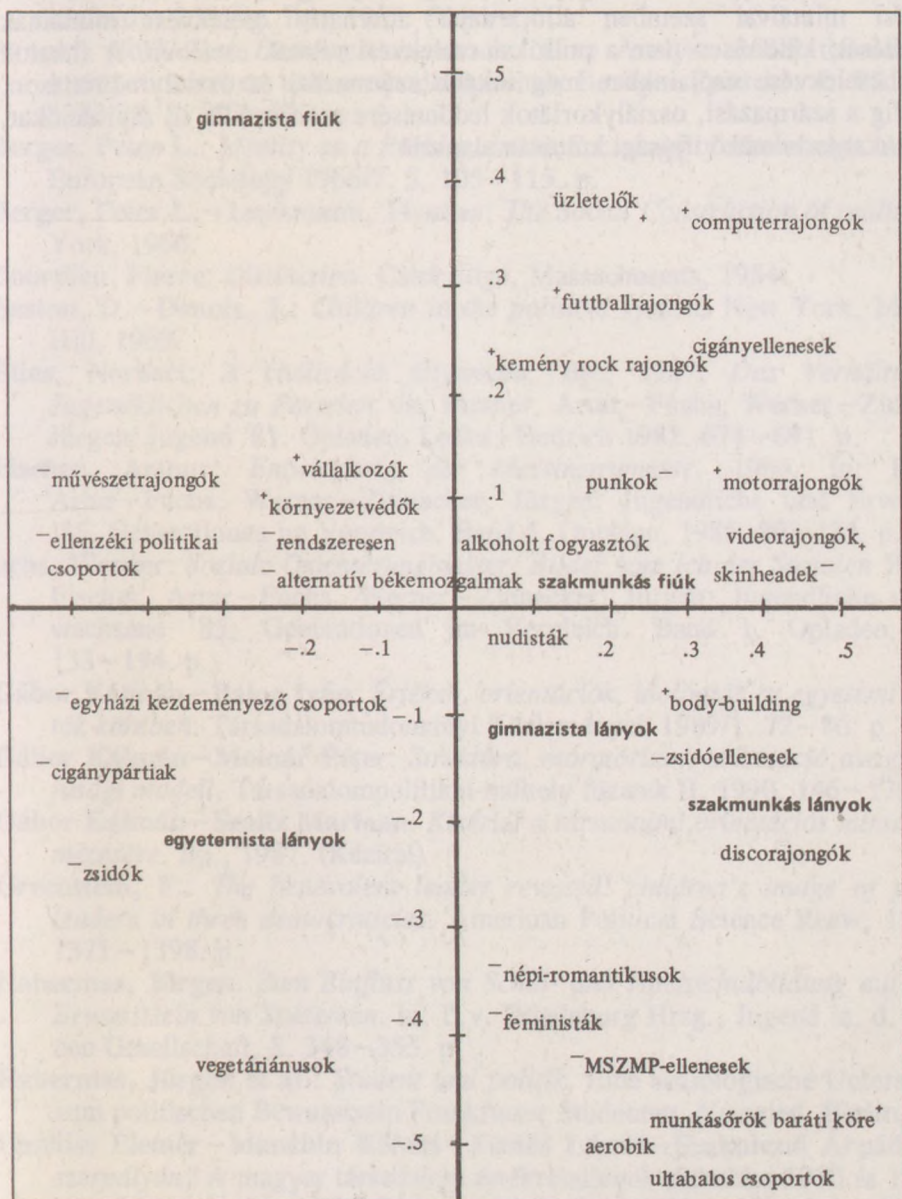
Az ifjúságcentrizmus tehát egyaránt szerepet játszik az iskolai szint és a nemek közötti különbségek csökkenésében. Az ifjúságcentrizmus a nemek közötti közeledés révén hat a különböző iskolai szintek közötti különbségek csökkenésére.

**Ifjúsági csoportok iskolatípus és nem szerint
(CORRESPONDENCE-ANALYSIS)**

6. ábra

Ifjúsági csoportok iskolatípus, nemek és ifjúságcentrizmus szerint
(CORRESPONDENCE-ANALYSIS)

7. ábra

Az ifjúságcentrista lányok elsősorban az agresszív ifjúság kultúra, a fiúk pedig az alternatív kultúra mintáit követve lépik át az iskolai korlátokat. Az alternatív ifjúsági kultúra mintáinak követése kizárólag az egyetemista lányok számára teszi lehetővé a nemek közötti falak lebontását. Az ifjúságcentrizmus, az ifjúsági csoportstílusok sokszínűsége kezdi lebontani az iskolai, nemek szerinti kötöttségeket, de napjainkban nem jelenti még az ifjúságnak a felnőtt társadalom cselekvési mintáival szemben álló, saját alternatív cselekvési mintáinak kimunkálását, különösen nem a politikai cselekvési minták esetében. A fiatalok politikai cselekvése napjainkban még inkább származási és osztályindíttatáson, nem pedig a származási, osztálykorlátok ledöntésére szerveződő, új aspirációkat, identitásokat tartalmazó ifjúsági kultúrán alapszik.

- Allerbeck, Klaus R. – Hoag, Wendy J.: *Jugend und Zukunft? Einstellungen, Umwelt, Lebensperspektiven*. München/Zürich, 1985.
- Andorka Rudolf: *A társadalmi szerkezet, rétegződés, mobilitás és az életmód alakulása 2005-ig*. Bp., 1985. (Kézirat)
- Arnold, Rolf: *Der Deutungsmusteransatz*. Eine Analyse seiner theoretischen, metatheoretischen und methodologischen Bezüge. Zeitschr. f. Pädagogik, 1983/29. S. 893–912. p.
- Berger, Peter L.: *Identity as a Problem in the Sociology of Knowledge*. Archives European Sociology 1966/7. S. 105–115. p.
- Berger, Peter L. – Luchmann, Thomas: *The Social Construction of reality*. New York, 1966.
- Bourdieu, Pierre: *Distinction*. Cambridge, Massachusetts, 1984.
- Easton, D. – Dennis, J.: *Children in the political system*. New York, McGraw-Hill, 1969.
- Elias, Norbert: *A civilizáció folyamata*. Bp., 1987. *Das Verhältnis der Jugendklichen zu Parteien*. In: Fischer, Artur – Fuchs, Werner – Zinnecker, Jürgen: *Jugend '81*. Opladen, Leske + Budrich 1982. 674–691. p.
- Fischer, Arthur: *Entwicklung der Messinstrumente*. 1985. In: Fischer, Artur – Fuchs, Werner – Zinnecker, Jürgen: *Jugendliche und Erwachsene '85*. Generationen im Vergleich. Band 5. Opladen, 1985. 89–135. p.
- uchs, Werner: *Soziale Orientierungsmuster: Bilder vom Ich der Sozialen Welt*. In: Fischer, Artur – Fuchs, Werner – Zinnecker, Jürgen: *Jugendliche und Erwachsene '85*; Generationen im Vergleich. Band 1. Opladen, 1985. 133–194. p.
- Gábor Kálmán – Balog Iván: *Értékek, orientációk, idológiák az egyetemi hallgatók körében*. Társadalomtudományi Közlemények 1989/1. 72–86. p.
- Gábor Kálmán – Molnár Péter: *Struktúra, moratórium, orientáció avagy két ifjúsági modell*. Társadalompolitikai-műhely füzetek II. 1990. 146–179. p.
- Gábor Kálmán – Szaitz Mariann: *Kísérlet a társadalmi orientációs minták értelmezésére*. Bp., 1987. (Kézirat)
- Greenstein, F.: *The benevolent leader revisited: children's image of political leaders in three democracies*. American Political Science Reew. 1979/62. 1371–1398. p.
- Habermas, Jürgen: *Zum Einfluss von Schul- und Hochschulbildung auf d. pol. Bewusstsein von Studenten*. In: L.v. Friedeburg Hrsg., *Jugend in d. modernen Gesellschaft*, S. 348–355. p.
- Habermas, Jürgen et al.: *Student und politik*. Eine soziologische Untersuchung zum politischen Bewusstsein Frankfurter Studenten. Neuwied, Berlin, 1961.
- Hankiss Elemér – Manchin Róbert – Füstös László – Szakolczai Árpád: *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendjének alakulása 1930 és 1980 között*. I-II. kötet. Bp. MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1982.
- Hankiss Elemér: *Kelet-európai alternatívák*. Bp., 1989.

- Jaros, D. – Hirsch, H. – Fleron, F.: *The Malevolent Leader: political socialization in an American subculture*. American Political Science Review. 1968/62. 565–575. p.
- Jennings, M. – Niemi, R.: *Generations and Politics: a panel of young study of young adults and their parents*. Princeton, Princeton University Press, 1981.
- Joas, Hans: *Motivationsskrise der Jugend?* Leviathan, 1977/5. S. 271–282. p.
- Keniston, Kenneth: *Youth and Dissent*. The Rise of a New Opposition. New York, 1971.
- Konrád György – Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Bp., Gondolat, 1989.
- Lamare, James W.: *Language environment and political socialization of Mexican-American children*. In Niemi, R. (ed). The politics of future citizens. San Francisco, Jossey-Bass. 1974.
- Mead, Margaret: *Culture and Commitment*. The New Relationships between the Generations in the 1970s. New York, 1978.
- Meeus, Wim: *Adolescent Rebellion and Politics*. Utrecht, 1988. (draft)
- Merelman, R.: *The development of policy thinking in adolescence*. American Political Science Review, 1971/65. 1033–1047. p.
- Merelman, R.: Revitalizing political socialization. In M. Hermann (ed). Political Psychology. San Francisco, Jossey-Bass, 1986.
- Schelsky, Helmut: *Über das Restaurative in unserer* Zeit*. Frankfurter Allgemeine Zeitung vom 9.4. 1955.
- Schelsky, Helmut: *Die skeptische Generation*. Eine Soziologie der deutschen Jugend. Düsseldorf/Köln, 1957.
- Sigel, R. – Brookes, M.: *Becoming critical about politics*. In R. Niemi (ed.) The Politics of future citizens. San Francisco, Jossey-Bass, 1974.
- SINUS-Institut: *Die verunsicherte Generation-Jugend und Wertewandel*. Opladen, 1983.
- Smith, David: *New movement in the sociology of youth a critique*. The British Journal Sociology 1981/2. 239–251. p.
- Szabó Máté: *The Concept of Politics: the schizophrenia between political education and political reality in Hungary*. Bp., 1988.
- Watts, Meredith W.: *Orientations toward Conventional and Unconventional Participation among West German Youth*. University of Wisconsin, 1988.
- Watts, Meredith W. – Zinnecker, Jürgen: *Youth culture and politics among German youth: effect of youth centrism*. Amsterdam, 1988.
- Watts, Meredith W. – Fischer, Arthur – Fuchs, Werner – Zinnecker, Jürgen: *Contemporary German Youth and Their Elders*. (A generational Comparison) New York, Greenwood Press, 1989.
- Wouters, Cas: *Informalisierung und der Prozess der Zivilisation*. In: Gleichmann, P. et al. Hrsg., Materialien zu Norbert Elias Zivilisationstheorie. Frankfurt, 1979. S. 279–298. p.
- Zinnecker, Jürgen: *Jugend im Raum gesellschaftlicher Klassen*. Neue Überlegungen zu einem alten Thema. In: Interdisziplinäre Jugendforschung. Fragestellungen, Problemlagen, Neuorientierungen. Hrsg.: Wilhelm Heitmeyer, Juventa: Weinheim/München 1986. 99–132. p.

Zinnecker, Jürgen: *Jugendkultur 1940-1985*. Opladen, 1987.

Zinnecker, Jürgen – Werner, Georg – Molnár, Péter – Gábor, Kálmán: *Youth Generations of the 80s and the Generation of the parents in Hungary and Western Germany*. Bp., 1988.

1. sz. Melléklet

IFJÚSÁGCENTRIZMUS SKÁLA (SZAKMUNKÁSTANULÓK N=301)

Kérdés: 34. Eltérő véleményeket hallani a fiatalok és idősök viszonyáról. Mi a véleményed az alábbi állításokról?

1 = egyáltalán nincs így

2 = nem nagyon van így

3 = nagyjából így van

4 = pontosan így van

	1	2	3	4	átlag	szórás
1 – a rendőrök durván bánnak a fiatalokkal	5.1	34.7	42.9	17.3	2.724	.807
2 – társadalmunkban mindenhol ellenségeskedést tapasztalsz a fiatalokkal szemben	12.7	53.3	27.8	6.2	2.275	.761
3 – társadalmunk mindent megtesz a fiatalokért	6.2	35.1	50.2	8.6	2.612	.731
4 – a fiataloknak nem szabad mindent eltűrniük munkahelyükön, hanem ha kell, vissza kell vágniuk	10.9	33.3	33.3	22.4	2.673	.943
5 – tulajdonképpen nagyon sokat köszönhetek a szüleimnek	76.7	17.1	4.1	2.1	1.315	.650
6 – törekszem arra, hogy megértsem szüleimet, még ha ez időnként nehezen is megy	54.4	39.1	5.4	1.0	1.531	.649
7 – a fiatalok problémáit valójában nagyon kevés felnőtt érti meg	2.7	18.8	51.5	27.0	3.027	.753
8 – nem sokat adok a felnőttek tapasztalataira, inkább a magaméra hagyatkozom	23.5	44.4	25.9	6.1	2.147	.849
9 – a hasonló korú barátaimtól többet tapasztalok és tanulok, mint a szüleimtől	27.4	45.2	19.9	7.5	2.075	.878
10 – a szüleim állandóan beleszólnak olyan dolgokba, amelyek nem tartoznak rájuk	26.5	40.5	22.8	10.2	2.167	.936

Skála:	átlag	medián	szórás	minimum:	12
	22.63	22	3.76	maximum:	35

SKÁLAFOKOZAT: 3	N	%	átlag	szórás
pontérték: 12-20	alacsony: 73	26.8	18.21	1.75
21-26	közepes: 161	59.2	23.13	1.65
27-35	magas: 38	14.0	29.00	2.14

1 A skálafokokozatok kialakításakor az 1984. évi nyugatnémet vizsgálat pontértékeit vettük figyelembe.

Lásd: Fischer, Artur–Fusch, Werner–Zinnecker Jürgen: Jugendliche und Erwachsene '85; Generationen im Vergleich. Band 5. Opladen, 1985.

IFJÚSÁGCENTRIZMUS SKÁLA (GIMNÁZIUMI TANULÓK N=362)

Kérdés: 34. Eltérő véleményeket hallani a fiatalok és idősek viszonyáról. Mi a véleményed az alábbi állításokról?

1 = egyáltalán nincs így

2 = nem nagyon van így

3 = nagyjából így van

4 = pontosan így van

	1	2	3	4	átlag	szórás
1 – a rendőrök durván bánnak a fiatalokkal	5.3	45.2	42.4	7.0	2.5112	.7060
2 – társadalmunkban mindenhol ellenségeskedést tapasztalsz a fiatalokkal szemben	15.7	60.7	21.3	2.2	2.1011	.6721
3 – társadalmunk mindent megtesz a fiatalokért	2.3	27.6	54.0	16.2	2.8409	.7103
4 – a fiataloknak nem szabad mindent eltérniük munkahelyükön, hanem ha kell, vissza kell vágniuk	11.3	30.3	40.2	18.1	2.6516	.9048
5 – tulajdonképpen nagyon sokat köszönhetek a szüleimnek	70.4	22.5	3.4	3.7	1.4028	.7276
6 – törekszem arra, hogy megértsem szüleimet, még ha ez időnként nehezen is megy	53.4	38.3	6.7	1.7	1.5670	.6939
7 – a fiatalok problémáit valójában nagyon kevés felnőtt érti meg	2.8	25.8	53.8	17.6	2.8627	.7272
8 – nem sokat adok a felnőttek tapasztalataira, inkább a magaméra hagyatkozom	24.7	50.3	21.1	3.9	2.0421	.7843
9 – a hasonló korú barátaimtól többet tapasztalok és tanulok, mint a szüleimtől	30.3	46.2	18.4	5.1	1.9830	.8324
10 – a szüleim állandóan beleszólnak olyan dolgokba, amelyek nem tartoznak rájuk	33.1	44.1	17.1	5.6	1.9522	.8528

Skála:	átlag	medián	szórás	minimum:	13
	21.93	22	3.73	maximum:	33

SKÁLAFOKOZAT: 3		N	%	átlag	szórás
pontérték: 13-20	alacsony:	128	37.6	18.22	1.72
21-26	közepes:	175	51.5	23.20	1.64
27-33	magas:	37	10.9	28.72	1.69

IFJÚSÁGCENTRIZMUS SKÁLA (EGYETEMI HALLGATÓK N=175)

**Kérdés: 34. Eltéő véleményeket hallani a fiatalok és idősek viszonyáról. Mi a véle-
ményed az alábbi állításokról?**

1 = egyáltalán nincs így

2 = nem nagyon van így

3 = nagyjából így van

4 = pontosan így van

	1	2	3	4	átalg	szórás
1 – a rendőrök durván bánnak a fiatalokkal	6.0	31.9	50.6	11.4	2.675	.757
2 – társadalmunkban mindenhol ellenségeske- dést tapasztalsz a fiatalokkal szemben	15.5	60.7	21.4	2.4	2.107	.675
3 – társadalmunk mindent megtesz a fiatalokért	1.2	7.7	42.9	48.2	3.381	.682
4 – a fiataloknak nem szabad mindent eltérniük munkahelyükön, hanem ha kell, vissza kell vágniuk	3.0	19.2	57.5	20.4	2.952	.718
5 – tulajdonképpen nagyon sokat köszönhetek a szüleimnek	69.6	24.6	4.7	1.2	1.373	.633
6 – törekszem arra, hogy megértsem szüleimet, még ha ez időnként nehezen is megy	53.8	42.7	4.7	1.2	1.588	.588
7 – a fiatalok problémáit valójában nagyon ke- vés felnőtt érti meg	4.8	31.7	53.9	9.6	2.683	.712
8 – nem sokat adok a felnőttek tapasztalataira, inkább a magaméra hagyatkozom	21.1	44.4	32.7	1.8	2.152	.767
9 – a hasonló korú barátaimtól többet tapasztalok és tanulok, mint a szüleimtől	13.9	42.8	36.1	7.2	2.367	.811
10 – a szüleim állandóan beleszólnak olyan dol- gokba, amelyek nem tartoznak rájuk	40.6	43.5	11.8	4.1	1.794	.806

Skála:	átlag	medián	szórás	minimum:	13
	23.02	23	3.28	maximum:	31

SKÁLAFOKOZAT: 3	N	%	átlag	szórás
pontérték: 13-20	alacsony: 37	23.6	18.68	1.68
21-26	közepes: 94	59.9	23.37	1.49
27-31	magas: 26	16.6	27.92	1.23

1. A sajátfelelősség

Kérdés: 1. Sok száz magyar és német fiatal véleményét gyűjtöttük össze.

Mennyire illenék rád a következő kijelentések?

4 – nagyon jól

3 – egészen jól

2 – kevésbé jól

1 – nem illik rád

	1	2	3	4	átlag	szórás
1 – mindenkinek saját céllal kell rendelkeznie	3.0	8.0	48.2	40.9	3.2691	.7330*
	0.6	7.0	61.6	30.8	3.2269	.5917**
	1.7	2.9	38.9	56.6	3.5029	.6421***
2 – magamnak is be akarom bizonyítani, hogy képes vagyok az önálló életre	0.7	6.3	49.8	43.2	3.3555	.6297*
	1.9	10.6	50.6	36.9	3.2250	.7096**
	6.3	5.7	36.6	51.4	3.3314	.8468***
3 – mindenki saját helyzetének a kovácsa, csak el kell döntenie, hogy mit akar		15.3	45.8	38.9	3.2359	.6982*
	2.2	15.3	54.7	27.8	3.0806	.7172**
	2.3	28.0	45.1	24.6	2.9200	.7837***
4 – döntő mértékben maga szabja meg mindenki az életének alakulását	1.3	24.6	46.5	27.6	3.0033	.7594*
	1.9	22.2	52.9	23.0	2.9695	.7278**
	4.0	31.4	42.3	22.3	2.8286	.8195***
5 – mindenekelőtt én felelek mindazért, ami az életemben történik	2.3	39.0	34.7	24.0	2.8033	.8288*
	1.7	25.0	46.9	26.4	2.9806	.7628**
	1.1	25.3	40.8	32.8	3.0517	.7921***

				szakm.	gimn.	egy.
Skála:	átlag	szórás	minimum:	11	10	9
szakm.	15.6667	1.9736	maximum:	20	20	20
gimn.	15.4801	1.9913				
egy.	15.6609	2.4150				

SKÁLAFOKOZAT: 3			N	%	átlag	szórás
pontérték:	5-14	szakm.:	86	28.7	13.2326	.9289
	15-17		160	53.3	16.0063	.7891
	18-20		54	18.0	18.5370	.6054
		gimn.:	96	27.3	12.9688	1.2179
			208	59.1	15.9327	.7835
			48	13.6	18.5417	.7426
		egy.:	54	31.0	12.8519*	1.3090
			78	44.8	15.9231	.8493
			42	24.1	18.7857	.7169

* = szakmunkástanulók

** = gimnazisták

*** = egyetemisták

1 A skálafokokozatok kiaalkításakor az 1984. évi nyugatnémet vizsgálat pontértékeit vettük figyelembe.

Lásd: Fischer, Artur–Fusch, Werner–Zinnecker Jürgen: Jugendliche und Erwachsene '85; Generationen im Vergleich. Band 5. Opladen, 1985.

2. A privatizálódás

Kérdés: 1. Sok száz magyar és német fiatal véleményét gyűjtöttük össze.

Mennyire illenék rád a következő kijelentések?

4 – nagyon jól

3 – egészen jól

2 – kevésbé jól

1 – nem illik rád

	1	2	3	4	átlag	szórás
6 – elégedett vagyok, ha nincs probléma magán- életemben és rendezettek a viszonyaim	1.3 2.5 5.7	7.7 9.1 17.7	24.4 31.9 32.6	66.6 56.5 44.0	3.5619 3.4238 3.1486	.6942* .7604** .9102***
7 – magánéletemen kívül semmi más nem érde- kel	42.9 72.9 65.7	47.2 23.0 25.7	9.0 3.6 6.9	1.0 .6 1.7	1.6811 1.3186 1.4457	.6767* .5685** .6999***
8 – az ember élje saját belső életét és örüljön, ha kívülről nem terheli meg semmi	19.5 35.3 54.3	38.4 42.9 30.9	27.3 16.2 11.4	14.8 5.6 3.4	2.3737 1.9216 1.6400	.9613* .8576** .8176***
9 – önmagammal akarok békében élni és nem lá- zadozom	21.9 26.1 31.2	28.2 42.9 40.5	33.9 23.5 23.7	15.9 7.6 4.6	2.4385 2.1261 2.0173	1.0035* .8858** .8591***
10 – azt akarom csinálni, amit én akarok, mások pedig csinálják azt, amit ők akarnak	6.3 10.2 15.0	24.9 26.6 35.3	33.2 37.1 32.9	35.5 26.0 16.8	2.9801 2.7895 2.5145	.9271* .9458** .9438***

	szakm.	gimn.	egy.
Skála: átlag	5	5	6
szakm. 13.0407	19	18	19
gimn. 11.5892			
egye. 10.7791			
szórás	2.5205	2.2408	2.6706

SKÁLAFOKOZAT: 3

	N	%	átlag	szórás
pontérték: 5-9	szakm.: 27	9.2	8.4444	.9337
10-13	132	44.7	11.7348	1.1111
14-20	136	46.1	15.2206	1.3378
	gimn.: 65	18.4	8.4615	.8116
	219	62.0	11.4795	1.0550
	69	19.5	14.8841	1.1824
	egye.: 62	36.0	8.0000	.9918
	80	46.5	11.3750	1.0952
	30	17.4	14.9333	1.1725

* = szakmunkástanulók

** = gimnazisták

*** = egyetemisták

3. Az elidegenítés

Kérdés: 1. Sok száz magyar és német fiatal véleményét gyűjtöttük össze.

Mennyire illenék rád a következő kijelentések?

4 – nagyon jól

3 – egészen jól

2 – kevésbé jól

1 – nem illik rád

	1	2	3	4	átlag	szórás
11 – nem látok kiutat az élet labirintusából	39.7	46.7	10.0	3.7	1.7767	.7716*
	53.4	34.6	8.9	3.1	1.6173	.7753**
	59.3	26.7	11.0	2.9	1.5756	.8021***
12 – néha úgy érzem, senkinek nincs rám szükség	27.3	50.0	15.7	7.0	2.0233	.8437*
	34.3	34.1	19.4	12.2	2.0942	1.0094**
	46.2	27.2	15.6	11.0	1.9133	1.0278***
13 – néha úgy érzem a társadalom kivet magából	44.7	45.0	7.0	3.3	1.6900	.7455*
	56.9	28.9	8.6	5.6	1.6278	.8610**
	64.9	23.6	8.0	3.4	1.5000	.7883***
14 – néha úgy érzem, hogy a körön kívül rekedtem	34.4	51.8	10.0	3.7	1.8294	.7515*
	29.4	45.0	18.6	6.9	2.0306	.8715**
	42.1	32.2	19.9	5.8	1.8947	.9207***
15 – nincs semmi, ami érdekelne, még én magamse	70.3	27.0	1.7	1.0	1.3333	.5627*
	91.1	7.5	1.1	0.3	1.1056	.3656**
	91.9	5.8	2.3	0	1.1040	.3745***
	szakm.	gimn.	egy.			
Skála:	átlag	szórás	minimum:	5	5	5
szakm.	8.6373	2.4538	maximum:	17	17	17
gimn.	8.4789	2.7936				
egye.	7.9524	2.8721				
SKÁLAFOKOZAT: 3			N	%	átlag	szórás
pontérték:		szakm.:	23	7.8	5.0000	0.0
6 9			173	58.6	7.5434	1.1021
10-20			99	33.6	11.3939	1.7427
		gimn.:	39	11.0	5.0000	0.0
			209	58.9	7.3158	1.1032
			107	30.1	12.0187	1.9762
		egye.:	40	23.8	5.0000	0.0
			88	52.4	7.3182	1.0991
			40	23.8	12.3000	1.8425

* = szakmunkástanulók

** = gimnazisták

*** = egyetemisták

4. Az álmok

Kérdés: 1. Sok száz magyar és német fiatal véleményét gyűjtöttük össze.

Mennyire illenék rád a következő kijelentések?

4 – nagyon jól

3 – egészen jól

2 – kevésbé jól

1 – nem illik rád

	1	2	3	4	átlag	szórás
16 – igazás szép olyan szabadnak lenni mint a madár	3.7 6.2 11.2	12.0 23.2 27.6	40.3 38.1 33.5	44.0 32.5 27.6	3.2467 2.9692 2.7765	.8050* .8973** .9776***
17 – az az igazi, ha az embereknek vannak még álmaik	.7 1.4 2.9	7.0 5.0 6.3	36.9 28.5 35.6	55.5 65.1 55.2	3.4718 3.5734 3.4310	.6558* .6547** .7398***
18 – az álmok tartják fenn a világot	19.7 19.4 23.7	48.8 41.7 42.2	22.1 27.2 24.9	9.4 11.7 9.2	2.2107 2.3111 2.1965	.8665* .9159** .9064***
19 – éld, és ne álmodd az életed	3.7 5.0 7.6	15.8 27.6 27.3	40.9 46.0 44.8	39.6 21.4 20.3	3.1644 2.8384 2.7791	.8225* .8164** .8570***
20 – igazi énünk álmainkban mutatkozik meg	23.9 23.7 24.6	32.7 36.3 38.9	30.3 27.1 26.3	13.1 12.8 10.3	2.3266 2.2905 2.2229	.9818* .9698** .9356***

Skála:	átlag	szórás	minimum:	szakm.	gimn.	egy.
szakm.	14.4048	2.3125		8	5	8
gimn.	13.9687	2.1385	maximum:	20	19	20
egy.	13.4226	2.5087				

SKÁLAFOKOZAT: 3

pontérték:		N	%	átlag	szórás
5-12	szakm.:	54	18.4	10.8333	1.0946
13-16		187	63.6	14.5027	1.0441
17-20		53	18.0	17.6981	.8224
	gimn.:	87	24.8	11.2184	.9329
		218	62.1	14.3211	1.0550
		46	13.1	17.5000	.7528
	egy.:	56	33.3	10.6964	1.5005
		94	56.0	14.1915	.9647
		18	10.7	17.8889	.7584

* = szakmunkástanulók

** = gimnazisták

*** = egyetemisták

5. Az alkalmazkodás

**Kérdés: 1. Sok száz magyar és német fiatal véleményét gyűjtöttük össze.
Mennyire illenék rád a következő kijelentések?**

4 – nagyon jól

3 – egészen jól

2 – kevésbé jól

1 – nem illik rád

	1	2	3	4	átlag	szórás
21 – nem hiszem, hogy minden vágyam valósággá válik, ezért úgy gondolom, hogy alkalmazkodni kell a realitásokhoz	2.7 1.4 2.3	24.0 12.6 18.3	45.7 50.6 52.6	27.7 35.5 26.9	2.9833 3.2011 3.0400	.7907* .7052** .7378***
22 – az embereknek meg kell tanulniuk, hogy azzal érik be, ami van	7.3 22.5 26.9	40.9 37.5 58.3	25.6 25.6 10.3	26.2 14.4 4.6	2.7076 2.3194 1.9257	.9386* .9793** .7429***
23 – az alárendeltség, az alkalmazkodás az élet velejárója	9.4 19.4 17.3	48.3 40.6 54.9	27.9 30.8 23.1	14.4 9.2 4.6	2.4732 2.2972 2.1503	.8534* .8850** .7552***
24 – a mai világban nem lehetünk válogatósak, minden lehetőséget meg kell ragadni	2.3 5.8 13.7	30.2 25.2 49.1	34.9 46.8 29.1	32.6 22.2 8.0	2.9767 2.8532 2.3143	.8502* .8287** .8084***
25 – meg kellen próbálni egy kicsit alkalmazkodni, nem mindig csak lázadni	7.6 3.1 14.5	15.9 24.7 33.7	50.8 54.7 45.3	25.6 17.5 6.4	2.9435 2.8667 2.4360	.8486* .7267** .8176***

	szakm.	gimn.	egy.
Skála:	átlag	szórás	minimum:
szakm.	14.0673	2.7192	7
gimn.	13.5549	2.3080	6
egye.	11.8529	2.4244	7
	maximum:		
	20	17	20

SKÁLAFOKOZAT: 3	N	%	átlag	szórás
pontérték: 5-11	szakm.: 58	19.5	10.3793	.9702
12-15	146	49.2	13.4726	1.1154
16-20	93	31.3	17.3011	1.2405
	gimn.: 72	20.3	10.3889	.9124
	215	60.6	13.5395	1.0577
	68	19.2	16.9559	1.0850
	egye.: 75	44.1	9.6133	1.2829
	83	48.8	13.2289	1.0744
	12	7.1	16.3333	.4924

* = szakmunkástanulók

** = gimnazisták

*** = egyetemisták

6. Az önállítás

Kérdés: 1. Sok száz magyar és német fiatal véleményét gyűjtöttük össze.

Mennyire illenék rád a következő kijelentések?

4 – nagyon jól

3 – egészen jól

2 – kevésbé jól

1 – nem illik rád

	1	2	3	4	átlag	szórás
26 – meg szeretném kísérteni a kitörést a társadalom kötelékeiből	44.0 34.2 41.3	35.2 36.8 25.6	14.0 20.1 25.0	6.8 8.9 8.1	1.8362 2.0374 2.0000	.9106* .9490** .9971***
27 – nem akarok előírások és kidolgozott tervek alapján élni, hanem azt akarom csinálni, amihez éppen kedvem van	11.3 6.7 13.7	28.3 27.8 32.6	34.0 41.1 36.0	26.3 24.4 17.7	2.7533 2.8333 2.5771	.9707* .8736** .9368***
28 – ki akarok emelkedni és nem együtt úszni az árral	16.4 4.7 6.9	27.4 24.4 13.3	36.8 47.2 44.5	19.4 23.6 35.3	2.5920 2.8972 3.0809	.9800* .8128** .8723***
29 – arra törekszem, hogy a társadalmi követelmények ne béklyózzanak le, ne maradjanak alul a társadalmi kihívásokkal szembeni küzdelemben	15.4 3.4 5.3	21.2 12.3 9.4	46.1 53.6 50.9	17.4 30.7 34.5	2.6553 3.1173 3.1462	.9403* .7430** .7946***
30 – az emberek egy áttekinthetetlen gépezet fogaskerekei lettek	20.4 29.5 17.4	48.6 41.9 42.4	22.1 21.5 31.4	8.8 7.1 8.7	2.1939 2.0623 2.3140	.8625* .8897** .8620***
	szakm.	gimn.	egy.			
Skála:	átlag	szórás	minimum:	6	5	6
szakm.	11.9965	2.8315	maximum:	20	20	20
gimn.	12.9265	2.4777				
egy.	13.1566	2.6990				
SKÁLAFOKOZAT: 3						
pontérték:	5-12	szakm.:	N	%	átlag	szórás
	13-15		163	57.4	10.0920	1.8586
	16-20		89	31.3	13.7528	.8017
			32	11.3	16.8125	1.2032
		gimn.:	147	43.2	10.6871	1.4277
			141	41.5	13.8298	.7834
			52	15.3	16.8077	1.1033
		egy.:	70	42.2	10.5714	1.3891
			56	33.7	13.8750	.8104
			40	24.1	16.6750	1.0225

* = szakmunkástanulók

** = gimnazisták

*** = egyetemisták

3. sz. Melléklet

A sajátfelelősség skála és más kérdések viszonya (szakmunkástanulók N=301)

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	67	53	53
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	33	33	33
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	37	38	37
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	2	8	9
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	25	31	23
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	5	10	12
Van-e kívül megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	54	50	53
Érdekel-e a politika	nem	18.	69	66	62
Van-e baráti köröd	nincs	33.	20	21	28
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	77	76	77
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	52	55	61
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	37	35	28
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	29	35	17
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	56	42	43
Neme	nő	58.	65	61	63

A privatizálódás skála és más kérdések viszonya
(szakmunkástanulók N=301)

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	63	57	57
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	52	39	47
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	38	37	38
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	8	8	6
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	36	25	29
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	12	12	6
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	41	47	56
Érdekel-e a politika	nem	18.	41	67	69
Van-e baráti köröd	nincs	33.	23	23	21
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	84	78	74
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	78	57	50
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	26	29	40
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	48	30	29
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	56	43	46
Neme	nő	58.	56	59	65

Az elidegenedés skála és más kérdések viszonya
(szakmunkástanulók N=301)

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	57	59	53
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	55	40	46
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	38	37	38
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	18	8	3
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	25	31	23
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	10	10	6
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	48	54	48
Érdekel-e a politika	nem	18.	65	65	68
Van-e baráti köröd	nincs	33.	23	22	21
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	90	75	75
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	57	56	53
Lakókörnyezeted.	falu, tanya	47.	26	34	37
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	17	33	29
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	57	44	48
Neme	nő	58.	61	62	62

Az álmok skála és más kérdések viszonya
(szakmunkástanulók N=301)

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	60	56	59
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	46	43	44
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	51	36	35
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	6	7	8
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	25	31	23
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	6	10	8
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	54	47	62
Érdekel-e a politika	nem	18.	73	64	64
Van-e baráti köröd	nincs	33.	29	21	21
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	78	77	69
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	56	56	55
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	37	34	27
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	30	31	24
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	53	43	46
Neme	nő	58.	69	60	62

**Az alkalmazkodás skála és más kérdések viszonya
(szakmunkástanulók N=301)**

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	66	59	49
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	44	41	48
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	38	37	38
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	6	9	6
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	25	31	23
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	6	13	6
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	52	49	53
Érdekel-e a politika	nem	18.	80	61	66
Van-e baráti köröd	nincs	33.	23	23	21
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	82	76	74
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	67	58	47
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	34	35	31
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	31	36	23
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	35	49	47
Neme	nő	58.	64	58	66

Az önállítási skála és más kérdések viszonya
(szakmunkástanulók N=301)

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	57	59	50
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	45	45	38
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	42	38	16
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyét.	12.	5	8	13
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	34	23	19
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyét.	13.	7	13	13
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	53	41	53
Érdekel-e a politika	nem	18.	76	51	57
Van-e baráti köröd	nincs	33.	23	26	10
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	75	84	73
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	55	54	69
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	31	39	28
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	29	34	28
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	44	47	45
Neme	nő	58.	68	54	40

**Az ifjúságcentrizmus skála és más kérdések viszonya
(szakmunkástanulók N=301)**

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	53	56	72
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	41	46	47
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	34	39	36
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	3	9	3
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	33	28	24
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	4	10	11
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	49	48	55
Érdekel-e a politika	nem	18.	69	61	87
Van-e baráti köröd	nincs	33.	27	18	24
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	76	74	89
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	55	52	78
Lakókörnyezeted	falú, tanya	47.	36	35	21
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	19	32	44
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	52	45	38
Neme	nő	58.	74	57	63

A sajátfelelősség skála és más kérdések viszonya
(gimnazisták N=362)

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	40	44	50
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	36	23	22
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	4	4	9
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	47	46	49
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	2	3	3
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	49	51	48
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	46	58	68
Érdekel-e a politika	nem	18.	44	45	36
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	21	28	37
Van-e baráti köröd	nincs	33.	24	25	30
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	77	77	72
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	66	62	63
Lakókörnyezeted	falú, tanya	47.	10	12	19
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	31	31	24
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	56	58	52
Neme	nő	58.	63	66	81

A privatizálódás skála és más kérdések viszonya
(gimnazisták N=362)

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	42	48	38
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	26	26	24
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	3	6	3
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	53	43	45
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	2	3	2
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	57	47	54
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	61	56	49
Érdekel-e a politika	nem	18.	29	46	49
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	31	26	30
Van-e baráti köröd	nincs	33.	34	23	28
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	73	76	83
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	71	66	48
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	9	13	10
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	28	33	25
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	43	58	65
Neme	nő	58.	65	67	71

**Az elidegenítés skála és más kérdések viszonya
(gimnazisták N=362)**

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	33	44	50
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	16	19	42
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	5	6	4
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	55	45	42
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	3	3	3
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	62	53	40
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	64	60	47
Érdekel-e a politika	nem	18.	40	45	40
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	28	27	30
Van-e baráti köröd	nincs	33.	21	24	31
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	61	77	81
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	64	60	67
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	3	11	16
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	10	29	40
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	46	59	57
Neme	nő	58.	69	65	75

**Az álmok skála és más kérdések viszonya
(gimnazisták N=362)**

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	41	43	51
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	28	25	27
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	6	4	4
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	38	48	47
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	5	3	2
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	47	51	58
Van-e kívül megbeszéléd gondod, bajod	igen, minden	14.	53	57	61
Érdekel-e a politika	nem	18.	39	43	51
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	27	28	24
Van-e baráti köröd	nincs	33.	31	25	21
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	74	77	84
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	65	62	63
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	12	13	11
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	33	29	37
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	53	58	57
Neme	nő	58.	64	69	67

Az alkalmazkodás skála és más kérdések viszonya
(gimnazisták N=362)

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	58	44	33
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	31	23	30
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	7	3	6
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	37	37	49
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	6	2	4
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	41	53	49
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	56	54	65
Érdekel-e a politika	nem	18.	40	45	45
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	35	26	26
Van-e baráti köröd	nincs	33.	19	29	23
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	77	80	68
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	65	64	55
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	16	11	9
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	40	27	29
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	57	56	57
Neme	nő	58.	71	66	71

**Az önállítási skála és más kérdések viszonya
(gimnazisták N=362)**

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	39	46	51
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	26	27	25
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	6	2	6
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	46	43	54
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	4	2	2
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	51	39	55
Van-e kívül megbeszélése gondod, bajod	igen, minden	14.	57	55	49
Érdekel-e a politika	nem	18.	49	41	41
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	27	27	35
Van-e baráti köröd	nincs	33.	19	35	26
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	72	79	80
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	51	67	85
Lakóközösséged	falu, tanya	47.	11	10	18
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	28	29	42
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	53	57	65
Neme	nő	58.	65	73	62

Az ifjúságcentrizmus skála és más kérdések viszonya
(gimnazisták N=362)

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	28	51	61
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	22	24	43
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	5	6	3
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	50	43	43
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	2	4	3
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	54	48	43
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	62	55	40
Érdekel-e a politika	nem	18.	43	44	40
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	25	30	22
Van-e baráti köröd	nincs	33.	24	27	16
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	79	75	73
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	51	67	81
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	13	14	8
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	20	34	51
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	63	55	54
Neme	nő	58.	69	69	62

A sajátfelelősség skála és más kérdések viszonya
(egyetemi hallgatók N=175)

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	78	76	86
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	49	41	34
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	15	13	10
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	32	46	41
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	6	11	10
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	51	51	51
Van-e kívül megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	53	62	64
Érdekel-e a politika	nem	18.	22	15	15
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	7	9	10
Van-e baráti köröd	nincs	33.	23	25	20
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	94	86	92
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	71	59	67
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	24	27	21
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	37	35	31
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	50	49	55
Neme	nő	58.	69	59	60

A privatizálódás skála és más kérdések viszonya
(egyetemi hallgatók N=175)

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	83	76	82
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	36	39	59
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	8	16	13
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	39	43	37
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	10	9	6
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	51	56	40
Van-e kívül megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	71	56	50
Érdekel-e a politika	nem	18.	11	15	33
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	10	5	17
Van-e baráti köröd	nincs	33.	25	18	32
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	95	84	100
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	71	61	62
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	19	29	27
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	39	35	23
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	50	47	66
Neme	nő	58.	60	64	60

**Az elidegenedés skála és más kérdések viszonya
(egyetemi hallgatók N=175)**

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	75	84	72
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	17	45	54
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	5	10	23
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	53	40	35
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	3	9	15
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	68	48	47
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	77	59	49
Érdekel-e a politika	nem	18.	13	16	23
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	10	6	10
Van-e baráti köröd	nincs	33.	21	22	26
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	91	89	89
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	54	68	69
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	23	22	35
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	25	39	40
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	40	52	58
Neme	nő	58.	58	64	63

**Az álmok skála és más kérdések viszonya
(egyetemi hallgatók N=175)**

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	80	76	89
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	39	42	53
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	7	13	22
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	46	37	44
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	2	13	11
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	66	46	39
Van-e kívül megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	61	60	56
Érdekel-e a politika	nem	18.	16	17	22
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	7	9	6
Van-e baráti köröd	nincs	33.	21	27	11
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	89	87	100
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	74	57	72
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	18	31	17
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	32	35	44
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	45	52	65
Neme	nő	58.	55	68	56

**Az alkalmazkodás skála és más kérdések viszonya
(egyetemi hallgatók N=175)**

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	84	81	49
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	41	41	67
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	15	12	8
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	41	39	25
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	11	5	16
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	48	56	33
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	55	64	58
Érdekel-e a politika	nem	18.	17	17	17
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	9	7	17
Van-e baráti köröd	nincs	33.	22	26	8
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	87	90	100
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	73	58	58
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	27	27	8
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	36	36	17
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	39	59	67
Neme	nő	58.	56	68	67

**Az önállítási skála és más kérdések viszonya
(egyetemi hallgatók N=175)**

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	84	70	87
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	39	42	47
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	9	20	13
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	40	39	43
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	8	11	8
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	46	56	53
Van-e kivel megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	64	59	56
Érdekel-e a politika	nem	18.	13	20	18
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	7	9	10
Van-e baráti köröd	nincs	33.	22	25	23
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	87	96	90
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	60	63	76
Lakókörnyezeted	falu, tanya	47.	24	27	28
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	31	34	43
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	47	55	51
Neme	nő	58.	69	63	50

**Az ifjúságcentrizmus skála és más kérdések viszonya
(egyetemi hallgatók N=175)**

Kérdés	válasz	kérdés	skála fokozat		
			alacsony	közép	magas
Elégedett-e tanuló-tanár viszony	nem	7.	77	79	81
Hogyan vélekedsz a jövődről	sötétén	10.	43	41	52
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	12.	16	14	8
Anya legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	12.	43	38	44
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	8 ált.	13.	14	9	8
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	egyet.	13.	53	50	42
Van-e kívül megbeszéled gondod, bajod	igen, minden	14.	70	61	50
Érdekel-e a politika	nem	18.	14	13	35
Tagja-e alternatív szervezetnek	igen	24.	11	7	12
Van-e baráti köröd	nincs	33.	17	24	25
Hogyan vélekedsz a társadalom jövőjéről	sötétén	35.	91	91	96
Jól kijönnek a felnőttek és fiatalok	egyáltalán nem+nem	37.1.	39	71	73
Lakókörnyezeted	falú, tanya	47.	24	22	35
Család légköre	állandó konfliktus (3+4+5)*	56.	16	35	62
Vallásos-e	hiszek Istenben (1+2+3)**	57.	60	46	44
Neme	nő	58.	65	59	58

**Ifjúságcentrizmus és a szakmunkás tanulók ifjúsági csoportjai
(N=301)**

	IC magas	támo- gatók	%	IC magas	ellen- zők	%
punkok	21.1	41	13.9	42.1	178	60.3
ultrabalos csoportok	8.1	26	9.4	10.8	36	4.3
futball-rajongók	35.1	124	43.1	27.0	59	20.5
disco-rajongók	70.3	195	67.2	18.9	38	13.1
munkásörök baráti köre	18.9	47	16.4	21.6	71	24.7
kemény rock rajongói	15.8	55	19.0	60.5	157	54.3
skinheadek	17.1	36	12.5	60.0	166	57.8
atomreaktor ellenzők / atomenergia ellenesek	32.4	81	28.7	10.8	48	17.0
alternatív politikai csoportok	8.8	35	13.3	17.6	47	17.9
egyházi kezdeményező csoportok	10.8	40	13.9	32.4	66	22.9
zsidók	10.5	20	6.9	31.6	70	24.1
alternatív békemozgalom	42.9	92	33.7	8.6	26	9.5
nőmozgalom / feministák	19.4	67	24.4	19.4	48	17.5
nudisták	32.4	89	31.8	29.7	82	29.3
népi-romantikus	23.7	63	22.7	21.1	33	11.9
aerobik	57.9	176	62.4	18.4	26	9.2
body-building	56.8	165	57.9	13.5	36	12.6
környezetvédők	57.9	129	45.6	10.5	37	13.1
cigánypártiak	5.4	18	6.2	59.5	155	53.1
rendszeresen alkoholt fogyasztók	5.4	20	6.9	70.3	226	77.9
vegetáriánusok	21.6	58	20.3	18.9	64	22.4
cigányellenesek	39.5	98	34.3	23.7	63	22.0
computer-rajongók	23.7	104	36.2	13.2	31	10.8
üzletelők	36.8	85	30.1	21.1	64	22.7
Erdély ügyét pártolók	28.9	133	47.5	21.1	41	14.6
video-rajongók	63.2	197	68.2	2.6	14	4.8
motorrajongók	55.3	176	60.9	2.6	26	9.0
vállalkozók	26.3	95	33.7	15.8	35	12.4
művészet rajongók	13.5	75	26.5	18.9	45	15.9
MSZMP-tagok	10.5	24	8.7	31.6	63	22.8
zsidóellenesek	7.9	24	8.5	44.7	109	38.4

Kérdés 30. Az emberek bizonyos csoportjai ismertek lettek azért, mert bizonyos dolgokat csináltak, vagy bizonyos stílust képviselnek. Hogyan viszonyulsz az ilyen csoportokhoz?

1 = magamat is ide sorolom / hasonlóan élek

2 = nem tartozom hozzájuk, de tetszenek nekem az ilyen emberek

3 = a csoport nekem meglehetősen közömbös

4 = a csoportot nem szívelem / de elviselem

5 = utálom, be kellene tiltani

6 = sose hallottam róluk / el sem tudom képzelni mi ez

*** támogatók = 1+2!**

**** ellenzők = 4+5!**

**Ifjúságcentrizmus és a szakmunkás tanulók ifjúsági csoportjai
(férfi=102)**

	IC magas	támo- gatók	%	IC magas	ellen- zők	%
punkok	28.6	17	15.3	35.7	62	55.9
ultrabalos csoportok	0.0	8	7.3	21.4	24	22.0
futball-rajongók	42.9	47	43.5	21.4	21	19.4
disco-rajongók	57.1	59	54.6	28.6	21	19.4
munkásörök baráti köre	15.4	12	10.9	30.8	37	33.6
kemény rock rajongói	28.6	19	17.4	71.4	61	57.4
skinheadek	35.7	16	14.7	50.0	68	62.4
atomreaktor ellenzők / atomenergia ellenesek	35.7	26	23.2	7.1	24	21.4
alternatív politikai csoportok	7.7	15	14.2	15.4	25	23.6
egyházi kezdeményező csoportok	21.4	16	14.4	28.6	28	25.2
zsidók	14.3	11	9.8	35.7	29	25.9
alternatív békemozgalom	28.6	35	32.7	7.1	12	11.2
nőmozgalom / feministák	21.4	27	25.2	28.6	18	16.8
nudisták	57.1	53	48.6	21.4	15	13.8
népi-romantikus	14.3	19	17.8	21.4	16	15.0
aerobik	35.7	43	42.2	28.6	12	11.8
body-building	57.1	60	56.6	14.3	20	18.9
környezetvédők	64.3	50	46.3	14.3	15	13.9
cigánypártiak	7.7	13	11.8	76.9	60	54.5
rendszeresen alkoholt fogyasztók	7.7	14	12.7	53.8	73	66.4
vegetáriánusok	30.8	17	16.2	15.4	21	20.0
cigányellenesek	42.9	42	38.2	21.4	22	20.0
computer-rajongók	21.4	45	41.3	21.4	13	11.9
üzletelők	35.7	33	31.4	35.7	27	25.7
Erdély ügyét pártolók	35.7	60	54.1	7.1	9	10.0
video-rajongók	64.3	71	64.0	7.1	5	4.5
motorrajongók	64.3	71	65.1	0.0	6	5.5
vállalkozók	21.4	36	33.0	28.6	15	13.8
művészet rajongók	15.4	19	17.6	30.8	22	20.4
MSZMP-tagok	7.1	6	5.6	35.7	34	31.8
zsidóellenesek	14.3	14	12.5	50.0	47	42.0

Kérdés 30. Az emberek bizonyos csoportjai ismertek lettek azért, mert bizonyos dolgokat csináltak, vagy bizonyos stílust képviselnek. Hogyan viszonyulsz az ilyen csoportokhoz?

1 = magamat is ide sorolom / hasonlóan élek

2 = nem tartozom hozzájuk, de tetszenek nekem az ilyen emberek

3 = a csoport nekem meglehetősen közömbös

4 = a csoportot nem szívelem / de elviselem

5 = utálom, be kellen tiltani

6 = sose hallottam róluk / el sem tudom képzelni mi ez

* támogatók = 1+2!

** ellenzők = 4+5!

Ifjúságcentrizmus és a szakmunkás tanulók ifjúsági csoportjai
(nő=184)

	IC magas	támo- gatók	%	IC magas	ellen- zők	%
punkok	16.7	24	13.0	45.8	116	63.0
ultrabalos csoportok	13.0	18	10.7	4.3	12	7.1
futball-rajongók	30.4	77	42.8	30.4	38	21.1
disco-rajongók	78.3	136	74.7	13.0	17	9.3
munkásörök baráti köre	20.8	35	19.8	16.7	34	19.2
kemény rock rajongói	8.3	36	20.0	54.2	96	53.3
skinheadek	4.8	20	11.2	66.7	98	55.1
atomreaktor ellenzők / atomenergia ellenesek	30.4	55	32.4	13.0	24	14.1
alternatív politikai csoportok	9.5	20	12.7	19.0	22	14.0
egyházi kezdeményező csoportok	4.3	24	13.6	34.8	38	21.5
zsidók	1.9	9	5.0	26.4	41	22.9
alternatív békemozgalom	52.4	57	34.3	9.5	14	8.4
nőmozgalom / feministák	18.2	40	23.8	13.6	30	17.9
nudisták	17.4	36	21.1	34.8	67	39.2
népi-romantikus	29.2	44	25.7	20.8	17	9.9
aerobik	70.8	133	73.9	12.5	14	7.8
body-building	56.5	105	58.7	13.0	16	8.9
környezetvédők	54.2	79	45.1	8.3	22	12.6
cigánypártiak	4.2	5	2.7	50.0	95	52.2
rendszeresen alkoholt fogyasztók	4.2	6	3.3	79.2	153	85.0
vegetáriánusok	16.7	41	22.7	20.8	43	23.8
cigányellenesek	37.5	56	31.8	25.0	41	23.3
computer-rajongók	25.0	59	33.1	8.3	37	20.9
üzletelők	37.5	52	29.4	12.5	37	20.9
Erdély ügyét pártolók	25.0	73	43.2	29.2	31	18.3
video-rajongók	62.5	126	70.8	0.0	9	5.1
motorrajongók	50.0	105	58.3	4.2	20	11.1
vállalkozók	29.2	59	34.1	8.3	20	11.6
művészet rajongók	12.5	56	32.0	12.5	23	13.1
MSZMP-tagok	12.5	18	10.7	29.2	29	17.2
zsidoellenesek	4.2	10	5.8	41.7	62	36.0

Kérdés 30. Az emberek bizonyos csoportjai ismertek lettek azért, mert bizonyos dolgokat csináltak, vagy bizonyos stílust képviselnek. Hogyan viszonyulsz az ilyen csoportokhoz?

1 = magamat is ide sorolom / hasonlóan élek

2 = nem tartozom hozzájuk, de tetszenek nekem az ilyen emberek

3 = a csoport nekem meglehetősen közömbös

4 = a csoportot nem szívelem / de elviselem

5 = utálom, be kellen tiltani

6 = sose hallottam róluk / el sem tudom képzelni mi ez

* támogatók = 1+2!

** ellenzők = 4+5!

**Ifjúságcentrizmus és a gimnáziumi tanulók ifjúsági csoportjai
(N=362)**

	IC magas	támo- gatók	%	IC magas	ellen- zők	%
punkok	22.2	27	8.0	50.0	196	58.2
ultrabalos csoportok	5.4	15	4.6	43.2	109	33.3
*futball-rajongók	36.1	116	34.6	30.6	61	18.2
disco-rajongók	31.4	120	36.4	45.7	73	22.1
munkásörök baráti köre	5.6	18	5.5	66.7	119	36.3
kemény rock rajongói	40.5	87	25.7	43.2	138	40.8
skinheadek	17.6	28	8.5	47.1	198	60.8
atomreaktor ellenzők / atomenergia ellenesek	35.1	122	36.6	13.5	41	12.3
alternatív politikai csoportok	32.4	123	37.0	5.4	25	7.5
egyházi kezdeményező csoportok	25.0	118	35.1	19.4	35	10.4
zsidók	13.5	40	11.9	13.5	30	8.9
= alternatív békemozgalom	51.4	191	57.0	8.1	16	4.8
nőmozgalom / feministák	8.1	43	12.8	24.3	70	20.8
nudisták	30.6	73	21.7	13.9	78	23.1
népi-romantikus	17.1	93	28.5	20.0	23	7.1
* aerobik	33.3	175	52.7	11.1	14	4.2
* body-building	47.2	159	47.6	13.9	42	12.6
környezetvédők	52.8	238	71.7	8.3	20	6.0
cigánypártiak	8.1	27	8.0	62.2	145	43.2
rendszeresen alkoholt fogyasztók	13.5	16	4.8	59.5	269	80.5
vegetáriánusok	29.7	108	32.3	10.8	46	13.8
cigányellenesek	29.7	66	19.6	18.9	99	29.4
computer-rajongók	16.2	101	30.1	13.5	28	8.3
üzletelők	18.9	59	17.6	24.3	91	27.2
Erdély ügyét pártolók	67.6	254	75.6	0	12	3.6
video-rajongók	27.0	108	32.0	10.8	41	12.1
motorrajongók	51.4	114	33.9	10.8	43	12.8
vállalkozók	54.3	170	51.2	5.7	14	4.2
művészet rajongók	55.6	214	63.9	13.9	18	5.4
MSZMP-tagok	5.6	7	2.2	61.1	118	36.4
zsidóellenesek	5.4	11	3.3	51.4	186	55.9

Kérdés 30. Az emberek bizonyos csoportjai ismertek lettek azért, mert bizonyos dolgokat csináltak, vagy bizonyos stílust képviselnek. Hogyan viszonyulsz az ilyen csoportokhoz?

1 = magamat is ide sorolom / hasonlóan élek

2 = nem tartozom hozzájuk, de tetszenek nekem az ilyen emberek

3 = a csoport nekem meglehetősen közömbös

4 = a csoportot nem szívelem / de elviselem

5 = utálom, be kellene tiltani

6 = sose hallottam róluk / el sem tudom képzelni mi ez

*** támogatók = 1+2!**

**** ellenzők = 4+5!**

**Ifjúságcentrizmus és a gimnáziumi tanulók ifjúsági csoportjai
(férfi=107)**

	IC magas	támo- gatók	%	IC magas	ellen- zők	%
punkok	21.4	10	9.3	50.0	49	45.8
ultrabalos csoportok	0.0	6	5.8	64.3	49	47.6
futball-rajongók	46.2	48	44.9	23.1	18	16.8
disco-rajongók	15.4	26	25.0	61.5	27	26.0
munkásörök baráti köre	0.0	6	5.8	69.2	45	43.7
kemény rock rajongói	35.7	30	28.3	50.0	40	37.7
skinheadek	7.7	10	9.3	53.8	63	58.9
atomreaktor ellenzők / atomenergia ellenesek	28.6	38	35.2	21.4	25	23.1
alternatív politikai csoportok	42.9	53	49.5	0.0	5	4.7
egyházi kezdeményező csoportok	14.3	27	25.5	35.7	17	16.0
zsidók	7.1	10	9.3	21.4	10	9.3
alternatív békemozgalom	64.3	63	58.3	0.0	6	5.6
nőmozgalom / feministák	0.0	5	4.7	42.9	28	26.2
nudisták	28.6	34	31.8	7.1	15	14.0
népi-romantikus	7.1	16	15.5	28.6	14	13.6
aerobik	7.1	22	20.8	7.1	10	9.4
body-building	35.7	43	40.6	21.4	14	13.2
környezetvédők	71.4	82	77.4	0.0	7	6.6
cigánypártiak	14.3	9	8.4	50.0	51	47.7
rendszeresen alkoholt fogyasztók	14.3	8	7.6	50.0	80	76.2
vegetáriánusok	0.0	15	14.0	14.3	20	18.7
cigányellenesek	35.7	26	24.3	35.7	34	31.8
computer-rajongók	28.6	44	41.1	7.1	8	7.5
üzletelők	35.7	25	23.6	28.6	29	27.4
Erdély ügyét pártolók	71.4	85	79.4	0.0	6	5.6
video-rajongók	28.6	41	38.3	7.1	14	13.1
motorrajongók	42.9	41	38.7	7.1	16	15.1
vállalkozók	61.5	59	55.7	0.0	2	1.9
művészet rajongók	61.5	58	55.8	15.4	8	7.7
MSZMP-tagok	0.0	3	2.8	71.4	51	48.1
zsidóellenesek	0.0	4	3.8	64.3	61	58.1

Kérdés 30. Az emberek bizonyos csoportjai ismertek lettek azért, mert bizonyos dolgokat csináltak, vagy bizonyos stílust képviselnek. Hogyan viszonyulsz az ilyen csoportokhoz?

1 = magamat is ide sorolom / hasonlóan élek

2 = nem tartozom hozzájuk, de tetszenek nekem az ilyen emberek

3 = a csoport nekem meglehetősen közömbös

4 = a csoportot nem szívelem / de elviselem

5 = utálom, be kellen tiltani

6 = sose hallottam róluk / el sem tudom képzelni mi ez

*** támogatók = 1+2!**

**** ellenzők = 4+5!**

**Ifjúságcentrizmus és a gimnáziumi tanulók ifjúsági csoportjai
(nő=230)**

	IC magas	támo- gatók	%	IC magas	ellen- zők	%
punkok	22.7	17	7.4	50.0	147	63.9
ultrabalos csoportok	8.7	9	4.0	30.4	60	26.8
futball-rajongók	30.4	68	29.8	34.8	43	18.9
disco-rajongók	40.9	94	41.6	36.4	46	20.4
munkásörök baráti köre	8.7	12	5.3	65.2	74	32.9
kemény rock rajongói	43.5	57	24.6	39.1	98	42.2
skinheadek	23.8	18	8.1	42.9	135	60.5
atomreaktor ellenzők / atomenergia ellenesek	39.1	84	37.3	8.7	16	7.1
alternatív politikai csoportok	26.1	70	31.1	8.7	20	8.9
egyházi kezdeményező csoportok	31.8	91	39.6	9.1	18	7.8
zsidók	17.4	30	13.1	8.7	20	8.7
alternatív békemozgalom	43.5	128	56.4	13.0	10	4.4
nőmozgalom / feministák	13.0	38	16.5	13.0	42	18.3
nudisták	31.8	39	17.0	18.2	63	27.4
népi-romantikus	23.8	77	34.5	14.3	9	4.0
aerobik	50.0	153	67.7	13.6	4	1.8
body-building	54.5	116	50.9	9.1	28	12.3
környezetvédők	40.9	156	69.0	13.6	13	5.8
cigánypártiak	4.3	18	7.9	69.6	94	41.0
rendszeresen alkoholt fogyasztók	13.0	8	3.5	65.2	189	82.5
vegetáriánusok	47.8	93	41.0	8.7	26	11.5
cigányellenesek	26.1	40	17.4	8.7	65	28.3
computer-rajongók	8.7	57	24.9	17.4	20	8.7
üzletelők	8.7	34	14.8	21.7	62	27.1
Erdély ügyét pártolók	65.2	169	73.8	0.0	6	2.6
video-rajongók	26.1	67	29.0	13.0	27	11.7
motorrajongók	56.5	73	31.7	13.0	27	11.7
vállalkozók	50.0	111	49.1	9.1	12	5.3
művészet rajongók	52.2	156	67.5	13.0	10	4.3
MSZMP-tagok	9.1	4	1.8	54.5	67	30.7
zsidóellenesek	8.7	7	3.1	43.5	125	54.8

Kérdés 30. Az emberek bizonyos csoportjai ismertek lettek azért, mert bizonyos dolgokat csináltak, vagy bizonyos stílust képviselnek. Hogyan viszonyulsz az ilyen csoportokhoz?

1 = hasonlatos is ide sorolom / hasonlóan élek

2 = nem tartozom hozzájuk, de tetszenek nekem az ilyen emberek

3 = a csoport nekem meglehetősen közömbös

4 = a csoportot nem szívelem / de elviselem

5 = utálom, be kell tiltani

6 = sose hallottam róluk / el sem tudom képzelni mi ez

* támogatók = 1+2!

** ellenzők = 4+5!

**Ifjúságcentrizmus és az egyetemisták ifjúsági csoportjai
(N=175)**

	IC magas	támo- gatók	%	IC magas	ellen- zők	%
punkok	11.5	15	8.8	42.3	97	57.1
ultrabalos csoportok	3.8	12	7.2	53.8	91	54.5
futball-rajongók	19.2	41	24.0	19.2	18	10.5
disco-rajongók	3.8	14	8.2	34.6	48	28.2
munkásörök baráti köre	3.8	8	4.7	69.2	98	58.0
kemény rock rajongói	19.2	25	14.8	23.1	49	29.0
skinheadek	3.8	9	5.3	80.8	136	80.5
atomreaktor ellenzők / atomenergia ellenesek	46.2	82	49.1	7.7	18	10.8
alternatív politikai csoportok	69.2	129	76.3	3.8	9	5.3
egyházi kezdeményező csoportok	56.0	85	50.6	4.0	8	4.8
zsidók	34.6	36	21.8	3.8	10	6.1
alternatív békemozgalom	76.9	124	74.3	0.0	5	3.0
nőmozgalom / feministák	19.2	24	14.2	42.3	47	27.8
nudisták	42.3	58	34.1	3.8	15	8.8
népi-romantikus	24.0	47	28.1	16.0	18	10.8
aerobik	42.3	76	44.7	11.5	11	6.5
body-building	38.7	63	37.3	18.3	25	14.8
környezetvédők	84.6	138	82.1	7.7	10	6.0
cigánypártiak	46.2	31	18.5	7.7	53	31.5
rendszeresen alkoholt fogyasztók	15.4	17	10.2	42.3	108	65.1
vegetáriánusok	52.0	76	45.5	8.0	10	6.0
cigányellenesek	4.2	20	12.0	79.2	96	57.8
computer-rajongók	7.7	38	22.5	11.5	19	11.2
üzletelők	15.4	27	16.1	46.2	78	46.4
Erdély ügyét pártolók	88.5	147	87.5	3.8	6	3.6
video-rajongók	12.0	21	12.5	20.0	27	16.1
motorrajongók	15.4	27	16.1	26.9	21	12.5
vállalkozók	46.2	86	50.9	19.2	18	10.7
művészet rajongók	75.0	135	80.8	4.2	7	4.2
MSZMP-tagok	7.7	11	6.6	57.7	63	38.0
zsidóellenesek	3.8	9	5.3	73.1	130	76.9

Kérdés 30. Az emberek bizonyos csoportjai ismertek lettek azért, mert bizonyos dolgot csináltak, vagy bizonyos stílust képviselnek. Hogyan viszonyulsz az ilyen csoportokhoz?

1 = magamat is ide sorolom / hasonlóan élek

2 = nem tartozom hozzájuk, de tetszenek nekem az ilyen emberek

3 = a csoport nekem meglehetősen közömbös

4 = a csoportot nem szívelem / de elviselem

5 = utálom, be kellen tiltani

6 = sose hallottam róluk / el sem tudom képzelni mi ez

*** támogatók = 1+2!**

**** ellenzők = 4+5!**

**Ifjúságcentrizmus és az egyetemisták ifjúsági csoportjai
(férfi=64)**

	IC magas	támo- gatók	%	IC magas	ellen- zők	%
punkok	0.0	7	10.9	54.5	32	50.0
ultrabalos csoportok	0.0	4	6.3	54.5	48	75.0
futball-rajongók	18.2	18	28.1	18.2	10	15.6
disco-rajongók	0.0	5	7.8	36.4	22	34.4
munkásörök baráti köre	0.0	4	6.2	81.8	46	70.8
kemény rock rajongói	18.2	13	20.3	27.3	20	31.3
skinheadek	0.0	5	7.7	81.8	53	81.5
atomreaktor ellenzők / atomenergia ellenesek	36.4	29	44.6	9.1	8	12.3
alternatív politikai csoportok	81.8	47	74.6	0.0	6	9.5
egyházi kezdeményező csoportok	60.0	38	59.4	0.0	4	6.3
zsidók	36.4	11	17.5	9.1	8	12.7
alternatív békemozgalom	81.8	45	70.3	0.0	4	6.3
nőmozgalom / feministák	18.2	5	7.8	45.5	22	34.4
nudisták	27.3	22	33.8	0.0	6	9.2
népi-romantikus	20.0	16	25.0	40.0	10	15.6
aerobik	9.1	11	16.9	18.2	7	10.8
body-building	27.3	18	28.1	18.2	10	15.6
környezetvédők	100.0	55	85.9	0.0	4	6.3
cigánypártiak	54.5	12	18.5	9.1	21	32.3
rendszeresen alkoholt fogyasztók	9.1	9	13.8	27.3	33	50.8
vegetáriánusok	40.0	20	31.7	10.0	6	9.5
cigányellenesek	0.0	10	15.9	88.9	37	58.7
computer-rajongók	9.1	15	23.1	9.1	10	15.4
üzletelők	18.2	13	20.3	27.3	26	40.6
Erdély ügyét pártolók	81.8	56	86.2	9.1	4	6.2
video-rajongók	18.2	12	18.5	18.2	10	15.4
motorrajongók	18.2	10	15.6	27.3	7	10.9
vállalkozók	36.4	34	54.3	18.2	8	12.3
művészet rajongók	77.8	43	68.3	0.0	6	9.5
MSZMP-tagok	9.1	6	9.4	72.7	34	53.4
zsidóellenesek	9.1	6	9.4	81.8	49	75.4

Kérdés 30. Az emberek bizonyos csoportjai ismertek lettek azért, mert bizonyos dolgokat csináltak, vagy bizonyos stílust képviselnek. Hogyan viszonyulsz az ilyen csoportokhoz?

1 = magamat is ide sorolom / hasonlóan élek

2 = nem tartozom hozzájuk, de tetszenek nekem az ilyen emberek

3 = a csoport nekem meglehetősen közömbös

4 = a csoportot nem szívelem / de elviselem

5 = utálom, be kellene tiltani

6 = sose hallottam róluk / el sem tudom képzelni mi ez

* támogatók = 1+2!

** ellenzők = 4+5!

**Ifjúságcentrizmus és az egyetemisták ifjúsági csoportjai
(nő=106)**

	IC magas	támo- gatók	%	IC magas	ellen- zők	%
punkok	20.0	8	7.5	33.3	65	61.3
ultrabalos csoportok	6.7	8	7.8	53.3	43	41.7
futball-rajongók	20.0	23	21.5	20.0	8	7.5
disco-rajongók	6.7	9	8.5	33.3	26	24.5
munkásörök baráti köre	6.7	4	3.8	60.0	52	49.5
kemény rock rajongói	20.0	12	11.4	20.0	29	27.6
skinheadek	6.7	4	3.8	80.0	83	79.8
atomreaktor ellenzők / atomenergia ellenesek	53.3	53	52.0	6.7	10	9.8
alternatív politikai csoportok	60.0	82	77.4	0.0	3	2.8
egyházi kezdeményező csoportok	53.3	47	45.2	6.7	4	3.8
zsidók	33.3	25	24.5	0.0	2	2.0
alternatív békemozgalom	73.3	79	76.7	0.0	1	1.0
nőmozgalom / feministák	20.0	19	18.1	40.0	25	23.8
nudisták	53.3	36	34.3	6.7	9	8.6
népi-romantikus	26.7	31	30.1	0.0	8	7.8
aerobik	66.7	65	61.9	6.7	4	3.8
body-building	40.0	45	42.9	6.7	15	14.3
környezetvédők	73.3	83	79.8	13.3	6	5.8
cigánypártiak	40.0	19	18.4	6.7	32	31.1
rendszeresen alkoholt fogyasztók	20.0	8	7.9	53.8	75	74.3
vegetáriánusok	60.0	56	53.8	6.7	4	3.8
cigányellenesek	6.7	10	9.7	73.3	59	57.3
computer-rajongók	6.7	23	22.1	13.3	9	8.7
üzletelők	13.3	14	13.5	60.0	52	50.0
Erdély ügyét pártolók	93.3	91	88.3	0.0	2	1.9
video-rajongók	7.1	9	8.7	21.4	17	16.5
motorrajongók	13.3	17	16.3	26.4	14	13.5
vállalkozók	53.8	52	50.0	20.0	10	9.6
művészet rajongók	73.3	92	88.5	6.7	1	1.0
MSZMP-tagok	6.7	5	4.9	46.7	29	28.4
zsidóellenesek	0.0	3	2.9	66.7	81	77.9

Kérdés 30. Az emberek bizonyos csoportjai ismertek lettek azért, mert bizonyos dolgokat csináltak, vagy bizonyos stílust képviselnek. Hogyan viszonyulsz az ilyen csoportokhoz?

1 = magamat is ide sorolom / hasonlóan élek

2 = nem tartozom hozzájuk, de tetszenek nekem az ilyen emberek

3 = a csoport nekem meglehetősen közömbös

4 = a csoportot nem szívelem / de elviselem

5 = utálom, be kellen tiltani

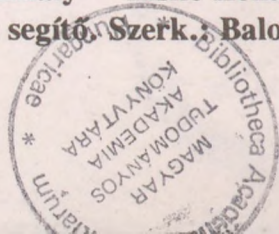
6 = sose hallottam róluk / el sem tudom képzelni mi ez

* támogatók = 1+2!

** ellenzők = 4+5!

A sorozat eddig megjelent kötetei

- Nagy József: A rendszerezési képesség kialakulása – A gondolkodási műveletek elsajátítása – I. kiadása, 1987., II. javított kiadása 1990. (186 oldal)
- Kozma Tamás: Iskola és település (160 oldal)
- Csapó Benő: A kombinatív képesség struktúrája és fejlődése (207 oldal)
- Vámos Dóra: A képzettség vására – Közgazdasági szempontok az oktatástervezésben – (131 oldal)
- Szebenyi Péter: Történelemtanítás Angliában (183 oldal)
- Mátrai Zsuzsa: Az amerikai társadalomtudományi nevelés története – Értékek, eszmék, reformok, tantervek – (199 oldal)
- Halász Gábor: Iskola, helyi társadalom, iskolatanács (114 oldal)
- Forray R. Katalin – Hegedüs T. András: A cigány etnikum újjászületőben – Tanulmány a családról és az iskoláról – (135 oldal)
- Dobsi Attila: Egy intézmény kálváriája – A pedagógiai intézetek és a 80-as évek oktatáspolitikája – (100 oldal)
- Kádárné Fülöp Judit: Hogyan írnak a tizenévesek? – Az IEA fogalmazásvizsgálat Magyarországon – (190 oldal)
- Vidákovich Tibor: Diagnosztikus pedagógiai értékelés (231 oldal)
- Kárpáti Andrea: Látni tanulunk – A műelemzés tanítása az általános iskolában – (214 oldal)
- Andor Mihály – Liskó Ilona: Igazgatócserék (159 oldal)
- Szociális segítő Szerk.: Balog Miklósné (164 oldal)

- Arató Ferenc: Az olvasás pedagógiája (182 oldal)
- Tanterv és vizsga külföldön Szerk.: Mátrai Zsuzsa (143 oldal)
- Forray R. Katalin – Hegedüs T. András: Két tanulmány a cigány gyerekekről (160 oldal)
- Jelzések az elsajátított műveltségről Szerk.: Horánszky Nándor (161 oldal)
- Történelemtanítás Németországban Szerk.: Pellens, Karl és Szabolcs Ottó (180 oldal)
- Kozéki Béla: Az iskolaethosz és a személyiségstruktúra kölcsönhatása (195 oldal)
- Nézzük meg együtt – Műalkotások elemzése Borsodban. Szerk.: Rézművesné Nagy Ildikó – (151 oldal)
- Kokas Klára: A zene felemeli a kezeimet (206 oldal)
- Csapó Benő: Kognitív pedagógia (149 oldal)
- Demográfiai hullám – iskola – ifjúsági munkanélküliség. Szerk.: Halász Gábor (147 oldal)
- Kárpáti Andrea: A Leonardo Program (228 oldal)
- Marx György: Szép új világunk – Természettudomány a gimnáziumban (161 oldal)
- Tessék megnevelni! Szerk.: Várhegyi György. (156 oldal)
- Egy ismeretlen Magyarország – Mezőgazdaság és szakképzés – Szerk.: Forray R. Katalin – Györgyi Zoltán (154 oldal)
- Benedek András: Adaptív szakképzési modell – Eredmények és tanulságok – (147 oldal)
- Forray R. Katalin – Kozma Tamás: Társadalmi tér és oktatási rendszer (177 oldal)
- Önkormányzat és Közoktatás. Szerkesztette: Annási Ferenc, Halász Gábor, Nagy Mária (194 oldal)

A kötetek ára egységesen 90 Ft

„Érdeklődés hiányában a holnap elmarad.” Az ismeretlen és – mitagadás – kissé szkeptikus alkotónak ez a gondolata, amelyet időközben világhíressé vált graffitijében publikált, sokszor eszébe jutott e kötet szerzőinek, mialatt arra tettek kísérletet, hogy feltárjanak néhány fontos összefüggést az iskolai értékorientációs folyamatok és a fiatalok értékvilága közötti viszonyról. A kutatók sok tekintetben a jelenben végzett vizsgálataikkal az ország nem túl távoli jövőjének formálásáról szóló informaticók megszerzésére törekedtek. Eközben annyi válságos szituációval, nehézséggel és gonddal és eleinte annyi, ezeket kísérő hivatalos közönnnyel, majd pedig oly sok dilettantizmussal találkoztak, hogy csak az idézett bevezető gondolat juthatott eszükbe. Hogy a kötet tanulmányai mégsem e szkepszis jegyében fogantak, az mindenekelőtt az ifjú nemzedék megkérdozett képviselőinek az érdeme. Számukra a körülöttük szövőddott viszonyrendszer adottság, tudomásul veszik a társadalom, a család és az iskola jelenlegi helyzetét, de természetesen nem törődnek bele. Ezért válhatott a tanulmányok egyik fő témájává az az értékrendbeli háttér, amely meghatározza tenniakarásunk motivációit és tervezett tevékenységeik módszereit. Mindez beágyazódik annak a történelmi együttműködésnek és vetélkedésnek a keretei közé, amely a család és az iskola között kezdettől együtt és egyszerre létezik.

„Owing to lack of interest tomorrow has been cancelled.” This idea, which was published by an unknown and – there is no gainsaying it – a little sceptic author in a word-famous graffiti, more times entered the mind of this volume's writers, while they were attempting to reveal some important connections on shaping of a not too far future of the country. In the meantime they could be finding so plenty of crisis situations, difficulties, troubles and in the beginning they found so lot of official indifferences, later so much dilettantism regarding these troubles, that they could remember only the quoted introductory sentence. That fact, that after all the studies of this book weren't conceived in the spirit of this skepticism, was the merit first of all of the questioned representatives of the young generation. They consider the system of relations among them as a fundamental situation, they take notice the present positions of the society, the family and the school but of course they don't resign to them. Those backgrounds of value system constitute one of the basic theme of the studies which are connected with the motivations of the young people and the methods of their planned activities. All of these problems are integrated in the framework of that historical cooperation and competition which are existing from the beginning together and at the same time between schools and families.